

VIGILIA

2008 / 10

Bizalom

SKRABSKI ÁRPÁD – KOPP MÁRIA: A bizalom mint a társadalmi
tőke központi jellemzője. A társadalmi tőke
változásai Magyarországon

BALÁZS ZOLTÁN: Bizalom és bizalmatlanság
GÖRFÖL TIBOR: A bizalom és a határok

TAKÁCS ZSUZSA: Jaj a győztesnek!
Halmai Tamás és Jász Attila esszéi

Beszélgetés Visky Andrással

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Gépek szorításában	721
----------------	--------------------	-----

BIZALOM

SKRABSKI ÁRPÁD		
– KOPP MÁRIA:	A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője	722
BALÁZS ZOLTÁN:	Bizalom és bizalmatlanság	731
GÖRFÖL TIBOR:	A bizalom és a határok	739

SZÉP/ÍRÁS

TAKÁCS ZSUZSA:	Jaj a győztesnek! (esszé)	744
SULYOK VINCE:	A boldogság egykor; Májusesti litániák (versek)	748
HALMAI TAMÁS:	Tapasztalás és metafizika Szabó T. Anna verseiben (esszé)	750
DANYI ZOLTÁN:	Egy másik helyre; Nincs édesebb (versek)	755
SZOMBATH ANDRÁS:	Heródes-monológok (novella)	756
FÜRJES GABRIELLA:	házasok.; együtt vele.; képességfejlesztési fókuszok. (versek)	764
ZSOLNAI GYÖRGY:	Cogito (vers)	766

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Visky Andrással	767
----------------	-----------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

JÁSZ ATTILA:	sárkányeregetés és faállapot. Avagy az egyensúly keresése. Nyitóbeszéd	775
--------------	--	-----

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

GAGYI KATINKA:	Az Erdélyi (Gyulafehérvári) Római Katolikus Egyházmegye helyzete a két legjelentősebb egyházellenes törvény kiadásakor	779
----------------	--	-----

NAPJAINK

PAPP SÁNDOR:	„Esettanulmányok”	786
--------------	-------------------	-----

KRITIKA

SIPOS LAJOS:	Fenyő Miksa: <i>Jézus is D. P. volt</i>	792
--------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	795
---	-----

Gépek szorításában

Évről évre egyre több gépet használunk, hogy kényelmesebbé, könnyebbé tegyük életünket, munkánkat. Gépek vesznek körül bennünket otthon, a munka- és szórakozóhelyen, az utcán. Méretük és felhasználásuk gyakorisága is változó: parányi darabkáktól óriási mamutszörnyekig mindenféle található köztük; a mobilt percenként előkapjuk, a számítógép végigkíséri napunkat, hisz munkára és szórakozásra épp úgy alkalmas; a mikrosütőt naponta, a digitális fényképezőgépet alkalmanként vesszük igénybe.

A gépek kiszolgálják bennünket, de rabul is ejtenek. A gépfüggő emberek korát éljük. Ha elromlanak, ha energiaforrásuk megszűnik, az élet megbénul. A gépfüggőség azonban ennél súlyosabb torzulásokat is okozhat belső világunkban: a személyesség s ezáltal a személyiség, végső soron a kapcsolatok elsoványodásához vezethet. Sokat írtak már a tévé veszélyeiről, az internetfüggésről, s ennek hatásáról az emberi kapcsolatokra. A gépek nemegyszer változatosabb szórakozást kínálnak, mint az emberek. Így aztán könnyen inkább azoknak immár határtalanra nőtt ajánlatából válogatunk, nem pedig családunk tagjaival, régi barátainkkal beszélgetünk: azokkal, akik most is, és évek-évtizedek óta ugyanazok: „ugyanazt a műsort” adják mindig. Pedig a személyes kapcsolatok egyik nélkülözhetetlen feltétele a tartós együttlét. Akadhatnak persze fergeteges, megrázó találkozások, többnyire azonban idő, mégpedig együtt töltött idő szükséges ahhoz, hogy egymást igazán megismerjük, szeretetünk elmélyüljön, egymásért vállalt felelősségünk, egymással való törődésünk növekedjék, hogy bizalommal támaszkodhassunk egymásra.

A „gépfüggőség szindróma” másik hatása, hogy a személyiség mélyei feltáratlanok maradnak. Az együtt átélt — jó és rossz, megrázóan rendkívüli vagy éppen egyhangúan hétköznapi — eseményekben ismerjük meg egymást igazán. Így tud elmélyülni összetartozásunk tudata: itt válik el, milyen is valójában a másik, mennyire számíthatok rá; és milyen vagyok én, rám mennyire lehet támaszkodni. A meghitt együttlétek egyre mélyebbre hatoló beszélgetéseiben nyílnak meg személyiségünk mélyei. A gépektől elvárjuk, hogy megbízhatóan működjenek — egyszerűen(?) szerelőt hívunk, ha elromlanak. Az emberi kapcsolatok törékenyebbek, veszélyeztetettebbek, kockázatosabbak — mégis nélkülözhetetlenek személyiségünk kibontakozásához. Gépek nélkül elboldogul az ember, társa nélkül nem. — A hívő ember pedig azt is tudja, hogy a személyes kapcsolatok biztonságos alapját és hátterét csak az az összetartozás kapcsolat adja meg, amelyik az Abszolút Szeretethez nyílik. Ahogy Pál apostol mondja: „Ez a bizalmunk Isten iránt Krisztustól ered.”

A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője

SKRABSKI ÁRPÁD
— KOPP MÁRIA

A társadalmi tőke változásai Magyarországon

Skrabski Árpás szociológus, Kopp Mária orvos-pszichológus. Legutóbbi írásukat 2007. 12. számunkban közzöltük.

A modern társadalmakban alapvetően kétféle modell érvényesülését látjuk: az egyik az úgynevezett társadalmi tőkét, bizalmat, szolidaritást tekinti elsődlegesnek, a másik az anyagi tőke, a fiskális szempontok elsődlegességét képviseli.

Vizsgáljuk meg egy gyakorlati példán a kétféle szemlélet különbségét. 2008 a természetvédők szerint „a béka éve”, amely összefogást hirdet a kipusztulóban lévő kételtűek megmentése érdekében. Ez a szemlélet a kölcsönös felelősséget, szolidaritást képviseli, nemcsak az emberi társadalom esettjei, hanem a teljes természeti és társadalmi környezet védelmében.

A másik szemléletet legnyilvánvalóbban az a kijelentés tükrözi, hogy „A mocsár lecsapolásakor nem a békákat szokták megkérdezni”. Ez a modell az embereket „békáknak” tekinti, akiknek a véleménye nem számít, ha a kiválasztottak érdekeiről, szabadságának érvényesüléséről van szó. A fiskális racionalitás szerint az egyik ember, csoport anyagi előrelépéséhez másoktól kell a javakat elvenni, ezért a bizalom, a kölcsönösség, a szolidaritás rombolására épít. Számos dél-amerikai országgal, volt szovjet tagköztársasággal ezt a konfliktusok gerjesztésére épülő modellt fogadtatta el az az érdekkör, amely a világot részvénytársaságként akarná működtetni. Ez a modell azonban a társadalom végzetes anyagi és egészségi kettészakadásához, s különösképpen a társadalmi tőke, a társadalom tagjai közötti bizalom, kölcsönösség pusztulásához, a közös erkölcsi elvek elvesztéséhez, anómiás állapothoz vezet.

Kétféle modell

A másik modell, amely az Európai Unió alapító atyáinak, különösképpen Robert Schumannnak a víziója volt, a közös normák, erkölcsi elvek betartására, a bizalomra és megbízhatóságra, az erős civil társadalom működésére, azaz a társadalmi tőke erősítésére épít. Az utóbbi évtizedekben számos vizsgálat bizonyította, hogy a társadalmi tőke valóban tőke, és erősítése a gazdasági fejlődésnek sokkal kiegyensúlyozottabb alapja, mint a csak fiskális szemléleten alapuló mo-

¹F. Fukuyama: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése.* (Ford. Somogyi Pál László.) Európa, Budapest, 1997.

A társadalmi tőke meghatározása

²J. Coleman: *The Concept of Equality of Educational Opportunity.* Harvard Educational Review special issue (Winter) 38 (1), 1968, 7–22.; J. Coleman: *Norms as Social Capital.* In: Gerard Radnitzky and Peter Bernholtz (eds.): *Economic Imperialism: The Economic Method Applied outside the Field of Economics.* Paragon House Publisher, New York, 1987.; J. Coleman: *Social Capital in the Creation of Human Capital.* American Journal of Sociology, 94, 1988 (suplement): 94–120.

³P. Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.* In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei.* Új Mandátum, Budapest, 1997, 56–177.

⁴Andorka R.: *Merre tart a magyar társadalom?*

dell. Ugyanakkor a valódi, az emberi személyiségben gyökerező boldogságnak alapfeltétele a szűkebb és tágabb közösségekhez való tartozás, a bizalom, a hosszú távú jövőkép. Az utóbbi időben, elsősorban közgazdasági vizsgálatok bizonyítják, hogy az emberek élettel való elégedettsége, szubjektív boldogság érzete jelentős gazdasági tényező.

Daniel Kahneman pszichológusként közgazdasági kutatásaiért kapta meg a Nobel-díjat, és ma a boldogság egészségre és a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásaival foglalkozik. Francis Fukuyama *Bizalom* című híres könyvében¹ azt elemzi, hogy az amerikai társadalom prosperitásának, fejlődésének alapja az igen magas társadalmi tőke, a bizalom, az erős civil társadalom volt, amely az utóbbi időben ott is kezd erodálódni.

A társadalmi tőke meghatározásának négy fő megközelítése van: az antropológiai, a szociológiai, a közgazdasági és a politológiai.

1. *Az antropológiai megközelítés* alapja az a megállapítás, hogy az együttműködés, közösségiség, bizalom az ember alapvető szükséglete. A korábbi évszázadok, sőt évezredek során ez az igény nem kérdőjeleződött meg, a közösségek meghatározták az ember életkereteit. Az utóbbi három évszázad során ez a rendkívül szoros közösségi kötődés, társadalmi háló alapvetően megváltozott az urbanizáció, az ipari fejlődés, a mélyreható társadalmi átalakulás következményeként. Így a modern, posztmodern társadalomban újra kell fogalmazni a közösségiség, együttműködés jelentőségét és formáit.

2. *A szociológiai megközelítés* a társadalmi normák és az emberi motiváció jelenségköréből indul ki, s ebből a szempontból írja le a bizalom, a kölcsönösség és a közösségi hálózatok jelentőségét. A társadalmi tőke vizsgálatának gyökerei visszanyúlnak Emile Durkheim és Max Weber munkásságához. A társadalmi tőke szociológiai meghatározása terén alapvető Coleman² és Bourdieu³ munkássága. Mindketten hangsúlyozzák a különböző tőkeformák összefüggésének jelentőségét. Magyarországon Andorka Rudolf tanulmányai⁴ máig alapvetők ebben a tekintetben.

3. *A közgazdasági megközelítés* azt hangsúlyozza, hogy az együttműködés, a bizalom igen jelentős közgazdasági tényező, a gazdasági hatékonyság szempontjából alapvető. Miután nem célunk a társadalmi tőke közgazdasági hatásainak vizsgálata, ezért a közgazdasági megközelítés összefoglalása meghaladja e tanulmány kereteit.

4. *A politikai tudományok területén* elsősorban azt emelik ki, hogy a társadalmi tőke erősítése alapvető a demokrácia megerősödése, a társadalmi szolidaritás és a fenntartható fejlődés megalapozásában. Itt hivatkozhatunk Alexis de Tocqueville munkásságára, valamint a társadalmi tőke kutatásban meghatározó két szerző, Robert Putnam⁵ és Francis Fukuyama⁶ alapvető munkásságára.

A társadalmi tőke annyiban különbözik jelentősen a pénztőkétől vagy az emberi tőkétől, hogy elsősorban nem az egyén tulajdona, hanem egy társadalmi csoport, közösség jellemzője. Így beszélhe-

Antológia Kiadó,
Lakitelek, 1996.

⁵R. Putnam: *Making
Democracy Work*.
Princeton University
Press, Princeton NJ.,
1993.; R. Putnam:
*Bowling Alone: The
Collapse and Revival of
American Community*.
Simon Schuster,
New York, 2000.

⁶F. Fukuyama: *The Great
Disruption: Human Nature
and the Reconstitution
of Social Order*. The Free
Press, New York, 1999.; F.
Fukuyama: *Bizalom*, i. m.

A társadalmi tőke mérésének alapelvei és korlátai

⁷OECD: *The well-being
of nations, The role of
human and social capital*.
OECD, Paris, 2001.

tünk egy ország, egy megye, egy kistérség, egy város társadalmi tőkéről. Tehát alapvetően ökológiai és nem egyéni jellemző. Olyan „közjó”-nak tekinthető, amellyel egy közösség bizonyos, meghatározott mértékben rendelkezik. Ugyanakkor természetesen a társadalmi tőke jellemzői a közösséghez tartozó egyének szintjén is vizsgálhatóak.

Meghatározása szerint a társadalmi tőke olyan befektetés, amelynek célja a csoportidentitás kialakítása. A barátság, a bizalom, a közös normák és célok olyan befektetésnek tekinthetők, amelyek a társadalmi együttműködést, s ezen keresztül a jobb gazdasági hatékonyságot is szolgálják.

A legtöbb meghatározás a bizalmat tekinti alapvetőnek a társadalmi tőke szempontjából, a kérdés csupán az, hogy a bizalom az erős társadalmi tőke eredménye-e, vagy a társadalmi tőke alapvető összetevője. A bizalom azonban mindenképpen a társadalmi tőke rendkívül jelentős meghatározója, akár oknak, akár okozatnak tekintjük. Általában a másokba vetett bizalom fontosságát szokták kiemelni, pedig legalább ilyen fontos az is, hogy az emberek mennyire tartják saját magukat megbízhatónak, bizalomra méltónak.

A társadalmi tőkén belül három dimenziót különíthetünk el: a szoros családi, csoportkapcsolatokon alapuló kötődést (*bonding*); a távolabbi barátokkal, kollégákkal való kapcsolaton alapuló „hidakat” (*bridging*) és a különböző társadalmi csoportok közötti kapcsolatokat, hálót (*linking*).

Különböző iskolák véleménye eltér abban, hogy beszélhetünk-e társadalmi tőkéről abban az esetben, ha az csupán egy olyan csoport igen erős belső kohézióját jelent, amely a kívülállók felé nem nyitott. Mivel ebben az esetben az erős belső kötődés nem jár együtt a kívülállók felé való nyitottsággal, nagyon vitatható, hogy ez a kötődés nevezhető-e társadalmi tőkének. Ilyen kötődés jellemzi a terrorista csoportokat, droghálózatokat, maffia csoportokat. Ha a társadalmi tőkét úgy határozzuk meg, hogy a társadalom és az egyén testi és lelki egészségének fontos meghatározója, az ilyen típusú csoportcinkosság nem minősíthető társadalmi tőkének.

A fenti kérdés átvezet a társadalmi tőke mérésének igen összetett kérdésköréhez. Az OECD kitűnő áttekintő tanulmánya⁷ szerint a társadalmi tőke mérése még ma is gyermekcipőben jár. A leginkább alkalmazott mérőeszközök a bizalom, a kölcsönösség és a társadalmi csoportokban való részvétel mutatóit vizsgálják. Ezek a mérőeszközök egyrészt attitűdöket, szubjektív véleményeket vizsgálnak, másrészt magatartásformákat, például egyesületekben való részvételt, aktivitást.

Rendkívül fontos figyelembe venni, hogy az attitűdök, a szubjektív vélemények vizsgálatánál a kulturális tényezők szerepe igen jelentős, így ilyen vizsgálatok alapján csak rendkívül óvatosan lehet kultúrák közötti különbségekre következtetni.

⁸R. Putnam: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, i. m.

A társadalmi tőke forrásai a család, az iskola és a társadalmi, önkéntes szervezetek. A normákat, értékeket a család adja át a gyermeknek, azonban később ezek megszilárdításában, a közösségi, együttműködési készségek kialakításában az iskolának, majd a helyi közösségeknek van alapvető szerepük. Ez magyarázza, hogy a társadalmi tőke fogalmát a mai értelemben először az iskolákkal és a helyi közösségekkel kapcsolatban írták le. Mivel az erős társadalmi tőke a közös normák, értékek elfogadásán alapul, nyilvánvaló, hogy az anómiás társadalmakban a társadalmi tőke gyengébb.

Putnam⁸ szerint a társadalmi tőke jelentősen csökkent az Egyesült Államokban az utóbbi évtizedekben. Igen fontos kérdéskör ezeknek a változásoknak a követése, a jelen tanulmányban a társadalmi tőke változásait vizsgáljuk a magyar társadalomban 1988 és 2006 között.

Az erős társadalmi tőke következményei, társadalmi tőke és egészségi állapot

⁹Andorka R.: i. m.

¹⁰I. Kawachi – L. F. Berkman: *Social cohesion, social capital, and health*. In: L. F. Berkman and I. Kawachi (eds.): *Social Epidemiology*. Oxford University, New York, 2000.; Skrabski Á. – Kopp M. – I. Kawachi: *Social capital in a changing society: cross sectional associations with middle aged female and male mortality*. J. Epidemiology and Community Health, 57, 2003, 2, 114–119.

A társadalmi tőke jellemzői a Hungarostudy országos reprezentatív felmérések szerint

¹¹Kopp M. – Rózsa S. – Skrabski Á.: *Az esélyelosztás és életminőség méréseire alkalmazott kérdőíves vizsgálati módszerek, a Hungarostudy 2002 és a Hungarostudy 2006 követéses vizsgálat kérdő-*

Abban valamennyi, ezzel a kérdéskörrel foglalkozó vizsgálat megegyezik, hogy a társadalmi tőke erőssége igen pozitív kapcsolatban áll a testi és lelki egészségi állapottal, a szubjektív „jól-lét”-tel, az életminőséggel. Már Durkheim leírta, hogy az öngyilkosság gyakorisága igen szoros kapcsolatban áll a társadalmi kapcsolatok dezintegrálásával. A születésszám csökkenése és az anómia közötti társadalmi szintű összefüggés mutatható ki ugyanezen elmélet alapján. Andorka Rudolf⁹ az anómiás lelkiállapotot jelölte meg a magyar demográfiai, megbetegedési és halálozási krízis gyökereként.

Az utóbbi évtizedekben számos vizsgálat bizonyította, hogy ha az adatokat egyéb lényeges tényezők szerint korrigáljuk, a társadalmi tőke, elsősorban a bizalom, a várható élettartam és az egészségi állapot számos mutatójának független előrejelzője.¹⁰ Ennek magyarázataként egyrészt a stresszel, nehézségekkel való megküzdésben a bizalom, az, hogy számíthatunk másokra, fontos puffer tényező, másrészt az egészségvédő magatartást segítik elő a közös normák, a támogatás. Vizsgálatok eredményi szerint Amerikában és Angliában is a társas támogatás, társas kapcsolatok az életminőség fontosabb meghatározói, mint az iskolázottság és a jövedelem.

Országos reprezentatív, úgynevezett Hungarostudy felméréseinkben 1988-ban 21.000, 1995-ben és 2002-ben 12.600 személlyel végzett otthoni interjúk során a társadalmi tőke jellemzőit vizsgáltuk a 150 magyar kistérségben az egészségi állapottal, s más pszichológiai, életmódbeli, társadalmi-gazdasági és pszichoszociális tényezőkkel kapcsolatban. 2006-ban 4.500 személy ismételt felkeresésével követéses vizsgálatot bonyolítottunk le, ahol már ok-okozati összefüggések megállapítására is mód nyílt. Azokban az esetekben, ahol a 2002-es és a 2006-os adatokat hasonlítjuk össze, természetesen külön feltüntettük a Hungarostudy 2002-nek azt az almintáját, akik a követéses vizsgálatban is részt vettek. Ez az al minta nem tért el jelentősen a teljes országos reprezentatív mintától, azonban a reprezentativitás érdekében néhány korrekciót hajtottunk végre.¹¹

ívei. In: *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban.* (Szerk. Kopp M.) Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008, 34–36.

¹²R. Putnam: *Making Democracy Work*, i. m.

¹³Skrabski Á.: *A társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban.* Corvinus Kiadó, Budapest, 2003.

¹⁴Andorka R.: i. m.

¹⁵Székely A.: *A vallásosság változása Magyarországon 1995–2006 között, lehetséges háttér tényezők, következmények.* A vallásosság és a gyerekszám összefüggései. In: *Magyar lelkiállapot 2008*, i. m. 373–351.

**Anómia skála,¹⁴
társas támogatás**

A társadalmi tőkét Putnam¹² javaslatai alapján Ichiro Kawachi három dimenzió mentén határozta meg, amelyek a környezetbe vetett bizalom és megbízhatóság, másoktól kapott és másoknak nyújtott segítség, továbbá civil szervezettől kapott segítség és a civil szervezetben vállalt kötelezettség. Mivel vizsgálatainkat Kawachival (Harvard Egyetem) együttműködésben végeztük, ezek a társadalmi tőke mutatók megegyeznek az általa alkalmazott mutatókkal:

Bizalom

A bizalom ellentétét, az úgynevezett társadalmi bizalmatlanságot arra a kérdésre adott válasz segítségével mértük, hogy a megkérdezett egyet értett-e az állítással, hogy „az emberek általában aljasak, önzőek és ki akarják használni a másikat” (Válasz: 0–3 „nem ért egyet”-től „teljesen egyetért”-ig). Ez a kérdés nagyon hasonló ahhoz a Kawachi és társai által használt indikátorhoz, amelyet a bizalom hiányának mérésére használtak az US General Social Survey során. Ez a kérdés mindhárom utóbbi Hungarostudy felmérésben szerepelt. A bizalom hiányára vonatkozó további kérdéseink így szóltak: „Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másikkal”; „A legbiztosabb nem bízni senkiben”. A válaszok 0–3-ig terjednek a „nem ért egyet”-től a „teljesen egyetért”-ig. Minden esetben az 1–3-ig terjedő egyetértést jelző válaszok százalékos arányát számítottuk ki.

Versengő, rivalizáló attitűd, irigység

Tudomásunk szerint a mi vizsgálatunk volt az első, ahol a versengő attitűdöt szerepeltettük a társadalmi tőke változók között.¹³ A versengő attitűdöt azzal mértük, hogy a megkérdezett mennyire ért egyet az alábbi állítással: „Ha egy jó ismerősöm sikeréről hallok, úgy érzem, mintha magam kudarcot vallottam volna” (Válasz: 0–3 „nem ért egyet”-től „teljesen egyetért”-ig).

A civil szervezetekben való részvétel és támogatás

1988-ban ilyen kérdést nem tettünk fel, mivel az akkori politikai és társadalmi viszonyok között nem kaptunk volna megbízható válaszokat. 1995-ben csupán arra kérdeztünk rá, hogy mennyi támogatásra számíthat a személy civil szervezetektől nehéz élethelyzetben.

2002-ben a civil szervezetekben való tagságot direkt kérdéssel mértük, ahol a két lehetséges válasz „igen” vagy „nem” volt. Civil szervezeten nonprofit, önkéntes szervezeteket, egyesületeket, önszervező csoportokat, klubokat értünk. Politikai pártok, szakszervezetek, vallások nem számítanak civil szervezetnek.

2002-ben és 2006-ban felvettük a korábban Andorka Rudolf által használt anómia skála rövidített változatát. A Caldwell-féle kérdőív segítségével pedig valamennyi felmérésünkben rákérdeztünk az észlelt társas támogatás mértékére, ebben a fejezetben a barátoktól, rokonoktól, illetve a partnertől (házastárs, élettárs) várható támogatás mértékét hasonlítottuk össze. A vallásgyakorlás a társadalmi tőke igen fontos mutatója, azonban ennek bemutatása meghaladja a jelen tanulmány kereteit.¹⁵

¹⁶Skrabski Á. – Kopp M. –
I. Kawachi: *Social capital
in a changing society:
cross sectional associati-
ons with middle aged
female and male mortality*,
i. m.; Skrabski Á.: *A társa-
dalmi tőke és az egész-
ségi állapot az átalakuló
társadalomban*, i. m.

¹⁷OECD: *The well-being of
nations, The role of human
and social capital*, i. m.

Vizsgálatainkban a társadalmi bizalmatlanság mértéke volt a me-
gyék, kistérségek közötti halálozási, egészségi különbségek leg-
fontosabb előrejelzője.¹⁶ Nemzetközi felmérések szerint a legmaga-
sabb bizalom értékeket a skandináv országokban találták: a
norvégek 65 százaléka, a svédek 60 százaléka állítja, hogy a legtöbb
emberben meg lehet bízni, tehát a norvégeknek csupán 35 százalé-
kát, a svédeknek 40 százalékát jellemzi a társadalmi bizalmatlan-
ság.¹⁷ Régiókn átalakuló társadalmában a bizalom, elsősorban a
mindenkire kiterjedő bizalom lényegesen alacsonyabb, mint a leg-
több nyugati országban, különösen alacsony a skandináv orszá-
gokhoz viszonyítva. A bizalmatlanság és a korrupció szorosan ösz-
szefügg egymással. Valószínűleg ezzel a problémakörrel függ
össze, hogy régiókban az ember „nem lehet eléggé körültekintő”,
„nem lehet eléggé óvatos” állításokat igen fontosnak tartják. Kérdés
azonban, hogy a körültekintés nélküli bizalom mennyiben lenne
reális a mi körülményeink között, nem inkább a valóság figyelem-
bevételének jele-e. Természetesen egy igen rendezett, normakövető
társadalomban, mint a skandináv országok népessége, nincs szük-
ség ilyen fokú óvatosságra.

Saját vizsgálataink eredményei összhangban vannak a nemzet-
közi vizsgálatok azon megállapításával, hogy Magyarországon a
társadalmi bizalmatlanság mértéke igen magas, azonban az elmúlt
tíz évben igen jelentős változások is kimutathatóak voltak. Ugyan-
azokkal a kérdésekkel vizsgálva, a társadalmi bizalmatlanság mér-
téke 1995 és 2002 között csökkent, míg 2002 és 2006 között igen je-
lentős mértékben emelkedett (1. ábra).

1995-ben az emberek 63 százalékát jellemezte a társadalmi bi-
zalmatlanság, 63 százalék értett egyet azzal az állítással, hogy „az
emberek általában aljasak, önzőek, akik csak ki akarják használni a
másikat”. Ez az arány, ugyanazzal a kérdéssel vizsgálva 2002-re va-
lamelyest csökkent, 58 százalék volt. 2006-ban viszont már a meg-
kérdözettek 69 százalékát jellemezte ez az állítás. Még megdöb-
bentőbbek a változások azzal az állítással kapcsolatban, hogy
„senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másikkal”. Ezzel az
állítással 1995-ben a magyar népesség 63 százaléka egyetértett,
2002-ben már csak 50 százalék, míg ugyanez az arány 2006-ra 81
százalékra emelkedett. Szintén igen jelentősen változott a „legbiz-
tosabb nem bízni senkiben” állítással egyetértők aránya: 1995-ben
56 százalék volt, 2002-ben 54 százalék. 2006-ban a megkérdözettek
70 százaléka válaszolta ezt azok közül, akik esetében 2002-ben csak
minden második ember érezte így.

A rivalizálás korábbi vizsgálataink eredményei szerint az idő
előtti férfi halálozás fontos előrejelzője.¹⁸ Bár a rivalizálás mértéke
alacsonyabb, mint a többi társadalmi tőke mutatóé, ez is változott
a három időpont között. 1995-ben a megkérdözettek 27 százalékát,
2002-ben 23 százalékát, 2006-ban 33 százalékát jellemezte. Annak
ellenére, hogy korábban a civil társadalom fokozatos erősödése volt

¹⁸Skrabski és mtsai,
2003. i. m.

¹⁹R. Putnam: *Making Democracy Work*, i. m.

jellemző, 2002 és 2006 között az egyesületi tagok aránya 13 százalékról 10 százalékra csökkent a felnőtt népesség körében. A civil szervezetekben való részvétel a férfiak idő előtti halálozási különbségeinek szignifikáns előrejelzője, az alacsony civil szervezeti részvétel magasabb idő előtti halálozással jár. Elsősorban a fejlettebb régiókban magasabb a civil szervezetekben résztvevők aránya. Putnam alapvető tanulmánya¹⁹ nyomán a civil szervezetekben való részvétel a társadalmi tőke egyik legfontosabb mutatója.

Fukujama különböző országok helyzetét, Putnam az olasz tartományokat összehasonlítva bizonyította, hogy a gazdasági prosperitás szorosan összefügg a társadalmi tőke erősségével: azokban az országokban, illetve tartományokban, ahol a társadalmi tőke, az emberek közötti bizalom erős, a gazdaság is sokkal jobban működik. A társadalmi tőke mutatóinak fenti változásai is szoros kapcsolatot mutatnak a magyar gazdaság helyzetével.

Az anómia változásai a magyar társadalomban

A 2. ábra szerint az anómia, értékvesztés, jövőkép nélküiség értékei 2002 és 2006 között jelentősen emelkedtek. A szabálysértő magatartás, az, hogy „aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon”, már 2002-ben is magas arányban volt jellemző, a megkérdezettek 80 százaléka válaszolta ezt. 2006-ban ez az arány 84 százalék volt. Érdekes módon, míg a többi anómia változó egyértelműen rosszabb egészségi állapottal, életminőséggel jár együtt, a szabálysértő magatartás inkább egészségvédő faktorként jelent meg. Ez arra mutat, hogy a mai magyar társadalomban bizonyos értelemben még ma is a túlélés feltétele egyes szabályok áthágása.

²⁰Kopp M. – Rózsa S. – Skrabski Á.: *Az esélyerősítés és életminőség mérésére alkalmazott kérdőíves vizsgálati módszerek, a Hungarostudy 2002 és a Hungarostudy 2006 követéses vizsgálat kérdőívei..* In: *Magyar lelkiállapot 2008*, i. m.

Ezzel szemben az értékvesztést, kilátástalanságot jelző anómia mutatók a krónikus stressz lelkiállapotának legmegfelelőbb jellemzői, mind az egészségi állapot, mind az életminőség jelentős rosszabbodásával járnak együtt.²⁰ Azoknak az aránya, akik úgy vélekedtek, hogy „az ember egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni”, négy év alatt drasztikusan nőtt 52 százalékról 69 százalékra. Akik úgy vélték, hogy „minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt sem tudja már, hogy miben higgyen”, 72 százalékról 82 százalékra emelkedett. Azok aránya, akiknek az volt a véleménye, hogy „manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban”, 66 százalékról 75 százalékra nőtt. A 2002-ben is már igen magas anómia értékek 2006-ra tovább növekedtek, ami a magyar társadalom igen súlyos erkölcsi és lelki állapotára utal.

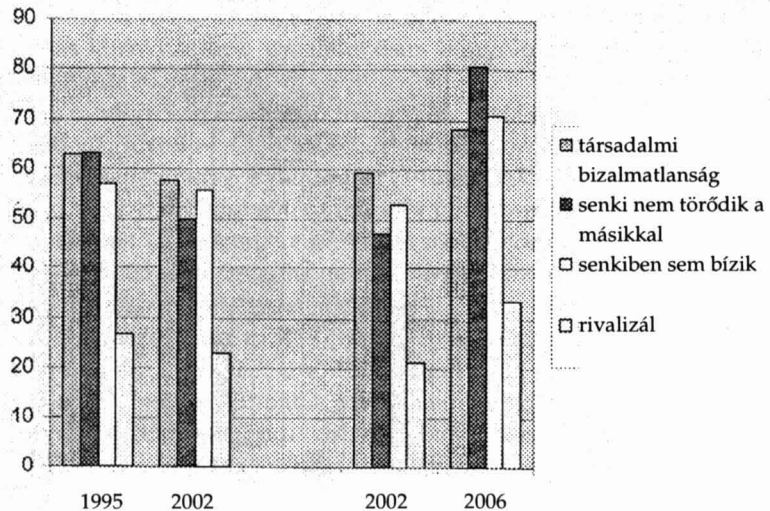
A társas támogatás változásai

A 3. ábra azt mutatja, hogyan változott a barátoktól, rokonoktól, partnertől (házastársától, élettársától) kapott támogatás mértéke 1988 óta. Az adatok egy társadalmi méretű tranzien্স folyamatra utalnak. A rendszerváltást követően, 1988 és 1995 között jelentősen csökkent a barátoktól és rokonoktól kapott társas támogatás mértéke. Valószínűleg ebben az esetben nem a kapcsolatok romlottak meg ilyen mértékben. 1988-ban, a munkanélküiség, a nagyfokú társadalmi át-

alakulás megindulása előtt az emberek 68 százaléka biztosan számított arra, hogy barátaik, rokonaik nehéz helyzetben segíteni fogják őket. 1995-ig kiderült, hogy sok esetben nem számíthatnak a remélt segítségre, ezért csökkent igen jelentős mértékben azok aránya, akik úgy érezték, hogy átlagosan vagy nagyon számíthatnak barátaikra, rokonaikra, ezek aránya csak 51, illetve a rokonok esetében csupán 45 százalék volt. 2002-re a barátoktól, rokonoktól várható támogatás mértéke már ismét megközelítette az 1988-as értéket: 67 százalékra illetve 62 százalékra emelkedett. Igen érdekes, hogy míg a társadalmi tőke valamennyi mutatója tekintetében jelenetős rosszabbodás volt 2002 és 2006 között, a barátoktól, rokonoktól várható társas támogatás mértéke tovább emelkedett: 74 százalékra, illetve 69 százalékra. Hasonlóképpen a partnertől (házastársától, élettársától) kapott társas támogatás mértéke is fokozatosan emelkedett 1995 és 2006 között. A magyar társadalom tehát a társadalmi tőke csökkenését, az anómia nagyarányú növekedését 2002 és 2006 között a társas támogatás jelentős mértékű növelésével igyekezett kompenzálni. Ez biztató jele a magyar társadalom életképességének, annak, hogy az általános társadalmi bizalomvesztést a családi, rokoni kapcsolatok erősítésével igyekszünk ellensúlyozni.²¹

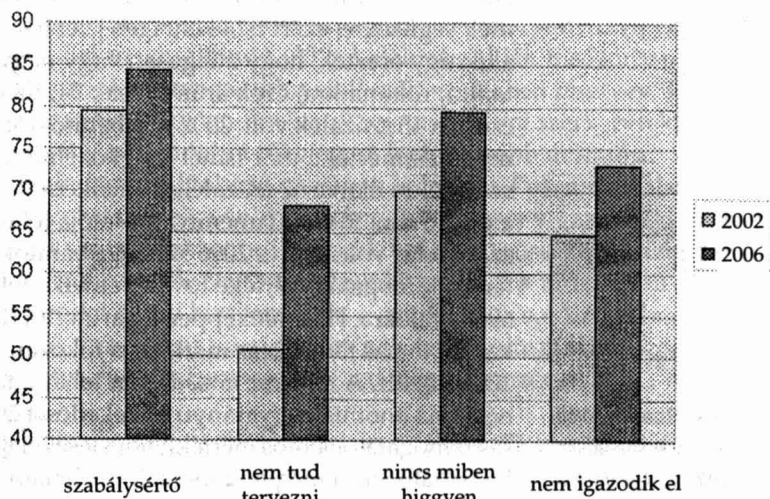
²¹Utasi Á.: *Bizalom hálójá*
— mikrotársadalmi
kapcsolatok, szolidaritás.
Új Mandátum,
Budapest, 2002.

Társadalmi tőke változók %-ban

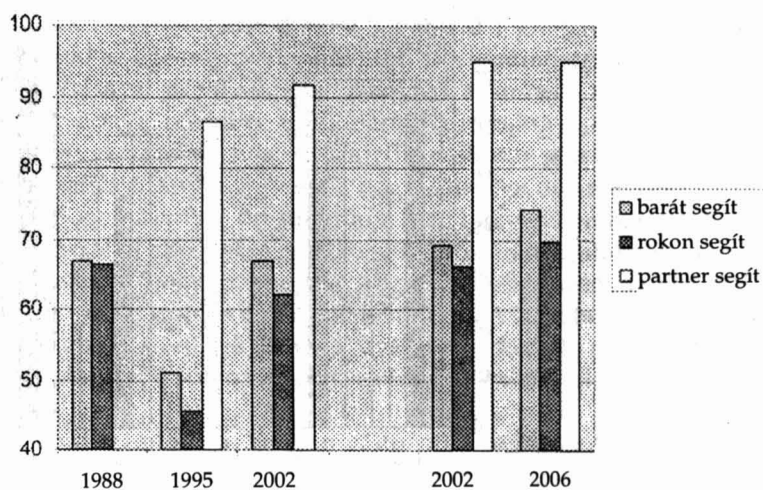
1. ábra: A társadalmi tőke változásai 1995 és 2006 között

Anómia változók %-ban

2. ábra: Az anomia változásai 2002 és 2006 között

Társas támogatás %-ban

3. ábra: A társas támogatás változásai 1988 és 2006 között

Bizalom és bizalmatlanság

1. Előzetes megjegyzések

1966-ban született Sopronban. A PPKE BTK Szociológiai Intézetének docense. Legutóbbi írását 2005. 10. számunkban közzöltük.

A bizalom egyike azoknak a viszonyoknak, amelyeket minden emberi együttélési és társulási formában megtalálunk. De ugyanilyen alapvető viszony a bizalmatlanság is, amelynek megléte nem kevésbé természetes része az emberi kapcsolatok világának. Minda-zonáltal valószínűleg igen sokan úgy vélik, hogy a társas együttélés szempontjából az előbbi jó (hasznos, kellemes, egészséges, normális), az utóbbi rossz (káros, kellemetlen, egészségtelen, abnormális), illetve hogy az előbbi erkölcsileg egyszerűen jó, az utóbbi pedig rossz. Ám ezek a vélekedések nem feltétlenül igazak, erre bővebben is kitérek. Mindenesetre azért említem mind a két viszonyt együtt és gondolatmenetem legelején, mert úgy vélem, hogy mibenlétük megértése így a legegyszerűbb, hasonlóan ahhoz, ahogyan az egyenlőséget és az egyenlőtlenséget, vagy a szabadságot és a rabságot is egymáshoz képest tudjuk igazán jól megérteni. A bizalom ugyanis, bármilyen természetes, szinte levegőhöz hasonló eleme az emberi társas környezetnek, meglehetősen bonyolult és paradoxonokkal megtűzdelt kapcsolat.

A modern társadalomtu-dományok a bizalom kérdésköréről

A modern társadalomtudományok, elsősorban a szociológia, a gazdaságtörténet és a közgazdaság-tudomány az elmúlt húsz évben megélnékülő érdeklődést tanúsítottak a bizalom kérdésköre iránt. Azért írok „megélnékülést,” mert a bizalom a társadalomtu-dományok 17. századi kezdetei óta rendszeresen visszatérő vizsgálati-kutatási téma, még ha nem is mindig közvetlenül ezen a néven, illetve részben rokonjelenségek révén. Így a 17. századi klasszikus közgazdászok már tudták, hogy a piac, a kapitalizmus lényege a kölcsönösen előnyös csere, amely nem jöhet létre megfelelő szintű beleérzőképesség, empátia, a másik ember igényeire való odafigyelés nélkül. Az ideologikus marxista társadalomelmélettel is szembe-szálló szociológiaelmélet klasszikusai arra mutattak rá, hogy a tár-sadalmi kapcsolatok nem redukálhatók végletekig leegyszerűsített viszonyokra („munka” versus „tőke”) s az ezekre épített tudat-formákra („bérmunkás” és „tőkés”). Így például E. Durkheimnél fontos fejtegetéseket találunk arról, hogy a „látványos” szerződéses viszonyok milyen mélyen bele vannak ágyazva többek között bi-zalmi kapcsolatokba. A politikatudomány a maga részéről a legiti-máció kérdéskörét tanulmányozva jutott közel a bizalom jelensé-

¹Francis Fukuyama: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése.*

(Ford. Somogyi Pál
László.) Európa,
Budapest, 1997.

géhez. Az elmúlt évtizedekben igen megerősödő institucionalista irányzatok (szociológiában, közgazdaság-tudományban, játékelméletben egyaránt) pedig az intézményekbe vetett bizalom elemzése, az intézmények bizalmi viszonyokból való levezetése terén hoztak rengeteg újdonságot. A bizalom a tárgya a népszerűsítő tudományos irodalom egyik közismert klasszikusának is.¹ Ennek a hatalmas elméleti és empirikus irodalomnak még az áttekintése is lehetetlen itt, pusztán jelezni kívántam, hogy a kérdéssel elmélyültebben foglalkozni kívánó számára bizony nem elég néhány definíció elolvasása, hanem igen széleskörű társadalomtudományi műveltségre is szert kell hozzá tennie.

2. Személyes ismeretségek

²Gondolatmenetem során felhasználom két korábbi, ebben a tárgyban közölt írásomat, amelyeket a téma iránt érdeklődő olvasó figyelmébe is ajánlok:

A bizalom fogalma. Századvég, 2002 tavasz, 27–48.; *A politikai bizalmi válság.* Politikatudományi Szemle, 2008. 1. 113–129.
Mindkettő bővebb irodalomjegyzéket is tartalmaz.

A bizalom igen sokféle helyzetben kerülhet szóba. Felszólíthatnak rá vagy mi szólíthatunk fel másokat arra, hogy „bíz” ebben vagy abban a személyben (akár „benne,” akár „bennem”), csoportban, intézményben. Rákérdezhetnek arra, hogy bízunk-e (személyben, csoportban, intézményben), és ha igen, akkor miért (ha nem, miért nem). Megkérdezhetik, hogy „mennyire” bízunk, vagy hogy mitől bízánk jobban vagy kevésbé. Mi is megkérdezhetjük a másikat, hogy bíz-e bennünk, vagy azt, hogy miért nem bíz bennünk. Ez a sokféle nyelvi és társadalmi helyzet, interakció a bizalmat — talán nem a legszebb szóval élve — sokféleképpen „tematizálja”. Ezekről itt nincs mód részletes katalógust készíteni, csak néhány fontosnak tűnő összefüggésre szeretném föl hívni a figyelmet.²

Közei családtagok, barátok, jó ismerősök, bizonyos függelmi kapcsolatban lévők (tanár / mentor / lelki vezető és diák / pártfogolt / hívő) között a bizalom alapja rendszerint valamilyen „tudott” vagy „érezett” tulajdonság vagy tény. Ilyen tulajdonság lehet a jóindulat, a lelkiismeretesség; ilyen tény lehet maga a kapcsolat (az, hogy házastársak vagyunk, hogy barátok vagyunk, hogy te a gyermekem/anyám/apám vagy). Ezek a tulajdonságok és tények végső soron azonban mindig csak jelzik azt a még mélyebb összefüggést, hogy az ilyen szoros kapcsolatban lévők sajátos tudással rendelkeznek a másikról, ismerik őt, a szó végső soron közölhetetlen értelmében. „Ismerem enyéimet és enyéim ismernek bennem” — olvassuk az Írásban, s ez az ismeret — amelyet Jézus a pásztor és nyáj kapcsolatának fejtegetésénél említ — lényege szerint nem foglalkozható könyvbe, nem méríthető ki, s tulajdonképpen nem is tanítható. Az Ószövetségben is fontos, de az Újszövetségben egyenesen perdöntő jelentőségű kérdés, hogy „ki” az Isten. Erre mindig csak olyan válaszokat találunk, hogy „ilyen” vagy „olyan” — de azt nem tudjuk meg, hogy végső soron „ki” Ő. S ez nem is lehet meglepő, hiszen a már említett bizalmi, zárt kapcsolatokban is mindig csak tanuljuk egymást; így hát a bizalom voltaképpen az a paradox viszony, hogy egyszerre vagyok biztos abban, hogy a másik nem lehet más, mint

**A bizalom
mint paradox viszony**

³Jézus egy másik nagyon fontos mondata ebben az összefüggésben, amit a szamaritánus asszonynak mond: „Ti azt imádjátok, akit nem ismertek, mi azt, akit ismerünk, mert az üdvösség a zsidóktól ered. De elérkezik az óra, s már itt is van, amikor igazi imádói lélekben és igazságban imádják az Atyát” (Jn 4,22–23). Itt is egyszerre találkozunk a biztos és a bizonytalan ismerettel, majd — váratlanul — mindkettő megkérdőjelezésével. „Bízom az Istenben!” — ez jól hangzó és dicséretes kijelentés, de jön Jézus kérdése: honnan tudod, hogy az igaz Istenben bízol? Légy a bizalmaddal kapcsolatban egy kicsit bizalmatlan...

Az idegenek közötti bizalom indokai

amilyen; s azt, hogy „milyen,” megpróbálhatom elmondani másoknak is — ugyanakkor nem szerezhetek róla olyasféle biztos és végleges tudást, amivel teljesen magamévá tehetném, uralmam alá hajthatnám, hasonlóan egy tárgyhöz vagy a természet valamilyen törvényéhez; azaz mégsem tudom elmondani, hogy ő kicsoda.³

Krimik gyakori fordulata, hogy a vádlott bizalmasa nem hisz a látszatnak, mert „tudja,” hogy barátja/rokona „nem tehette” meg, amivel vádolják, éspedig azért nem, mert ő „nem olyan”. De persze az sem ritkább fordulat, hogy a barátról-rokonról kiderül, hogy egészen más, mint amilyennek közeli ismerősei, barátai vélték, ismerték. A bűnügyeknél maradva: aligha lehet jó nyomozó, s aligha lehet az igazságot feltárni anélkül, hogy a nyomozó, a kereső, a felfedező arra legyen beállítva, hogy az, amit, illetve akit lát, s akiről akár komoly „tudása” lehet, valójában más, mint aminek vagy akinek látszik. S ez az oka annak, hogy bár a bizalmat, ahogy írtam, erkölcsileg rendszerint fenntartások nélkül jónak tartjuk, mélyebben belegondolva a bizalmatlanságot is gyakran helyesnek kell tartanunk. Maga az Írás is figyelmeztet: óvakodjatok a hamis prófétáktól! S a nyájnak azt is tudnia kéne, ki az igazi pásztor, s ki a béres. A bizalmatlanság tehát gyakran hasznos, helyénvaló, ésszerű és helyes magatartás.

3. Idegenek között

Mi a helyzet az idegenek közötti bizalommal? Értelemszerűen a már említett társadalomtudományokat elsősorban ez érdekli, hiszen a modern tömegtársadalomban rengeteg idegen, ismeretlen emberrel lépünk nap mint nap kapcsolatba közlekedés, vásárlás, szórakozás, munkavégzés közben. Ezeknek a kapcsolatoknak, interakcióknak pedig gyakran igen nagy a tétje, életünk és egészségünk, vagyonunk és biztonságunk (vagy gyermekeinké, hozzátartozóinké) forog kockán. Olyan egyszerűnek látszó helyzetekre is gondolni kell, mint egy éttermi étkezés, ahol sem az étel, sem az ital, sem az evőeszközök megfelelő állapota fölött nincs közvetlen ellenőrzésünk. Mi vezérli, mi indokolja az idegenek közötti bizalmat?

Természetesen nem egyetlen, hanem sokféle indok jöhet szóba. Közös célok, elvek, értékek adhatják meg a személyesen egyébként egymás számára ismeretlen, de ugyanahhoz a felekezethez, párt-hoz, nemzethez tartozó emberek közötti bizalom alapját, többnyire persze olyankor, amikor éppen ez a közös vonás az adott helyzet szembeötlő jellegzetessége (például az, hogy magyarok vagyunk, leginkább külföldön válik fontossá két egymást nem ismerő magyar között). De ugyanilyen fontos indok az ésszerű érdekkövetés. „Bízom benne, mert úgy gondolom, hogy ő sem ellensége saját érdekeinek” — ez igen gyakori megfontolás, amely arra épít, hogy társas együttműködési formáink jelentős részét az alapozza meg, hogy mindkét fél tisztában van azzal, hogy az együttműködéssel mindketten jól járnak.

Ezek a formák gyakran jogilag is formalizáltak, szabályozottak, így az önérdekre való hivatkozást voltaképpen fölöslegessé is teszi. Amikor fölszállok a megfelelő számú buszra, eszembe sem jut, hogy a sofőr máshová visz, mint amit a menetrend számára előír, hiszen tudom — helyesebben erre gondolnék, ha szükség volna rá —, hogy ha nem így tenne, igen súlyos kárt okozna *önmagának*. De talán még valószínűbb, hogy magát a kérdést — bízol-e abban, hogy a sofőr odavisz, ahová kell? — valahogy furcsának, sőt, értelmetlennek találnánk, csakúgy, mint az éttermi vacsora körülményeinek firtatását ebből a szempontból (bízol-e a szakácsban, akit nem is látsz, hogy nem mérgezett meg? a mosogatóban, hogy jól elmosta a kanalat?). S ha igen, akkor ennek oka minden bizonnyal az, hogy bizalmunkat inkább magukba a szabályokba, normákba, előírásokba, s az azokat betartató intézményekbe helyezzük, természetesen többnyire úgy, hogy ezt meg sem fogalmazzuk magunkban. Éppen a tömegtársadalomban való együttélés mikéntjének a kutatása miatt vált a bizalom a társadalomtudományok számára is érdekessé. Világos ugyanis, hogy éppen az idegenekkel való viselkedésünket vezérlik a legnagyobb erővel a társadalmi normák, szabályok és intézmények, s ezek teszik végső soron fölöslegessé, hogy állandóan és személyre lebontva indokoljuk a mindennapok ezernyi együttműködési aktusát. Nem a sofőrben bízunk tehát, hanem a tömegközlekedési vállalatban; nem az eladóban, hanem az áruházban, nem a pincérben vagy a szakácsban, hanem az étteremben — s ha csalódunk, őket szidjuk. S ha sok ilyen csalódás ér, afféle általános diszkomfort-érzetünk támad, amelynek gyakran úgy adunk kifejezést, hogy „válságot” emlegetünk, az értékek „megrendülését”, a társadalom „összekötő erejének” meggyengülését panaszoljuk, vagy más hasonló metaforával élünk. Viselkedésünket pedig egyre jobban áthatja a bizalmatlanság, vagyis egyre több gondot fordítunk arra, hogy mások viselkedését minél jobban előre tudjuk jelezni, ellenőrizni, felügyelni. Ennek persze gyakorta komoly költségei vannak, időben és pénzben egyaránt, nem véletlen, hogy nem csupán a szociológia és a szociálpszichológia számára érdekes a bizalom és a bizalmatlanság kutatása, hanem a közgazdaság-tudomány is igen messze jutott már a bizalom és a bizalmatlanság költségeinek kutatása terén.

Azonban itt is vigyáznunk kell a kiegyensúlyozott ítéletalkotásra. Ha igaz is, hogy az efféle társadalmi, azaz idegen közötti bizalmi viszonyok erősödése pszichésen jó („egészséges”) és költséghatékony is, ebből nem következik, hogy akár lehetséges, akár kívánatos volna ezek „minden határon” túli erősítése. Egy bizonyos szint után már csak úgy lehet a bizalmat erősíteni, hogy a társadalmat egyfajta gigantikus családként szervezzük meg, ami persze mint cél nyilván lehetetlen, de mint törekvés lehetséges. Egy ilyen törekvésnek viszont megvannak a maga hátrányai is. Egyrészt megnő a veszélye a kollektív egocentrizmusnak, a közösségi önzésnek, amely a kívül-

állókkal szemben szélsőséges bizalmatlanságot, félelmet és ellenségeskedést idézhet elő (nacionalizmusok!). Másrészt a túlzottan megerősödő, illetve „átszemélyesedő” bizalmi viszonyok számos egyéb erkölcsi kockázattal is járnak: ilyen a klán-logika (gondoljunk az ázsiai dinasztikus vállalatokra, a délolasz maffia-társadalomra, a kádári Magyarországon továbbélő urambátyám-világra — csak itt „elvtárs” néven), a hatalmi visszaélések, az opportunista viselkedés, a korrupció. Ezek természetesen a szélsőséges bizalmatlanság körülményei között is megerősödnek, de a bizalom „túlerőltetése” társadalmi szinten hasonló következményekkel járhat.

**A bizonytalanság,
a kiszámíthatatlanság
szerepe**

Van azonban egy nehéz kérdés. Ha a személyes ismeretségeken belüli bizalmi viszonyoknál igaz, hogy a bizalom lényegéhez tartozik valamekkora bizonytalanság, kiszámíthatatlanság, akkor ennek igaznak kell lennie az idegenek közötti, a társas élet minősége szempontjából oly fontos bizalmi viszonyokra is. Mondani ugyan szoktuk, hogy az autónk cserbenhagyott, pedig bízunk benne, ám ezt mégiscsak átvitt, költői értelemben mondjuk. Ha bízni annyit tesz, mint indokoltan, ésszerűen arra *számítani*, hogy a másik ember (csoport, intézmény) egy bizonyos, *általunk előrejelezhető* módon fog viselkedni, akkor valami lényeges mégis elvész a bizalom lényegéből, nevezetesen a ráhagyatkozás eleme. Bízni a másikkban voltaképpen azt is jelenti, hogy kiszolgáltatjuk magunkat neki, saját sorsunkat, életünket a kezeibe helyezzük. Így ha a kölcsönös előnyökre, a szabályok és intézmények megbízható működésére vonatkozó várakozásaink és előrejelzéseink teljes vagy abszolút bizonyosságot jelentenének, akkor a bizalom ugyanúgy és ugyanabból az okból válna üressé, mint a személyes ismeretségen alapuló bizalmi viszonyokban. Ahhoz tehát, hogy a bizalom valódi jelentését megtartsuk, valamilyen mértékű bizonytalanságra, kiszámíthatatlanságra mindenképpen szükség van a magyarázatban. Ezért is kell a bizalmat és a bizalmatlanságot együtt kezelni. A kettő kizárja egymást, mégis együttjárnak, és pedig azért, mert a bizonytalanság mindkettőnek lényegadó eleme.

**Az intézményekbe
vetett bizalom
összetett jellege**

Nyilvánvaló persze, hogy ha így értjük a bizalmat, akkor a társadalomtudományokban — főleg a szociológiában — oly gonddal kidolgozott „bizalmi indexek”, amelyek elsősorban intézményekkel és csoportokkal kapcsolatban használnak, csak korlátozottan lesznek használhatók, értékelésük pedig súlyos módszertani problémákat okoz. Amikor valakitől mondjuk az egyházba vetett bizalmáról érdeklődünk, egyrészt egy többé-kevésbé „megbízhatóan”, azaz saját nyilvános normái és szabályai által működtetett és számon kérhető intézményként állítjuk elé — hasonlóan mondjuk a rendőrséghez: de ki állítaná, hogy a két intézmény akár mint intézmény is minden további nélkül összemérhető? —, ugyanakkor sejtjük, hogy a válaszbba be fog szüremkedni valami általánosabb, homályosabb, nehezebben megfogható, a „ráhagyatkozhatósággal” kapcsolatos érzés, ítélet. Ezt viszont már igen csak nehéz egzakt módon kezelni. Minden olyan intézményről, amelynek az „emberi

‘Az igazságszolgáltatás szervezetei és szervei, valamint az alkotmánybíróság rendszerint magasabb értékeket kap a vizsgálatok szerint a megkérdozetektől. Csakhogy éppen ezek az intézmények azok, amelyektől a legautomatikusabb működést várjuk el (részhajlásmentes, pártatlan, szinte gépies viselkedést), azaz éppen nem annyira a bizalom, mint inkább a kalkuláció, a számítás elemét helyezzük előtérbe.

A bizalom indokolt vagy indokolatlan voltának fölvetése romboló lehet a meglévő bizalomra nézve

oldala” erősebben érzékelhető (egyház, párt, parlament, politikai csoport),⁴ homályosabb, zavarosabb, pontatlanabb képet tudunk csak alkotni a „belé vetett bizalom” szempontjából.

4. *Se nem bízni, se nem nem-bízni*

Még egy lépést kell megtennünk. Fölvethető ugyanis, hogy sem valamilyen tulajdonság, sem valamilyen tény, vagy a többé-kevésbé az ésszerűségre építő megfontolások nem egyeztethetők össze a bizalommal. Itt is hadd utaljak a bizalomhoz szorosan kötődő vallásos hit fogalmára. A teológia történetében ismételten megfogalmazódó álláspont szerint — klasszikusa Tertullianus — nem azért hiszünk, mert a hit tárgya ésszerű, hanem fordítva: mert ésszerűtlen. Isten létét bizonyítani akarni nem egyszerűen hiábavalóság, hanem a hit hiányának bizonyítéka. Aki tudni akar, tudatlan marad. Ismerjük Szent Pál alapélményét: a világ előtt okosak számára rejtve marad az Isten. Ezzel analóg módon, ha valaki bízik, nem hivatkozhat sem logikai, sem egyéb megfontolásra, mert ezekkel csak azt bizonyítaná, hogy nem bízik.

Ez a vélekedés ebben a formában minden bizonnyal túlzás, hiszen a valós, főntebb már több példával is illusztrált bizalmi viszonyt alapvetően és végső soron az érthetetlenségig át kellene értékelnünk, illetve vagy arra kellene következtetnünk, hogy az emberi együttműködési formák döntő többségének semmi köze sincs a bizalomhoz; vagy arra, hogy tökéletesen automatákként viselkedünk. Az előbbi esetben meg kellene mondanunk, hogy miért tudunk mégis együttműködni a másikkal, a többiekkel; az utóbbi esetben pedig rendkívül abszurd következtetésekhez jutnánk.

De nem véletlenül említettem, hogy a bizalmi viszony nem mentes a paradoxonoktól. Tertullianusnak valahogyan, valamilyen értelemben mégis igaza van. Mégpedig azért, mert nem kevésbé része a valóságnak, hogy a bizalom indokolt vagy indokolatlan voltának fölvetése romboló lehet a meglévő bizalomra nézve. Előfordulhat, hogy a kétely nem a hit megerősödéséhez vezet, hanem egyszerűen a hit elvesztését jelzi. Ugyanígy megtörténhet, hogy ha a másikba vetett bizalom indoklásra szorul, akkor már nem is létezik. Ellenkezőleg: a bizalom átvált bizalmatlanságba, éppen attól, hogy mint viszony tudatosul. Ez így kétségkívül nyakatekertten hangzik, de ettől még realitás. Lehet, hogy az előbbi pillanatban nem is gondoltam rá, hogy a mellettem ülő utas terrorista, de most, hogy valamiért eszembe jutott, hátha az, már nem is tudok bízni benne — holott eddig, úgy mond, „bízta benne,” hiszen melléje ültem. Ha valamiért eszembe ötlik, hogy a sofőr hátha ivott, az eladó be akar csapni, a szakács megmérgezte az ételt, a feleségem megcsal, akkor már hiába igyekszem meggyőzni magam ennek ellenkezőjéről, legfőljbbe kényszerítem magam rá, hogy ne foglalkozzam saját bizalmatlanságommal — de a bizalmatlanság már átvette a bizalom helyét.

Bizalmi kapcsolataink
egy része attól az, ami,
hogy nem gondolunk rá

Természetesen nem a paranoiáról, az üldözési mániáról van szó, s nem is arról, hogy a bizalmat mindig megöli a kétely, a bizalom soha nem indokolható és nem indokolandó. Egyszerűen tudomásul kell vennünk, hogy bizalmi kapcsolataink egy része attól az, ami, hogy nem gondolunk rá. Ezért is van nehéz dolga például a politikusnak, a politikai tanácsadónak, amikor akár a személynek szóló, akár a közbizalom „megteremtésének” mikéntjén töpreng. Megtörténhet, hogy a „bízz bennem!” felszólítás igazi bizalmat gerjeszt; de az is, hogy a felszólított most gondolkodik el először azon, hogy miért is szólítják fel őt erre, s az a tény, hogy felszólították, neki már gyanús. Jól ismerjük Sámson és Delila történetét: Sámson háromszor kerüli ki a csapdát, minden oka megvolna hát rá, hogy ne bízzon Delilában, negyedszerre (az Írás szerint mivel Delila szavaival egész nap gyötörte és zaklatta) mégis elárulja ereje titkát. A történet egyrészt lélektanilag hiteles, másrészt viszont tanulsága éppen az iménti gondolatot támasztja alá: aki állandóan a bizalmadért eseng, aligha érdemes rá. (A történet a bizalom szempontjából még egy tanulsággal rendelkezik: Delila filiszteus *megbízói* nem veszítették el belé vetett bizalmukat a háromszoros kudarc ellenére sem...)

Persze utólag rendszerint meg tudjuk indokolni, miért és hol szűnt meg a bizalmunk, bár — ahogy mondani szoktuk — akkor és ott még nem gondoltunk rá, nem tudatosítottuk, de most már tudni véljük, hogy ez vagy az „mindig is” gyanús volt, hogy ezt vagy azt „mindig is” zavarónak találtuk, és így tovább. S ez bizonyára így is van, csak hát éppen az a dologban az érdekes, hogy miért éppen ezt vagy azt találtuk zavarónak a másikon, a másik viselkedésében; hogy miért éppen ez vagy az volt rajta gyanús, holott máskor ezen nem akadunk föl, vagy éppen túltesszük magunkat a zavarón, a gyanún, pontosan azért, mert bízunk benne. Valószínűleg itt is sok olyan norma, ténytyszerű körülmény van, ami hatékonyan szabályozza a viselkedésünket, bár nem tudunk róla.

Mindenki elvégezhet egy egyszerű kísérletet: menjen ki egy nagyvárosi utcára vagy térre, kezében egy térképpel, s kérjen eligazítást *valakitől*, s közben figyelje *saját magát*: kihez fordul elsőként? Kit talál bizalomgerjesztőnek? (Persze eleve érdemes kiszűrni a hivatásos útbaigazítókat — taxist, rendőrt.) Majd próbálja megmagyarázni: azért őt választottam, mert hasonló korú, mert környékbelinek látszott, mert kedvesen nézett rám — a magyarázat biztosan tartalmazni fog sok olyan indokot, amelyekkel főntebb foglalkoztam. De alkalmasint mindig be kell vallanunk, hogy — különösen forgalmas helyen — minden bizonnyal lett volna még más járókelő is, aki megfelelt volna a magyarázatban említett feltételeknek, mégsem hozzá, hanem valaki máshoz fordultunk. Van tehát valami megfejtethetlen nagyon sok bizalmi kapcsolatban, még azokban is, sőt, leginkább azokban, amelyekben idegenekkel, ismeretlenekkel nézünk szembe, találkozunk, elegyedünk szóba, tesszünk valamit közösen.

A bizalmi kapcsolatok
megfejtethetlen eleme

4. Összegzés

Azzal kezdtem, hogy a bizalom egyike az emberi együttélés különféle alapviszonyainak, csakúgy, mint a bizalmatlanság. Mivel alapvető fontosságú, hasonlóan az egyenlőséghez és az egyenlőtlenséghez, a mellérendeltséghez és az alárendeltséghez, a szeretet-hez és a tekintélyhez, nem várhatjuk, hogy könnyen kezelhető és végleges meghatározásokba szorítható, magyarázható és modellezhető kapcsolatként viselkedjen. Mindkét viszony — s egymáshoz való viszonyuk is — tele van meglepetésekkel és csapdákkal, csakúgy, mint értékük és értékelésük. A hívő embert a bizalom valószínűleg leginkább a hitre emlékezteti, amely ugyanilyen összetett és furcsa dolog, váratlan igazságokkal és még váratlanabb csapdákkal. Ezekre és a hasonlóságokra csak utalni tudtam, helyénvalónak látszik azonban, hogy egy ilyen utalással fejezzem be: Pál apostol a megnyert hitet olyan kincshez hasonlítja, amelyet törékeny cserépedényben őrzünk. Éppen ezért nem is mi őrizzük, hogy még ezzel se dicsekedhessünk.

Mi az az istenhít, az ember istenhite, végül is mi az? A kérdésre sokféleképpen felelhetünk. Megkísérelném az egyik lehetséges választ. Elsőnek egy szót mondanék: bizalom. Miben? Bizalom a mindenségben, s a mindenségben belül a legkisebb porszem sorsában is. Látszatra a lét, könyörtelen mechanizmusával, ennek épp az ellenkezőjét sugallja. Csakhogy a létbe vetett bizalmunk tulajdonképpen nem is a létnek szól, hanem annak a valóságnak, mely csendes erejével fönn tartja, hullámverésre emlékeztető lüktetéssel szüli és visszavonja azt.

A hívő tudja, hogy a világ és a létezés a valóságnak egyáltalán nem utolsó szava. Simone Weil nagyon élesen így fogalmazott: „A világ: egzisztál, irreális és rossz. Isten: nem egzisztál, reális és jó”. A nyelv meghökkentő, s egy gyanútlan és járatlan olvasó istentagadásnak is vélhetné. Holott csupán azt az áthidalhatatlan valóságkülönbséget jelzi, mely létünket valóságunktól elválasztja, attól a valóságtól, amiben oly nehéz bizakodnunk, s amely minden bizalmat megérdemel. (...)

A hit ilyen értelemben hiten túli hit, reményen túli remény, bizalmon túli bizalom. De hiszen ez nyilvánvaló. Az a bizalom és remény ugyanis, amit köznapi értelemben megélünk, nem igazi bizalom és nem igazi remény, mivel egy változó, porlékony, színeváltó világ színteréhez kénytelen igazodni. A hit viszont valódi — vagy ha úgy tesszük, „szótáron túli” — értelmükben kívánja használni e szavakat. De mondhatnám azt is, hogy egyedül a hit képes jól és helyükön használni e szavakat, amik benne vannak ugyan a szótárban, de kiszolgáltatott sorsunkban aligha van reális értelmük. (Pilinszky János: A bizalomról; részlet. Új Ember, 1972. augusztus 13.)

A bizalom és a határok

GÖRFÖL TIBOR

A szerző (1976*) fordítóként dolgozik. Legutóbbi írását 2007. 9. számunkban közzöltük.

A bizalom és az ősbizalom

Jól ismert, könnyű, bár tagadhatatlanul termékeny eljárást választanánk, ha megpróbálnánk igazolni, hogy az emberi létezés legelemből gesztusai sem vihetők végbe valamiféle előzetes és eredendő bizalom, lényegében a létezés értelmességébe vetett bizalom nélkül. Lépésről lépésre nyomon követhető lenne, hogyan támasztja alá valamilyen igazolhatatlan, bizonyíthatatlan és csak részlegesen reflexió tárgyává tehető bizalom az élet még nem volt, s ezért teljesen soha ki nem ismerhető, előzetesen soha meg nem állapítható események felé lendülő folyamatát, hogyan tartozik hozzá elengedhetetlenül a személyek között létrejövő kapcsolat normális formájához, hogyan alakulhat át kifejezett istenhitté és Jézus Krisztus személyes elfogadásává (azzá, amit Newman *real assent*-nek nevez). Ha ennek értelmében még nem ismert dolgok előzetes és megajánlott elfogadásának gesztusaként fognánk fel a bizalmat, úgy tűnne, hogy a bizalom előrenyúló mozgást végez, előkészítő tevékenységet folytat, látszólag már előre olyan terepet készít elő, ahol a dolgok rendezett világa alakulhat ki, és ahová megérkezhetnek a jövő eseményei. Az ellentétként felfogott gyanút és bizalmatlanságot összefüggésbe hozhatnánk az általános gondolkodás, a társadalmi élet és a vallás korábbi formáinak összeomlását átélő újkori ember helyzetével, aki látszólag egyre bővülő ismeretei között egyre tanácstalanabbá válva fokozatosan még a mitikus világképnél is kezdetlegesebb szemléleti síkra csúszik vissza.

A hit mint bizalom

Természetesen maga a hit is felfogható lenne az eredendő bizalom radikális megvalósulásaként, saját alapjának immár tudatában lévő formájaként, kérdés azonban, hogy ezzel valóban pontosan megragadható lenne-e a lényege (a Hans Küng által *Existiert Gott?* című könyvében e téren tett kísérlet eredménye mintha inkább az ellenkezőjét igazolná). Az újszövetségi *pisztisz* jelentésárnyalatai között rendre megemlített bizalom sem feltétlenül ebbe az irányba mutat. Az említett szempontok vizsgálata helyett próbálkozzunk meg valami sokkal egyszerűbbel, vegyünk szemügyre valami sokkal egyszerűbbet.

A remény Pégy-nél

Ki tudná elfelejteni a remény és a bizalom játékát Pégy *De porche de la deuxième vertu*-jében? A kislányként nővérei, a hit és a szeretet mellett ugrándozó remény újra meg újra nekilendülő játékát? Isten döbbenetét, aki látja, hogy a nyomorult és megtépázott emberiség valamiért mégiscsak folytatja az egészet („ezek a szegény gyerekek nap mint nap látják, mi a helyzet, és mégis minden nap azt gondolják, másnap reggel biztosan jobb lesz. Ez összezavar. Ezt nem tudom

felfogni. És nem térek magamhoz a döbbenettől”)?) És a bizalom nagy kalandját, az éjszakát, amelyben az álomba merülő ember kénytelen összeomlani, kénytelen hagyni, hogy elgáncsolják, kénytelen letenni a terhét („mintha nem tudnék egy kicsit foglalkozni vele”, mondja Isten, „nem tudnék virrasztani felette, és talán a mai nap legrosszabbul kiűtő dolgait rendben találjátok holnap reggel, amikor felkeltek, mert közben egy kicsit gondom volt rájuk”)? És a remény meg a bizalom alapját, azt a felfoghatatlan tényt, hogy az ember már eleve tárgyát alkotta Isten bizalmának. Hogy reményünk van Istenben és hiszünk Istenben, az egy és ugyanaz. Bízunk kell Istenben, elvégre ő kellőképpen bízott bennünk.

Az isteni bizalom

Abból, amit isteni bizalomnak nevezhetnénk, már eleve az Ószövetség szinte valamennyi jelentős fogalmában, az irgalomban, az egybegyűjtésben, a kegyelemben, a kiválasztásban, a szövetségben, a megváltásban stb. felfedezhető valami: az említett fogalmak ellentétére sokszorosan és folyamatosan okot adó emberi magatartás ellenére nem szakad meg az üdvtörténet szála. Maga a megtestesülés is az emberrel szemben tanúsított isteni bizalom egyetlen hatalmas gesztusának tekinthető: Jézus azért küldi bárányként farkasok közé tanítványait, mert maga is így érkezett „övéi” közé. A bizalmi aktusok („mit akarsz, mit tegyek neked?”, „jőjj, és kövess engem”, „indulj el felém a vízen”) eleve abból a viszonyulásból fakadnak, amely legvilágosabban az — egységet alkotó két csomóponttal, a kereszten történt megváltással és a feltámadással szervesen összefüggő — Eucharisztiaiban mutatkozik meg: Isten teremtményi formán keresztül teljes valójában az emberre bízta magát, aki kénye-kedve szerint bánhat vele. Az Eucharisztiaiban megnyilvánuló isteni bizalom az ember által gondolkodásával, viselkedésével és vétkességével felhúzott határokon átnyúlva érkezik el az emberhez, s ki is szakítja határai közül. Az eseménynek számos következménye van, említsünk meg néhányat.

A határtalan befogadás

Egyrészt egészen új helyzetbe kerül a definiáló, azaz határok megszabására törekvő gondolkodás, egészen újfajta ismeretelméleti helyzetbe kerül az emberi szellem. A megtestesülés és a feltámadással alkotott egységének végérvényességét jelző Eucharisztia óta a világ legjelentéktelenebb dolgairól sem gondolkodhatunk úgy, mint előtte (gondoljunk csak arra, hogy az Eucharisziát megértve az egész anyagi világ belső lényegét és végső rendeltetését megérténénk, más szóval az Eucharisztia a teremtetés kulcsa). Az isteni bizalom következtében előálló új ismeretelméleti pozíciót az Újszövetségben elsősorban a gyermek képében is kifejezett szegénység és egyszerűség testesíti meg. Nem a kicsiny mértékek és a szerénység egyszerűsége, hanem azé az emberé, aki nem szab előzetesen határt Istennek és az isteni igazságnak, hanem kész mindennek el- és befogadására, ami Isten részéről megnyilvánul felé. S ez a legkevésbé sem magától értetődő, és egyáltalán nem könnyű. Legalábbis abban a felfoghatatlan abszurditásoktól, paradox jelenségektől és kínzó ellentmondásoktól hemzsegető helyzetben, amely az eredeti bűn következtében jött létre:

mivel nem abban az állapotban élünk, amelyben rendeltetésünk szerint élnünk kellene, csak a legnagyobb nehézségeken keresztül, paradoxonok tengerén átkelve juthatunk el oda, ahol azt tehetjük, ami a legnormálisabb, vagyis ahol állandó készséggel és éberséggel arra ügyelünk, ami Isten felől nyilatkozik meg. Olyan folyamat kezdődik meg ekkor, amelynek dinamikáját az ember már nem uralhatja teljesen, s amelynek során minden felbukkanó határ mögött újabb ropant tartományok tárulnak fel (Nüsszai Gergely *epektaszisza*). Ehhez le kell omlania a kényelmesen berendezett privátumnak. Pontosan azért olyan kemények és már-már elviselhetetlenek a jézusi igények és felszólítások, mert az ember önmaga számára felhúzott világának megkövültségét kell megroppantaniuk; szivacssal nem lehet feltörni a diót. Az embernek fel kell adnia önnön mértékeit, s abba a határtalanságba kell kinyúlania, amellyel a Jézus konkrét alakjában megmutatkozó dimenziók és a megváltás határtalanságával találkozik.

A Miatyánk kérései

A Miatyánk első kérései is erre vonatkoznak. Miután az ember valóban olyannak akarja elfogadni Isten nevét, azaz legsajátabb és igazi valóságát, megnyilvánulásaiban és tetteiben feltáruló lényét, amilyen, vagyis szentnek, nem másfélének, nem olyannak, amit még kezelni tud, amit még békésen be tud illeszteni életének kényelmes keretei közé, Isten viszonyainak (országának) és terveinek (akaratának) akarja átadni saját viszonyait és terveit. Az pedig magától értetődő, hogy csak azért képes erre, mert azzal van dolga, aki konkrét formában már megjelenítette számára Isten szentségét, elhozta számára Isten országát és maradéktalanul megvalósította akaratát. Csak az érte végzett isteni cselekvésben megmutatkozó bizalmat megtapasztalni kezdő ember előtt kezdenek megmutatkozni a történelem és a kozmosz igazi struktúrái, csak a bizalomra bizalommal felelő ember kerül abba az ismeretelméleti pozícióba, amely a világ partikuláris elemein kívül az egész dimenziójával is foglalkozni tud.

A mérték és a mérték eltűnése

Ennek ellenére az előre soha nem látható irányok felé tartó kitágulás nem eredményez amorf rendezetlenséget, nem veti olyan határtalanságba az embert, amelyben összefűzhetetlenül szétcsúsznának lénye körvonalai, sőt még azt sem feltétlenül engedi meg, hogy a minden tudhatónak hátat fordító, minden tudhatóval szemben bizalmatlanságot tanúsító megismerésmódé, a negatív teológiáé legyen a főszerep. Könnyen előfordulhat, hogy a negatív teológia maga is olyan, előre felállított sémaként fejt ki hatást, amellyel az ember már valódi befogadása előtt kezelni próbálja Isten megnyilvánulásait és cselekvését, látszólagos egyszerűségével pontosan azt a bizalomteli egyszerűséget elmulasztva, amelyet az Újszövetség követelményként állít fel. Aki csak a leghalványabban is megtapasztalt valamit Istenből, tudja, hogy az ember számára lényegileg befoghatatlan pozitivitására nem az elnémulás, a megismerés feladása és a tagadás negativitása az adekvát válasz, hanem a folyamatosan változót, növekedőt és alakulót elfogadó, a mindig újra kész pozitivitás. Isten „nem mértékkel adja a Lelket” (Jn 3,34), ugyanakkor mértéktelenségben, mértéknél-

küliségben sem hagyja az embert, még ha mértékei rendszerint mások is, mint amire az ember számít. „Ha valaki pozitív választ ad a vele találkozó Istennel, át akarva adni neki teljes életét és egész engedelmességét, akkor, hogy tudja, mit tesz, ahhoz kell igazodnia, ami mértékre emlékeztet az Úr életében, (...) tudva, Isten lealacsonyodott odáig, hogy vele találkozási mértékkel felruházott dolgokat állítson elé, azért, hogy ne fogja el szédülés, hanem engedelmesen megragadja, amit Isten mutat neki. (...) Ha viszont keresztény szellemben és alázattal mondja ki elfogadását, anélkül, hogy jelentőséget tulajdonítana önmagának és saját mértékeit merné alkalmazni, akkor semmi sem állapítható meg előre a jövőjéről. (...) Meg kell halnia önmagának. Ha megteszi, elfogadásával belenyúlik az örökkévalóságba. Már most megízlel valamit abból, amit a haldokló ízlel meg, amikor szembe találja magát az örökkévalósággal. Mérték nélküli minden, ami a túlvilág felől érkezik, s amit Isten kínál fel.”¹

¹A. v. Speyr: *Der Mensch vor Gott*. Johannes Verlag, Einsiedeln, 1966, 78.

A mértékek krisztológiai törvénye

Az isteni mértéknélküliség azonban soha nem szakad el a krisztológiai törvénytől: a láthatatlan a láthatóban mutatkozik meg, a megfoghatatlan a foghatóban, a mérték nélküli mértéket szab és mértéket követel, a megismerhetetlen a megismerés nyitottságát kívánja. Az újszövetségi párbeszédnek közül többen is példaszerűen megfigyelhető az előzetes emberi mértékek lebontása és olyan új struktúra felállítása, amelyben egyszerre van jelen a mérték és a mértéknélküliség. Vegyük csak a Nikodémussal folytatott párbeszédet. Szét kell zúzódnunk az Izrael tanítója által a születésről és az újjászületésről alkotott kezdetleges elgondolásoknak, hogy valami olyan kerüljön a helyükbe, amiben egyszerre van jelen a fogható (víz) és a legteljesebb távolság (Lélek).

Nem létezik privát bizalom

Másrészt az isteni bizalmat megtapasztaló ember magába tekintve nem talál semmit, ami méltóvá tenné rá. Már csak ezért is kénytelen belátni, hogy egymagában nem is alkothatja tárgyát a bizalomnak, hogy csak azon az egységes folyamaton belül részesül bizalomban, amely az egész emberiséget átfogja: az egyetemes igényű, bár az elfogadását akadályozó veszélyeket teljesen soha meg nem szüntető megváltáson belül. Kötelessége bízni abban, hogy az emberiség több tízezer vagy akárhány éves múltbeli és ki tudja, hány évig futó jövőbeli történelme során élő összes emberrel együtt fog megmenekülni. Aki csak a saját megmenekülésében bíz, annak semmilyen reménye nincs. Aki csak saját magáért és az általa ismertekért imádkozik, nem biztos, hogy megértette a keresztény imádság törvényeit. Aki csak önmagáért és az általa ismertekért engesztel, nem biztos, hogy megértette a kereszt eseményét. Aki halálában csak a saját földi mozgáspályájának végét látja, nem biztos, hogy keresztény halálra készül.

A bizalmatlanság

Egyedül a bizalomnak van esélye arra, hogy egyetemes legyen, a bizalmatlanság mindig is csak partikuláris és partikularitásában következetlen lehet. Elvileg elképzelhető ugyan egyetemes bizalmatlanság, olyan viszonyulás, amely kikezd, felforgat, ízekre szed és romjaiban maga mögött hagy mindent, amivel szembe találja magát, de

A rövidlátás ajándéka

legalább a saját diadalmenetének jogosultságában bízni kellene. Olcsó megoldásnak tűnhet a jól ismert székeszsíellenes érv említése, de mintha valóban nem lenne állítható más: az egyetemes bizalmatlanság felszámolja önmagát, vagy olyan talajon gyakorolja bizalmatlanságát, amely csak megalázó kompromisszumok árán tartható fenn.

Egyetemessége és sajátos ismeretelméleti pozíciója ellenére a bizalomhoz a rövidlátás is hozzátartozik. Ha ugyanis látnánk, hogyan érnek össze világunkban a maguk ténylegességében és következményeikkel együtt a negatív, bűnös, önös tettek, hogyan folynak össze egyetlen, elnyeléssel fenyegető kloákává, ha látnánk, micsoda mocsaras területen kell vállalkoznunk a legártalmatlanabb aktusok végrehajtására is, micsoda mélységek tátonganak körülöttünk, akkor egész nap zokognánk a rémülettől. És ha látnánk, pontosan és közvetlenül látnánk, hogyan jut diadalra nap mint nap a kegyelem minden ellenkező látszat ellenére a születés és a halál közötti terület megannyi szegletében, mert öröktől fogva diadalra akart jutni, s a történelem egészen konkrét pontján is már visszavonhatatlanul és örök érvényűen diadalra jutott, és folyamatosan kiárad, hogy felüldítse a világot, olyan formákban és csatornákon keresztül, amelyeket alig látunk, akkor egész nap zokognánk a boldogságtól. Rövidlátásunk elengedhetetlen ahhoz, hogy végső és feltétlen bizalommal eltelve tegyünk-vegyünk, nyúljunk véges világunk egyik konkrét valóságától a másikhoz, terveket valósítsunk meg, rendezettségre törekedjünk, azaz normálisnak tűnő életet éljünk.

Az imádság nyilvánossága

Akárhogy is, egyetemes irányultságába a bizalom a látszólag legprivátabb aktusokat is befogja, s nem csupán arról van szó, hogy a bizalom jegyeit hordozó konkrét aktusokban valamiféle eredendő pozitivitás öltene testet, fejeződne ki és válna érzékelhetővé, hanem a bizalom sajátos könyörtelenséggel szét is fesházi a privátum világát, mert aki egyszer már felfedezte, hogy tárgyát alkotja bizalomnak, hogy bizalomnak soha nem alkothatja egymagában a tárgyát, s hogy bizalom tárgyaként engedelmeskednie kell a bizalom törvényeinek, az többé nem engedheti meg magának, hogy olyan legyen, akinek a lába megbotlik kicsiny világának határaiban. A legvilágosabban mindez talán az imádság szférájában nyilvánul meg. Az imádkozó embernek „különös felfedezést kell tennie, amely eleinte megzavarja és szinte elviselhetetlennek tűnik számára: amit egyéni, csendes kis szobájának tart, ahol reménye szerint teljes magányban érintkezhet Istennel, annak csak a világ felé vannak falai, az ég felé egy sem. A dicőséges egyházból bárki betekinthez. (...) Minél bensőségesebb, minél személyesebb a szeretet, annál inkább nyilvános Isten országában, annál inkább mindenki igényt formálhat rá. (...) Mindenki beléphet a názáreti kis házba, a Szűz szívéhez, még azok is, akiknek piszkos a cipőjük és rongyos a ruhájuk, és a legkevésbé sem liliom-illatot árasztanak.”² Lépjének is csak be, bizalommal.

²H. U. v. Balthasar:
Wer ist ein Christ?
Johannes Verlag,
Einsiedeln, 1993⁵, 125.

TAKÁCS ZSUZSA

Jaj a győztesnek!

*Megvakítottunk? Szemmel tartasz.
Kifosztottunk? Meggazdagodtál.
(Pilinszky: Egy KZ-láger falára)*

Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2008. 9. számunkban közzéltük. — Az alábbi írását is tartalmazó, *A megfosztás rítusa* című esszékötete novemberben jelenik meg a Vigilia kiadásában.

A napjainkra a magyarban is meghonosodott, magyarázatra sem szoruló 'lúzer' rosszalló árnyalata jól tükrözi a közvélekedésben bekövetkezett szemléletváltozást, mely nem a pórul járt vesztes, hanem a bármilyen eszközzel felülkerekedő győztes pártjára áll. Ha ugyan szemléletváltozásról van szó, és nem a vesztes iránt mindig is érzett, általános ellenszenvről, aminek azelőtt a társadalmi normák miatti gyáva letagadását, de mára — a kétes társadalmi normák miatt — éppen nyílt megvallását tapasztaljuk.

Tengelyi László *A bűn mint sorseseemény* című könyvének *A rossz a bűntapasztalatban* fejezetében Kant a megbánás jelenségéről szóló megállapításából indul ki. *A gyakorlati ész kritikájában* Kant azt állítja, hogy a múltban megesett bűn tetteink visszafordíthatatlanságával szembesít minket, s ezért hiába ítéljük úgy, hogy — szigorúan ebből a szempontból — „a megbánás üres”, gyakorlati szempontból, az ész nem ismer időkülönbséget a tetteshez tartozó bűn megítélésekor. Kant szövegének ismerete nélkül is ismerjük mindannyian a nyugtalanító érzést, mely elfog minket a bűn elkövetése előtti pillanatban, halljuk az időn kívüli tartományból érkező kopogást az ajtón. Arany balladái éppúgy az áldozat sorsán már nem változtató, de a „győztes” lelki üdve szempontjából elengedhetetlen vezeklés történeteit foglalják versbe, mint a bűnről és bűnhődésről oly sokat tudó Tolsztoj és Dosztojevszkij regényei.

A klasszikus orosz regényirodalom két felülmúlhatatlan szerzője kortárs olvasóik százazezei előtt tárták fel a bűn természetét, és kereszték hőseik megtisztulásának útját. Démonaik ismeretében mind a ketten, tegyük hozzá, életük végéig csatázva ellenük, nehogy bárki összetévevessze írói éleslátásukat a bírói tévedhetetlenség álszent magatartásával. Jó példa erre a közönyben élő, de bűnére hideglelős biztonsággal ráismerő, gazdag és közmegebecsülésnek örvendő herceg története Tolsztoj *Feltámadás* című regényében. A herceg, Nyehjudov, teherbe ejt, majd cserben hagy egy cselédlányt, akit gazdái ezért elkergetnek otthonról. Évek múlva találkozik vele újra, amikor a gyilkosság gyanújába kevert lány, Katyusa felett bírósági ülnökként ítélnie kell. A lány gyámoltalan védekezését hallgatva a herceg, mintegy a megtisztulás első létrafokára lépve, elsírja magát a nyilvánosság előtt, majd — az ember megindító gyámoltalanságával — sírása leplezésére előveszi zsebkendőjét, és orrot fúj. Ezt követően meg-

tesz mindent az el nem követett bűnért tévedésből elítélt lány perújrafelvétele érdekében. Második lépésként eljut büntudatának felismerésétől a bűnbánat gyakorlásának elkezdéséhez: a szégyent magára vállalva bevallja ismerőseinek, hogy ő a vétkes, és feleségül akarja venni a lányt. Harmadszorra közli a bírósággal, hogy mindenfajta hivatalos ítélezést hasztalannak, sőt, erkölcstelennek tart, s ezzel kiteszi magát annak, hogy bolondnak tartsa a környezete. Negyedik lépésével elkezd a nyilvánosság előtti hosszú vezeklését. Elviseli a lány magakelletését, pénzsóvárságát és megvetését. Felismeri, hogy „a lány halott”, de kitart elhatározása mellett, hogy feleségül veszi. Ötödszörre magára vállalja más ártatlanul elítéltek ügyének szószólói szerepét. A hatodik létrafokon: szétosztja birtokát a parasztok között. Úgy dönt, hogy elkótyavetyélt kastélyából mindössze egy fiatalkori fényképet visz magával, de a tiszta szerelmüket felidéző képet is odaadja végül Katjusának. Hatodszorra: lemond vonzalmáról, melyet egy társaságabeli fiatal nő iránt érez, s mely — kísértő lehetőségként — utat nyitna régi élete kényelmébe. A hetedik létrafokra lépve: búskomorság keríti hatalmába. Úgy látja, hogy hasztalan próbálja legyőzni a Gonoszt, minden jószándéka a visszájára fordul, hogy Katjusát nem menti meg a gyilkossági ügyben nyilvánvaló ártatlansága. Nyolcadszorra: elindul a száműzött fegyencsapat kísérijeként Szibériába. A kilencedik létrafokon lemond a szenvedésben megtisztult, szívének újra kedves Katjusáról, mert a lány szerelemre lobbant egy politikai fogoly iránt. Tizedik lépésként: a bűnözők leplezetlen züllöttsége és iránta érzett megvetése megtapasztalása ellenére is már úgy látja, hogy az emberek szánják és szeretik egymást. A tizenegyedik létrafokon, amikor megérkezik Katyusa enyhébb ítéletének híre, hiába bizonyosodik meg afelől, hogy a lány a miatta érzett szeretettől indítatva tesz le házasságkötésükről, belenyugszik annak döntésébe. A tizenkettedik létrafokon ráébred, hogy „a hegyi beszédben” leírt parancsokat betartva az ember eléri a „*Legfőbb Jót*”, ami a misztika nyelvén azt jelenti, hogy találkozik Istenével.

A misztikus irodalom tíz létrafoka helyett az általam önkényes módon tizenkét fokúra tagolt tolsztoji megtisztulás-történet bízatóan kerek. „Ettől az éjszakától fogva új élet kezdődött Nyehjudov számára” — írja regénye végén Tolsztoj. *Naplójából* tudjuk azonban, hogy a világnézete és hite közötti harc távolról sem zárult egyértelmű módon. Könnyen lehet, hogy a kétes hírű Gorkijnak van igaza, amikor levelében azt írja, hogy Tolsztoj megingathatatlanul közönyös az emberek iránt. Viselkedése, ebben az esetben, a hit kegyelme által meg nem erősített hitvallókéhoz hasonlít. Ha Tolsztoj nehéz természetét az írón mindig felülkerekedő ellenfélnek képzeljük el, elmondhatjuk, hogy regényében a „lelki” ember ül diadalt az „elvi” emberen. Bizonyítékként arra a képtelen állításra, hogy a szenvedő ember képes arra, hogy átlépje önmaga árnyékát.

A magyar írók közül feltehetőleg Pilinszky tud a legtöbbet arról, hogy milyen a porig égett, második világháborús város hamuer-

deje, amelyre nem égbolt, hanem vakító üresség feszül. Negyvenötben az összeomló Németországot járva fiatal katonaként fölméri a látványt, ennek leírásából, majd az egyszeri leírás szüntelen korrekciójából építi évtizedeken át írói világát. A részletekből — a madarak helyett a felszabadult tollcsomók szárnyalásából, a deszkabódéból előlépő őr ruházatából, az emberekként fagyott tekintetű krétafehér vázak ögyelgéséből — alkotja meg világát. A győztesnek induló vesztes magányát és a veszteségből győzelmet kovácsoló legyőzött tétova diadalát a múlt század magyar költői között aligha követi nyomon nála érzékenyebben más. '67-ben közreadott rövid írásában¹ Jákob és Ézsau történetét értelmezi. Az Ószövetség a testvérkonfliktus archetipikus történetét, mint tudjuk, a feloldás gesztusával zárja. Hiszen az elsőszülöttséget egy tál lencséért megvásárló, az apja áldását csellel elnyerő Jákob „úgy fut el otthonról, mint a tolvaj”, írja Pilinszky, Ézsau viszont „a testi ember gyilkos haragjával s a rászédettek keserű könnyével” távozik. Amikor évek múlva újra találkoznak a testvérek, Ézsau elsírja magát, Jákob pedig, ahogyan a Bibliában áll: „előre menvén, hétszer hajtá meg magát földig, míg bátyja közeledett”. A győztes és legyőzött összecsapása azonban általában ritkán — és a történelem során pedig sohasem — fejeződik be a rászédett kiengesztelésével. A legyőzött panasza aligha talál értő fülekre, inkább az „igazság védelmében” támadt bosszú gondolata él a követőkben. Salamon ítélete — hogy egy másik ószövetségi történetet idézzünk —, amikor a király a gyermeke védelmében a gyermekről lemondani kész anyának, tehát a vesztesre álló félnek ítéli a kisdedet szintűgy, kivételként erősíti ezt a gyászos szabályt.

Pilinszky ismertette meg olvasóit egyébként Simone Weil nevével is, akinek híre a költő vallomásai nyomán terjedt el itthon, és könyve, a részben Pilinszky fordította *Ami személyes, és ami szent* kultusz-könyvvé is vált hamarosan.² A kötet *Töredékek a görög kútfőből* című esszéjében olvashatjuk Weil sokat idézett következő mondatát: „A legyőzött épp oly szerencsétlenség a győztesnek, mint a győztes a legyőzöttnek.” A magyar olvasó evidenciaként ismer az állítás történelmi igazára, akár Haynau példájára gondol, aki a szabadságharc után földbe döngölt, megalázott ország vidéki nyugalmasában próbált otthonra találni, de nem csak magyarországi házában, még angliai gyárlátogatásán sem talált nyugalomra. Akár ha a 20. századi Vida Ferencnek, a Nagy Imre-per vérbírájának esetét idézi, aki zárt spaletták mögött, elsötétített lakásban rettegve élte utolsó éveit. A néhány éve nyilvánosságra került, a Kádár utolsó éveit bemutató hangdokumentum éppígy — az előzőhöz hasonlatos — kísértetjárta, történelmi világot idéz. A mára csaknem történelmi figurává homályosult Kádár élete végén nem merte néven nevezni legitim miniszterelnök vetélytársát, és áldozatát. Róla beszélve megriadt a szó erejétől, és „az az ember”, motyogta neve említése helyett.

Am térjünk vissza a történelmi felsorolást lezáró példa, a leépült öregember lelkiismeretének nem is olyan rég megesett háborgásá-

¹Új Ember, 1967. április 2.

²Vigilia, Budapest, 1983.

tól az irgalmat nem ismerő győztes jövőjének elgondolásához. Szolzszenyicin *Húsvéti Körmenetének*³ szintén a közelmúltból származó, rövid prózái között találjuk a később *Rákosztály* című regényében is szereplő leírást. A betegségétől embertelenül felpuffadt veterán, mint később kiderül: hivatásos gyilkos, Bobrov történetét mondja el az író személyes tapasztalatai alapján. A Bobrov kórházi felvétele érdekében közbenjáró író, akkor még politikai fogoly Szolzszenyicin átveszi a veterán kezéből az igazolást, melyből kiderül, hogy tulajdonosa saját kezűleg mészárolta le a szovjethatalom ellenségeit. Bobrov ettől az írástól reméli kórházi felvételét. „A kezére meredtem — írja Szolzszenyicin —, oly kicsi jobb kezére, melyen vastagon dudorodtak ki az erek, s az izületei úgy megdagadtak, hogy nem bírta elővenni ... az igazolást. Emlékeztem arra a divatra, ahogy a gyalogost lóhátról ferdén kettéhasították... Furcsa... Most pedig nem bírja megtartani a levéltárcát.” A sors, mintegy az igazságszolgáltatás mulasztását pótolva, testi kínok elszenvedésére ítéli Bobrovot, s halmazati büntetésül arra a kiszolgáltatottságra, amelyben súlyos betegként immár, neki is osztotnia kell a szovjet állam többi alattvalójával. Szolzszenyicin katartikus novellájában a bűnhődés *jóhíré*t közli igazságérzetében megsértett olvasójával.

Ismerek egy 50-es évekbeli történetet, amely a görög sorsdrámák kérlelhetetlen műfaji szabályaival két évtized múlva teljesítette be az ideig-óráig győztes tragédiáját. '89-ben vagy néhány évvel később olvastam róla valamelyik újságban, és meg is jegyeztem a kiváló tényfeltáró újságíró, Zsugán István nevét. A mindennapnak induló történet nem politikai kihágásként ütközött a diktatúra parancsaiba. Az abortusz tilalom megszegése volt ebben az esetben a törvénytelen cselekedet. Egy asszony és férje felkeresett egy nőgyógyászt, azzal a kéréssel, hogy szakítsa meg a terhességet. A beavatkozás megtörtént, az illegális műtét résztvevőit senki nem jelentette föl. Az alattvalói életébe beleavatkozó diktatúra, mely nem az emberi élet tiszteletéből indult ki, hanem a hadra fogható fiatalok számának növelésében gondolkodott, úgy tetszett, vesztesként kerül ki az egyén és állam konfliktusából. A szereplők: az asszony és a férje, továbbá az orvos, aki szánalomból vagy pénzért elvégezte a beavatkozást, nyertesnek tekintethette magát. Mindaddig, amíg a fogantatásához kilenc hónapra meg nem született a kisfiú, akinek hiányzott a fél karja. A tragédia minden borzalmát kihagyva, nem beszélek az újszülött arcán húzódó forradásról, hiszen a lehető leghidegebben kell összefoglalnom anya és fia históriáját ahhoz, hogy ne váljon elmesélhető rémtörténétté az egész. Kérem, hogy így olvassák a történetet. A szülők hamarosan elváltak. A gyermeket az anya a nagymama segítségével nevelte fel. A fiú, anyjának lelkiismeret-furdalásból következő, esztelen kényeztetése következtében környezete rémévé vált. Egy alkalommal, amikor megjelent nagymamájánál, és ki tudja, hányadszor pénzt követelve fenyegetőzött, az öregasszony elmondta, mitől vált nyomorékká. A fiú hazament és leszúrta anyját.

Ha írásom elején azt mondtam, hogy a bűnelkövető későbbi vezeklése nem változtat a megtörténteken, módosítanom kell ezt az ellentmondást nem tűrő megállapítást. Bár Kant állítása szerint — ahogyan idéztük — „a múltban megesett bűn tetteink visszafordíthatatlanságával szembesít minket”, el tudom képzelni, hogy a bűn későbbi megbánásának gondolata — a „bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek” analógiájára — felmerül az áldozatban, és szenvedését enyhíti. Hogy a történetünkben szereplő vezetők bűnös és áldozat, akikről magunk sem tudjuk, melyikük melyik inkább, Isten előtt egymásért könyörög.

SULYOK VINCE

A boldogság egykor

*A boldogság egykor egy rét volt,
nagy rét, szelekjárta lapályon,
szertebóklázó tehenekkel,
fűzfákkal körül, jegenyékkel
s a láthatáron borzas dombsorokkal.*

*A boldogság egykor vékonyka ér volt
a rét aljában, fölezüstlő vízzel,
benne békákkal és ebihalakkal,
ritkahangú, kedves csörgedezéssel
s a hátán gyöngyszínű felhők hasaltak.*

*A boldogság egykor egy dűlőút volt,
szélében búzavirágokkal, pipacsokkal,
gémeskúttal, föl-le bukóval;
arcomba loccsanó hideg vize
égőbb volt, mint az izzó délután.*

*A boldogság egykor egy szőlőskert volt
homokos, meleg domboldalban,
kunyhóval, szilvafákkal, barackfákkal,
kék és arany szőlőszemekkel
s mindmáig elfeledhetetlen zöld egekkel.*

*A boldogság egykor egy kisfiú volt
réteken és dűlőkutaknál,
szőlősorok mézillatában.
Évtizedek mélyéről olykor idehallom
a nevetését — nevetésem...*

Májusesti litániák

Szeretnék újból mélyen hinni,
akár a gyermekévek mélyén.
De hol az a hit már? Hol keressem?
Májusi alkonyok homályán
ülni soká egy templom padján
s rekedt hangon, de énekelni
újból az angyalok dalát,
az „Üdvözlégy Mária”-t.

Rekedten és reszelős hangon,
mert az évek során odalett
egykori tiszta hangom is,
melyen oly buzgón énekeltem:
„Jól tudjuk, május estelén
a földön is több lesz a fény
s zengőbb az angyalok dala:
Ó, üdvözlégy Mária.”

Messzire tűnt már az a május
s éneke, az a szárnyaló.
Bizakodni a fényben, hitben?
Csak sötétség van a szívemben.
Pedig hinni szeretnék újból,
s oly erősen, mint akkor hittem.

Alkonyati templom homályán
elülni öreg templompadon
májusesti litániákon
s énekelni rekedten is,
bízva abban: csoda esik
s lelkemben is több lesz a fény,
több lesz a kedv, több a remény.

Kétféle ég

Tapasztalás és metafizika Szabó T. Anna verseiben

*„Mint ahogy a költészet olykor filozofikusabb, mint maga a filozófia,
a metafizika természete szerint költőibb, mint maga a költészet.”*

(Joseph Joubert)

*„A költészetben csak egy igazi metafizikai elemet ismerek:
a nyelvet; ahogy a zenében csak a hangot,
a képzőművészetben csak a színt, vonalat és felületet,
vagyis a legfizikaibb egyúttal a legmetafizikaibb is.”*

(Weöres Sándor)

1975-ben született Pécsen.
Költő, kritikus. Legutóbbi
írását 2008. 9. számunk-
ban közzétettük.

Miért szeretjük (akik szeretjük) Szabó T. Anna költészetét? Mert szép.

Miért nem szeretik (akik nem szeretik) Szabó T. Anna költészetét? Mert szép.

Az a „szépséges hétköznapiaság” (Szekeres Dóra), az a „halk, ám határozott derű” (Jánossy Lajos), amely kivált az utóbbi esztendőkkben lett jellegadó sajátossága e lírának, valóban többféleképpen értelmezhető s értékelhető. Joggal mondhatjuk: Szabó T. Anna művészetének lényege a klasszikusan telt esztétikum. Ezért — már-már — időtlen. Mások indokoltan róhatják föl: anakronisztikus szépség-eszmény formálja e poétikát. Ettől — alapjaiban — korszerűtlen. Igazság nincs, csak ízlés. De az ízlések igazsága is lehet nemes és távlatos.

Szabó T. Anna verseit — már a kezdetektől — mindenekelőtt az anyag érdekli, a látvány kápráztatja el, a megismerés csábítja. Nézni, figyelni, látni és megérteni a világot: ez a Nemes Nagy Ágnes idéző versnyelvi magatartás teljeseedik ki az eddig megjelent öt kötetben. Alaki jegyekben is az *Újhold* hagyományára támaszkodón. Báthori Csaba néhány év előtti szavaival: „Az anyag szeretete, a természeti képek első benyomásainak könnyed rögzítése, a közvetlen tapasztalatokon átszűrődő, de óvatos kézzel felrajzolt metafizikum, a konkrét látvány megelevenítése árnyalatos szavakkal: mind-mind olyan ismerv, amely rögtöni megértésre, sőt megjegyzésre is alkalmassá teszi Szabó T. Anna költeményeit.”

Ezek a tulajdonságok a teljes költői pályán végigvonulnak. De érzékelhetünk finom elmozdulásokat a versnyelvben, rámutathatunk szemérmes módosulásokra a világképben.

A költői figyelem sokáig elsődlegesen a tárgyakra irányult; a megfigyelő-leíró elme állt a középpontban. Idővel azonban fölértékelődött a test, a testek világa; s az érző-érzékelő lélek létmódja lett döntő. A nézőpont eleinte az egyedüli alanyé, a magányos be-

szélő volt. Később (az utolsó kötetben már egyértelműen) a lírai én gyakran mint feleség s mint anya szólalt meg. A megismerő szándék kevésbé egyénített szigorúságát a testi létezésre reflektáló szubjektum vallomásosabb szólamai váltották föl. A távolságot feltételező látással azonos rangra tett szert a közelségre mutató tapintás, íz- és illatérzékelés. Az első verseket gyakran tárgyaltanul depresszív közérzet hatotta át. A legutóbbiakban a szerelem, a család, a létezés *féltett* öröme, boldogsága vált jellegadó érzületté. Ezzel összefüggően az *éjszaka*, a *füst*, a *köd* uralkodó motivikája helyére a *fény*, a *nap*, a *ragyogás* mind erőteljesebb képisége került. A természeti létezőket fölmérő, „mikroszkopikus bukolika” (Báthori Csaba) mellett a városi életképeket festő hajlam is jelentős szerephez jutott. Formálisan az egyszerű, kis terjedelmű dalformáktól a bonyolultabb nagyszerkezetekig húzódik a pályáiv.

A változások olvasatunkban a művészi minőség emelkedésével s erősödésével jártak együtt. Kitüntetetten igaz ez azokra a szövegekre, amelyekben a természetről, a tárgyakról és a testekről való beszéd a természetfölöttit, a tárgyakon túlit, a testek mögöttit célozza. Ezek a tapasztalás lehetőségeit kereső s az érzéki megismerés csodájában tobzódó művek aránylag ritkán beszélnek nyíltan transzcendenciáról, alig adják *közvetlen* jelét metafizikus érdeklődésnek. Ám — főként a *fény* és a *nap* szakrális szimbolikája révén — rendre ilyes igénnyről tesznek tanúságot.

A *madárlépte hó* (1995) alaphangját még az „úgy írni, mintha nem létezne Isten” (*Úgy írni verset*) némiképp közhelyesen provokatív ars poeticája adta meg. A kötet jellemző képei, képzetei a „vad, túlvilági fény” (*Mint messi víz*), az „Üres kőtemplom, kihűlt némaság” (*Amikor odaér*), „Az üres égbolt. / A semmi temploma” (*A hetéra a halált várja*), a „ködből épült gótika” (*A köd temploma*). Ezek egytől egyig a szorongás természetéből következnek, a pusztulás és hiány *átöröklött* tapasztalatával magyarázhatóak. De már van ellenpontjuk, már megjelennek derűsebb minőséget hordozó látványelemek s élményformák is. A „gyermekarcú angyalok” (*Leskelődők*) mesei misztikumára, az „Itt csak egy út van: fölfelé” (*Tihany*) sejtett bizonyosságára, a „Remélem, végül visszatérünk / a holtakhoz s a meghalókhoz / mert addigra mindent megértünk / a könnytelen tudás feloldoz” (*Remélem, végül...*) kényszeres létbizalmára, a „Ketten leszünk a túlvilági kertben” (*És végül újra az Éden*) metafizikus idilljére gondolunk.

Az ezt követő könyvekben szembetűnően más anyagú, más irányú versek sokasodnak meg. Kis túlzással: mintha a korai Pilinszky-líra komor tónusai közül a Weöres-féle létköltészet végső világosságába érkeznénk. Vagy legalábbis: jó úton lennénk afelé.

A második kötet (*Nehézkedés*, 1998) anyaga a *fény* motívuma és a *látás* aktusa köré rendeződik. A megszólaló hang hol himnikusan emelkedett: „Hogy ragyog / minden teremtmény!” (*A szemről*), hol vészjóslóan tárgyyszerű: „Az erőszakos esti napsütés / áttüzesíti az

egész eget" (*Az erőszakos esti napsütés*). „Égi magasság, tengeri mélység" (*Se tűz, se föld*) között keresi helyét a művek énje, kérdezve és kételkedve, a sötétség minden alakváltozatával szembenézõn: „Ki viszolyog a legvégsõ sötétõt, / mihez kezdjen az éjszakáival?" (*Sötét*). A hit szellemi–lelki műveletei szorítanak helyet a kötetben egy ekzisztikus szerepvers misztikájának (*Se víz, se szél*), példázatos fizikai kísérletnek, amely a *nehézkedés* természetét vizsgálná (*Második kísérlet*), vagy például a biológiai öröklétre természettudományos dezillúzióval utaló költeménynek (*Humusz*). S hit és hitetlenség, bizalom és szorongás adódik össze valami nagyobb belsõ renddé abban a versben is, amelyik a központosítás elhagyásával egyrészt a dalszerű könnyedséget fokozza, másrészt eldönthetetlené teszi, vajon a galambok vagy a szobrok készülõdnek-e legyõzni a gravitációt: „innen a templomkertbõl / látni a szentek hátát / redõzött nagy ruhában / szürke apostolok / érezni moccanását / a napsütötte kőnek / a talpuk a tetõnek / szélét érinti csak / galambok ülnek rajtuk / kövek a napsütésben / hús szél hulláma támad / és szárnyat bontanak" (*Innen a templomkertbõl*). Úgy érezhetjük: nemcsak a versbéli vonatablak tükörjátékában, hanem Szabó T. Anna egész művészetében is „Kétféle ég kopírozódik / egymásra" (*Vonat*), a látott és a sejtett valóság kétféle égboltja.

Az ugyancsak beszédes című harmadik munka (*Fény*, 2002) versei az „Ajtó alatt egy sávnnyi fény" („*Örök jelenidõben*") egzisztenciális lehetõsége s az „egyen-egy / a létezõ világ: egy óriás, / forgó napóra" (*Napóra*) ontikus tapasztalata között tájékozódnak. E nyelvi valóságban „Az ég teli van gyermeknevetéssel" (*Utazómagasság*), „Makacs öröklét ostromol / porlandó partokat" (*Föld és tenger*), s „Nagy, árnyékalan déli ragyogás" (*Népstadion metrómegálló*) borul a létezőkre. De számos szöveghely figyelmeztet arra: az emberi világban a béke sérülékeny, a boldogság időleges. Egy helyütt az éjszakai sötétet meglelevenítõ vízió töltõdik föl baljós sugalmakkal: „Nem a trombita, nem az angyalok. / Cirregõ neonfény. Éjszaka van. (...) Most minden út a tengerhez vezet. / Sötét fenevad, mindenkit benyel. (...) És elmerül a sötét víz alatt / az öntudattal fertezett anyag" (*Leviatán*). Másutt kifejezett önreflexióban testesül meg a tudat és a tudás korlátossága fölött érzett bizonytalanság: „Akár egy finom, régi pasztell. / Belül vagyok a kereten. / Az öröklétet félve méri / szívverésem, lélegzetem" (*Pillanatképek*). A kötetet a szerző (s a kortárs magyar irodalom) egyik legjelentõsebb költeménye zárja. Nem véletlenül címadó mű; a jelenetezés hármas tagoltsága (vásárcsarnok, ócskapiac, temetõ) s a helyszínnek átlényegített szépsége az anyagi világ dicséretébe az anyagtalan többletek dicséretét rejt, a hétköznapi séta eseményét — a húsvét szellemiségének engedelmeskedve — liturgikus műveletté érti át. „Úgy mentem át a fényes csarnokon — // a csarnokon dúdolvva mentem át" — szól a fölütés. Amely, mint kiderül, a zárlat eszköztelen pátoztát (s abban a csõndesen szép Vörösmarty-utalást) elõlegezi: „Az

élet nálunk is erősebb, / zuhog, zuhog a déli nap, / előjön a reves sötétből, / lobot vet, lángol az anyag, / mert él, él, aki életbe halált, / halálba életet kever / — most tél van, csend, míg írom ezt — // hús-vét volt, kétezer” (Fény).

A *Rögzített mozgás* (2004) tematikus újdonsága a szülés, születés megélt misztériumáról beszámoló ciklus volt. A „másvilági gyász”, a „tolongó démonok” (*Születőszoba*) poézise már itt jelezte: nem veszélytelen útra szegődik, aki az életet elnyeri. Aki eleinte — paradicsomi ártatlanságában, evilági védtelenségében — csak „Méregeti az eleven világot: / van minden, de nincs semminek neve” („A szó: isten, megsemmisíti Istent”). Egyfelől csüggeszt az elhagyatottság, a megkésettség, a fölérhetetlenség s a kiszolgáltatottság tudata, öntudata: „fenn moccanatlan a Tejút: / fut fényesen és üresen” (*Holtidő*), „Csak amikor lebukott véglett, / akkor látszik: fenn volt a nap” (*Zúzmara*), „Mit tudunk? Semmit sem tudunk” (*Vadvíz*), „Tenger és égbolt lélegzése / távoli szélvész örvénylése / idáig érzik: a közönyös partot / önkénye szerint rendezi át” (*Hullámmorajlás*). Másfelől biztat a virradat élménye mint „mindennapos megvilágosodás” (*Előbb a fény*) s az „Iránytalanul boldog pillanat” (*Téli napló*) napfényes helyzetképe. Amikor pedig e két tapasztalás keresztezi egymást, ritkás levegőjű magaslati pontra ér vers és olvasója: „Holnap meghalni jössz a világra / isteni fény, emberi lény” (*Itt élők jártak*).

Sajátságos módon az *Elhagy* című kötet (2006) osztotta meg leginkább a kritikai közvéleményt. Holott ennek lapjain — a kétségtelen stilizáció dacára is — egészen nyers sorok adnak hírt a test romlékonyságáról (az egyik ciklus címe: *Siralom háza*) s az árvaság ontológiájáról (az „elhagy” vissza-visszatérő motívuma a verseknek). Az Istenhez (avagy az istenihez) való többértelmű viszonyról vallanak például ezek a részek: „Magamban hordom saját egemet” (*Lenni a mindent*), „Üres minden utca, hamu hull az égből” (*Siralom háza*), „Valamit tud, még akkor is, ha nincsen. / Nincsen segítség. Segítség a nincsből.” (*Ó*), „Én vagyok én, és istené a testem, / de istent test nélkül is ismerem” (*Múltét*). A csecsemő, a gyermek léte, jelenléte a világban itt is külön verssorozat tárgyává válik. És szakrális jelentésirányok nyílnak belőle: „Testembe szálla — illesse hála — / isteni léte, földi halála” (*Hangok a várakozásban [Mária hangja messziről]*), „üdv néked, új fény, új parancsoló!” (*Napkelte*). Utóbb, a vágy egy emlékezetes alakzatában fordított logika is összekapcsolja a gyermek és a kreatúra léthelyzetét: „Ha úgy hinnénk el az Istent, mint újszülött az anyát. // Hogy soha. Hogy soha. / Hogy soha el ne hagyjon” (*Ima a sötétben*). (Ugyanebben a versben könyörgő imabeszédként, a babitsi újklasszicizmus megrendítő modorában formálódnak az első szakaszok: „Ments meg, Uram, a haláltól, / ments meg, Uram, minket, / mentsd meg a külön haláltól / látó szemünket, / engedd azt a sok szép hangot / füleinkbe jutni, / engedd, engedd menekülő / lábainkat futni...”.) Egyéb szövegek is a *metafizikára hangolódó személyes létet* tematizálják, olykor éppen a me-

tafizikaival tartható kapcsolat problematikusságát jelenítve meg: „Nem az ég nyílt meg, hanem az ölem” (*A mai nap*), „az ég tudómba robban, szédülök” (*Lehetne ma*), „Idomítom a lélegzetemet, / hogy egymagamban mindig egy legyek / világ, veled, vagy istenség, veled, / hogy egy világot képzeljek neked” (*Invokáció*).

Úgy látjuk: Szabó T. Anna költészete még nem döntötte el, s talán nem is fog soha nyílt egyöntetűséggel számot adni arról, ami, meg lehet, túl is van a művészi beszéd illetékességén. Arról, vajon Istennek vagy káprázatnak, a Lélek jelenlétének vagy a test illúziójának volna-e helyesebb nevezni azt, amit nem tud, nem tudunk nevéen nevezni. Hogy valami erősebb rend munkál a dolgok egyensúlyában, nem tagadja: „a lélegző tér mozgó sejtjei / rendelt rend szerint éltetnek és ölnek” (*A leghosszabb nap*). Hogy hisz a fényben és érzékeli a távlatokat, az „enyhe szédületben / sütkérezem a mélységek felett” (*A csúcson*) metaforikája teszi nyilvánvalóvá. Ennél tovább — egyelőre legalábbis — józan óvatosságból nem merészkedik. Ennél többet kimondani nem, csak kinyilatkoztatni tudna. Ahol pillanatnyilag áll, épp eléggé tágas terep. Beláthatatlanul szép. Végtelen övezi. Azt a szonettet idézzük végül, amelynek voltaképpeni tárgya a szépség, a végtelen, az idő és az időtlenség; s amelyben nyelv, növény és ember egymás metaforáivá válva válnak saját lényegük birtokosává: „És bennük saját élményedre ismersz: / préselt kakukkfű, Isten-írta kis vers, / ha van, ki olvas, nem hervadsz soha” (*Egy régi jezsuita herbáriumból*).

„A vallás a szív költészete” — mondja Joseph Joubert egyik metafizikai aforizmája. Egy másik francia gondolkodónál, Teilhard de Chardinnél ezt találjuk: „Együttrengés a Mindennel: a tiszta Költészet és tiszta Vallás lényegi ténye.” Nem állítjuk, nem állíthatjuk, hogy a Szabó T. Anna művelte irodalmiság költészet és vallás efféle egymásra-utaltságát nyilvánítaná meg. Ám hogy legjobb sorai tiszták és lényegiek: nem kérdés előttünk. Ahogy Lator László fogalmazott *A madárlépte hó* előszavában: „a megnevezhetetlen közele” sejteti magát e versekben. Ez a valami (vagy Valaki) talán megnevezhetetlen, de bizonyosan közel van. Ha kötetről kötetre haladva ismerkedünk a Szabó T. Anna-i versvilággal, az a benyomásunk támadhat: egyre közelebb.

DANYI ZOLTÁN

Egy másik helyre

*Ahogy állsz a napverte parton a homokban
és a magas fák sűrű lombját nézed, a levelek mozgását
az alig érzékelhető szélben, és miközben beszívod a levegő
meleg illatát, valami átemeli, át az egészet a sebezhetetlenbe,
mintha soha nem is lett volna semmi más, csak az, ahogyan
állsz a napfényes homokban és a fák magas lombját nézed,
a levelek mozgását az alig érzékelhető szélben.*

Nincs édesebb

Tövissel védeni nem kell —

*Mint ág hegyén a szirmok, úgy siklik
át a szép,
mindent alig érintve csupán.
A kardot, amely a szívünkbe váj,
a legtisztább angyalok tartják,
s kezünkbe a poharat szintén ők adják,
a keserű lével.*

*Nincs semmi,
ami nem értünk lenne. Nincs édesebb
a keserűnél, és nincs simogatóbb
a tövisnél, kardnál.*

Heródes-monológok

A szerző neve írói álnév.

A zsidók többsége, ha tehetne, messzire elkerülte Mahérusz környékét. Haszontalan vidék volt ez. Szeplő az ígért földjén. Annyi élet nem volt a földben, hogy akár csak egy kecske is táplálékot kotorhatott volna magának. Holt-tenger, holtvidék. Akit rossz sorsa mégis idevetett, az első adandó alkalommal sietve menekült, kendőjét arcára húzva, anélkül, hogy akárcsak körülnézett volna. El innen, mielőbb. Pedig a kietlenségben is van, ha nem is szépség, de valami, ami képes rabul ejteni az embert. A földművesek és kereskedők nagy részében azonban nem volt meg az a képesség, hogy a szikár kősvatagban bármi figyelemreméltót is találtak volna. Nem így Heródes, aki Rómában nevelkedett, ahol, mint elsőgenerációs uralkodócsemete, valósággal szívta magába a hellenisztikus kultúrát. Filozófiát, irodalmat, szónoklattan, demagógiát, cselvetést. Volt szeme az embert mellbevágó tájhoz. Nem szeretett Mahéruszban tartózkodni, hisz kellemetlen éghajlatú hely volt ez, de ha mégis itt akadt dolga, gyakorta kisétált a várfalhoz, és nézte a balra, ezer méteres mélységben elterülő Holt-tengert, jobbra pedig a petrai nabateus királyság csupasz szikláit. Most, amint letekintett, azt látta, amint három torzonborz alak caplatott a fellegrvárba vezető, sziklába vágott lépcsőn. A tanítványok. Kullancsok.

„Jönnék! — bökött feléjük. — Nem mondom, kitartó népség. Róma is az enyém lehetne, ha nekem ilyen készséges szolgálói volnának! Csak tréfáltam, ne nézz rám ilyen szemekkel! Nekem bőven elég, amit magaménak tudhatok. Elégedett ember vagyok. Még elégedettebb lennék, ha újra megszólalnál, de azért ne gondold, hogy nagyon szenvedek a némaságod miatt, Keresztelő!” Tudta magáról, hogy szószátyár típus. Néha utálta is magát emiatt. Azt is tudta, hogy most is, percek múlva, újra bele-szalad a késbe. Nem kellene ugyan, de ő mégis mondani fogja, magyarázkodni fog, érvel, újra és újra leáll ezzel a senkiháziival diskurálni. Illetve még azt sem. Hiszen hetek óta egyetlen szót sem volt képes kihúzni a Keresztelőből, így aztán „beszélgetéseik” kissé egyoldalúan alakultak. Ő beszélt, a próféta hallgatott. Néha mély levegőt vett, mintha szólni akarna, de aztán mégsem. Ő pedig, Heródes Antipász — a Császár és az Úr jóvoltából —, Galilea és Perea negyedes fejedelme, azon vette észre magát, hogy azt lesi, rezdül-e már a Keresztelő. Szóra sem kellene méltatnia, amint Heródiás is mondja nap mint nap. Okos asszony az, hallgatnia kellene rá — gondolja, aztán mégis folytatja: „Megtehetném, hogy tömlöcbe záratlak, bilincsbe verve, mint ahogy a híveid hiszik is odakint. Még csak egy szavamba se kerülne, bőven elég volna egy csettintés a két ujjammal, és máris odakerülnél, ahol a magadfajtát tartják jobb helyeken. Amit rólam és Heródiásról állítottál, azért először is kitépethettem volna a nyelvedet,

aztán végig nézethettem volna a tanítványaiddal, amint ízekre szaggattam a testedet. De én, az uralkodó, szabad mozgást engedélyeztem neked, olyan ellátásban lehetne részed, mint bárkinek a katonáim közül. Naponta fogadhatsz látogatókat, itt lebzselnek a váramban reggeltől estig. Mit kell hallanom miattatok a feleségemtől! Aha! Szóval mégis itt vagy. Ez a varázsszó! Láttam, hogy összerendeztél! Igen, itt az ideje, hogy végre tudomásul vedd, Heródiás és én hites házastársak vagyunk, és ezen a tényen nem változtat az, hogy ehhez a pórnépből egyesek grimaszokat vágnak! Igen, testvérem lánya ő, és egy másik fivérem felesége volt, mielőtt hozzám került, de most már összetartozunk. Ha pedig a főpapoknak nincs kifogása a frigy ellen, akkor neked se legyen. Illetve bánom is én, mit hiszel! — Jóformán egy szuszra mondta el mindezt, de itt végre megállt, és mély levegőt vett. Egy rövid ideig nézte a tenger vastag, mozdulatlan vizét. A víztükröt, amely fölött soha nem repkednek zsákmány után kutakodó sirályok. Szordínóval folytatta, majd fokoza-
tos crescendóba kezdett: — Még én sem tehetek meg mindent, amit szeretnék. Hiába közeledek az asszonyhoz, ő azt mondja, hogy amíg te élsz, addig nem férhetek hozzá. Na, ehhez mit szólsz? Ez az igazi bűjt, nem a tied! Nem eszed, amit eléd tesznek, de tudom, hogy ha azt hiszed, nem lát senki, elfogadod az ételt a tanítványaidtól. Elváltam a nabateus király lányától, kockáztatva egy háborút az apjával ezért a nőért, most pedig be kell érnem az udvarhölgyekkel, akik közül egy sem ér fel Heródiással.”

Dühös volt, valahányszor dühösnek látta magát. Előre látta ezt, kár volt próbálkoznia. Amint hátrafordult, meglátta Heródiást, aki az oszlopok közül éppen őket figyelte. Egy pillanatig találkozott a tekintetük, aztán Heródes a Keresztelőhöz fordult: „És vége a látogatásoknak! Mától senki sem teheti be ide a lábát, aki hozzád jön!” Azután szitkozódott egyet, biztos, ami biztos latinul, ahogy Rómában tanulta. Azt biztosan nem érte a Keresztelő...

A Holt-tenger vize olyan sós, hogy feldobja az ember testét, ha el akar merülni benne. Bárhogy erőlködjék is, aki sülyyedni akar, minden igyekezete eleve kudarcra van ítélve, hacsak nem kötöz a testére köveket. Ezen az éjszakán Heródes is hasztalan küszködött. Hiába hunyta le, csak nem jött álom a szemére. Kipróbált minden praktikát, de semmi sem segített. Nehéz kupákból öntötte magába a bort, de nem volt képes elaludni. Úgy érezte, megfullad a tenger felől érkező forró levegőtől. Elvágott erről az átkozott helyről. Holnap gyorsan ellenőrzi a felhalmozott készleteket, az élelmiszert, vizet, hadfelszerelést és hadigépeket. Aztán elrendezi az embereit, mit tegyenek abban az esetben, ha Aretász, a nabateus király megtámadná az ő országát. De amint meglesz mindezzel, azonnal útnak indul a pálmafákkal zöldellő, csodás Tibériásba. Holt-tenger helyett az édes Galileai-tó, csupasz sziklák helyett buja növényzet, a Keresztelő néma átkai helyett a kegyét kereső zsidó udvaroncok! Amint kedvenc, maga kreálta városa körül lehorgonyoztak gondolatai, végre elnyomta az álom. Ott aludt el, és ott is ébredt, a borospohár mellett, elfeküdt nyakkal, csipás szemekkel, fáradtan.

Hamar kiderült, hogy a teveiből nem lesz semmi. Legalábbis egyelőre biztosan nem megy Tibériásba. Rossz híreket kapott a nabateusok készülődéséről. Mahéruszban semmi nem úgy megy, ahogy szerette volna. Megint azzal kellett szembesülnie, amit a legjobban utált, hogy uralkodói mindenhatósága falakba ütközik. Semmi sem állt távolabb tőle, mint a háború: mocskos ruhájú, rosszarcú, trágár emberek, rombolás, vér, bűz, por, üvöltözés. Heródes Antipász, akárcsak az apja, nagy Heródes, építeni szeretett, városokat, palotákat. Emberekkel népesíteni be olyan vidéket, amit azelőtt lakhatatlannak minősítettek. Fényes udvart tartani tenyérnyi birodalma számos pontján. Olyanokat, amelyekhez hasonlólt Pilátus csak Rómában láthatott. Most meg itt ez a háború... Egy asszony miatt. Akinek a szépsége valóban páratlan, de hát mégis csak egy nő. Heródes tökéletesen tisztában volt vele, hogy ostobaságot csinál, amikor miatta mindent kockára tesz. Végtére is egy uralkodó bárkit megkaphat, akit csak akar. Galilea és Perea összes lánya és asszonya között válogathatott volna, de neki pont ő kellett. Heródiás, az egyetlen gyümölcs, akit nem lett volna szabad leszakítania. De hát mégiscsak ő az uralkodó! Ha nem is király, mint az apja, de tetrarcha, és a maga területén csakugyan élet és halál ura. Felbőszítette a gondolat, ha hatalmának bármi vagy bárki határt akart szabni. Ez feltűzelte férfiasságát. Csak azért is elvette Heródiást.

Egész nap lótot-futott, parancsokat osztogatott a tisztjeinek. Ő, aki annyit értett a hadviseléshez, mint akármelyik földműves a birodalmában. Mégis úgy érezte, ha nem cselekszik, helyette nem mozdulnak a bamba tekintetű katonái. Egyszer, amikor összevont szemöldökkel éppen átrohant volna az udvaron, meglátta a Keresztelőt. Ott állt, ahol tegnap „beszélgettek”, és rezignáltan nézte a Holt-tenger rezzenéstelen víztükrét. Varkocsokba ragadt piszkos haját meg-meglibbentette a szél. De odalent tökéletes szélcsend volt. Heródes most vette csak észre, hogy bokros teendői között tökéletesen megfélemedezett a Keresztelőről, de amint meglátta nyugalmat sugárzó alakját, egy szempillantás alatt felbosszantotta magát. Ahogy ott áll bárgyú mozdulatlanságában, mintha csak a sóbálvánnyá vált Lót lenne. Amíg ő, az úr egész nap szervez, idegeskedik, addig a szolga meg pihen. *„Remélem, meg van elégedve ő nagy próféta! Őszintén remélem, hogy semmi sem zökkenti ki csodás nyugalmából! Lesz itt egy kis háború, de a világért se izgassa magát emiatt!”* — hajlongott a férfi előtt. Csak a szél sustorgott válaszként. Heródes legyintett, megindult, majd váratlanul elöntötte az epe. Megpördült, és a Keresztelőhöz rohant: *„Nem szólsz?! Nekem nem válszólsz?! Hát ki vagy te?! Országom legnagyobb naplopója!”* A fejedelem arca bíborvörösre színeződött, nyakán duzzadoztak az erek. *„Mit képzelsz, ki hatalmazott fel, hogy azzal töltsd az idődet, hogy másokat minősítgess? Ez Istennek tetsző életet él, ez meg bűnös! Nem nézni a királyodra, amikor szól hozzád, az lenne talán a helyes viselkedés?”* Ekkor a Keresztelő feléje fordította a tekintetét. Nem a benne látszó kevés

utálkozás bősztette fel Heródest, hanem a nagyobb rész száanalom. „Most meg mit bámulsz, te majom?” Ezzel a Keresztelő arcába vágott az öklével, olyan erősen, hogy annak eleredt az orra vére. Ezt látván Heródes hátrált egy lépést, és zihálva szólította embereit: „Vigyétek a tömlöcbe, verjétek vásra, és maradjon is ott, amíg meg nem döglik!” Annyira felbőszült magát, hogy még a köntösét is földhöz vágta. Hallotta, amint a Keresztelőt minden dulakodás nélkül elvezetik a katonái, hallotta, amint odabent, a palotában bútorokat, ládákat húzogatnak, a születésnapra ünnepségre készülődve, de nem észlelte Heródiás halk macskalépteit. Az asszony vállára nehezedő kezét sem vette észre azonnal, de amikor tudatosodott benne, egy mozdulattal lerázta magáról.

Este Heródiás olyan kihívóan viselkedett, mint már régen. Lenge öltözkében járkált, ami fiatalos testének minden kíváncsú porciáját látni vagy láttatni engedte. Kacér gesztusaival olyan volt, mint egy tizenéves prostituált. Fullasztóan sok illatszert kent magára, és mielőtt ágyba bújt, gondosan kifestette magát. Heródesre az alkohol többféleképpen tudott hatni. Ezúttal reményvesztett magányba roskadt tőle. Félig leeresztett szemhéján keresztül közönségesnek találta az őt, a Keresztelővel szembeni keménysége miatt megjutalmazni akaró asszonyt. Minél jobban serénykedett Heródiás, annál több méreg gyűlt össze a fejedelemben: „Majd megleckéztetek, ne félj! Éppen egy asszony fogja megmondani nekem, hogy mit csináljak? Én vagyok a fejedelem, az lesz, amit én akarok!” Amikor Heródiás mellébújt, és felkínálta magát, a fejedelem, életében először visszautasította a közeledését. Erre eddig soha nem volt képes. De most büszke volt magára. És ez egyszeriben jókedvre derítette. Mintha mázsás súlytól szabadult volna meg egyik pillanatról a másikra. És milyen könnyen ment az egész! Úgy érezte, végre megérti az askéta esszé-nusokat, akik képesek lemondani a testi vágyakról. Meg lehet ezt csinálni, és micsoda felszabadító érzés. Hangosan felnevetett, és egy-kettőre mély álomba zuhant.

Reggelre az éjszakai szél mindent befújta sós ízű, finom porral. Lehetetlen volt védekezni ellene. Bezárt ajtó és ablak, súlyos drapériák nem számítottak. A szolgák órákig dolgoztak, hogy eltakarítsák a port. Összesöpörték, majd a vödörök tartalmát átöntötték a várfalakon. Valódi sziszifuszi munka volt ez, ami a tökéletes értelmetlenség iskolapéldájává vált Heródes számára. Kisöpörhették Mahérusz várát százszor is, a por úgylis visszaszüremkedett, ha nem a kulcslyukakon, akkor az emberek cipelték be a ruháikon. Ez a nap is sürgés-forgással telt, bár most a nagy feladatok nem rá hárultak. Ha már így alakult, úgy határozott, hogy itt, helyben ünnepli meg a születésnapját. Végül is a hely olyan amilyen, de maga a palota megfelel az eseményhez. Bár életformája volt a folytonos mulatozás, a születésnapokat nem szerette. Különösen a magáét nem. De hát egy fejedelem születésnapja országos esemény. A legokosabb, amit tehet, hogy megpróbálja jól érezni magát. Délelőtt

szórakozottan figyelte az alsóvárosból, a meredek lépcsőn felkapaszkodó ételhordókat. A ceremóniamester, egy izgága görög eunuch, fejhangú utasításaitól volt hangos az udvar. Heródiás is intézkedett, de ezúttal nem kereste közben férje tekintetét. A fejedelem elsétált a várfalig, és hetek óta először nem találta ott a Keresztelőt. Egész furcsa volt, valahogy hiányérzete támadt. Az embernek akkor is hiányzik a kutyája, ha egész nap csak ugatott. A Keresztelő meg éppen nem volt veszett kutyának nevezhető. Már bánta a tegnapiakat. Nem kellett volna ekkora jelentőséget tulajdonítani egy szemlátomást bolond ember viselkedésének. Sajnálta, hogy a vallási fanatizmus, amitől gyerekkora óta irtózott, elvette az eszét ennek a jobb sorsra érdemes embernek. Pedig a Keresztelőnek voltak jó gondolatai, és kezdetben sokat beszélgettek is mindenféléről. Papi családból származott, betéve ismerte az írást, amiről a félzsidó és csak félig vallásos Heródesnek igazából nem volt nehéz újat mondani. Rómában nőtt fel, és ifjúkorában egészen másfajta tudományoknak hódolt, mint a Biblia ismerete. Persze a Keresztelő, akárhonnan is indultak el, folyton ugyanoda lyukadt ki: *„Térjetek meg, tartsatok bűnbánatot!”* Olyan malom volt ez, aminek a garatjába bármit beönthetnek, akkor is liszt jönne ki belőle. De ettől függetlenül a bibliai történeteket szórakoztatónak, néha pedig egyenesen tanulságosnak tartotta. Ám amikor Heródiással való viszonyára terelődött a szó, megkérte a Keresztelőt, hogy erről inkább hallgasson. Ennek aztán egy idő után az lett a vége, hogy meg sem szólalt többé. Heródes kémei részletesen jelentettek a tanítványok látogatásairól, és egy ízben elmesélték, hogy a „próféta” a fejedelmet a Holt-tengerhez hasonlította, amibe hiába folyik bele a Jordán édesvize, ott mégis élettelen sós tömeggé válik. De a Keresztelő rosszul ítéli meg őt. Mert a jó fejedelem nemcsak szigorú, de kegyes is. Ráadásul mindkettőt saját belátása szerint osztogatja, és néha nem feltétlenül érdemeik tükrében ítéli meg alattvalóit. Ebben különbözik a közönséges földi halandóktól. Mintegy a perzselő déli napsütés ellen vonult el a Keresztelő cellájába. Elhatározta, hogy most kegyes lesz. Egyszerűen azért, mert úgy tartja a kedve. Mert ma van a születésnapja. Bemenni a tömlőcbe nem nagy dolog. Az ember a saját várában oda megy, ahová akar. A tarkóján érezni az örök értetlenkedő tekintetét nem kellemes, de kit érdekel? A pórnép véleménye nem számít. De megszólalni, az kemény dió. Legalább üdvözölhetné a Keresztelő, már az is sokat könnyítene a helyzetén. De meg sem szólal az átkozott! Heródes azonban most megfontoltan viselkedett, és mielőtt indulatai burjánzani kezdhettek volna, egy mozdulattal lesöpörte őket, mint a takarítók a sós port. Mielőtt rászánta magát erre az útra, elhatározta, hogy nem engedi magát kibillenteni nyugalmából. Megállt a Keresztelő előtt, és hosszan nézte elhanyagolt alakját, az önsanyargatások nyomán korán öregedésnek indult testet. Heródest a halálra emlékeztette. Egy pillanatra rémület fogta el, mert nem tudott foglalkozni az elmúlással, de még a jövővel se

nagyon. Ha halott volt a közelben, ő azonnal odébb állt. Meghalt, kész, nincs többé, kár foglalkozni vele. Most már nem árthat, és a hasznára sem válhat az embernek. Ez volt az elve. Aztán megszánta a vénembert, aki a korát tekintve a fia is lehetett volna. Az apját jutatta eszébe. Micsoda frivol gondolat! De hát haldokló király és láncra vert, hallgatásra ítélt „próféta” egyre megy. Épp az apját, aki a legnagyobb gazember volt, akit ismert. Saját feleségének és fiainak gyilkosa. És mégis, mielőtt meghalt, az utolsó napokban anynyira nyomorúságos és szánni való volt. Még akkor is, amikor az utolsó napon parancsot adott a korábbi, kijelölt trónörökös megfojtására. Persze neki, mint egyik törvényes utódjának, nem volt szabad sajnálkoznia. Örült, hogy végre övé lett a hatalom, ráadásul a nagyobbik része, évi kétszáz talentum jövedelemmel, amikor testvéréé, a szenteskedő Fülöpé nem érte el a száznolcvanát sem! De most mégis emlékezett, hogy egykor sajnálta az öreg, fogatlan oroszlánt. Meglepődött. Ezt akkor ott nem vette észre. Elnézte a Keresztelőt, aki oldalára fordulva feküdt a kövön. Valószínűleg alszik. Ez esetben érthető, ha nem köszön. Heródes végül megszólalt, de olyan csendesesen, hogy fel ne verje álmából: *„Látod, eljöttem. Pedig megsértetted uradat.”* Rossz kezdés, nem ezt akarta mondani. Nem is baj, ha a Keresztelő ezt nem hallotta. *„Szóval...”* Körülnézett, és meggyőződött róla, hogy az örök se hallják. *„Rendben, tegnap elvettem a sulykot. De attól nem leszek kisebb, ha ezt belátom. Csak ennyit akartam mondani.”* Közönyös arccal mondta mindezt, de közben a Keresztelőt leste, és azt várta, hogy az értékelje gesztusát. Ezt a mondatot, amit oly nehezen szült meg, és amire olyannyira büszke volt. A fenébe is, ez tényleg egy jó mondat! Fejedelmi. De semmi válasz, csak tüdőbajos szuszogás hallatszik. Heródes elkedvetlenedett. Derékban meghúzta köntösének aranszálakkal szőtt kötőjét, és megindult fölfelé, ki, a tiszta levegőre. De lábai megálltak, idegrendszere akarata ellenére visszaparancsolta a kovácsoltvas rács-hoz. *„Fogalmad sincs róla, hogy milyen nehéz helyzetben vagyok! Te könnyen prédikálhatsz, minden felelősség nélkül! De én... Róma vazallsaként nem tehetem azt, amit szeretnék. Pilátus, ez a barbár barom, akit Rómában egyetlen jóra való patrícius sem hívna meg lakomára, lemészárolja alattvalóimat. A nép lázadozik, és mindenért engem okol. Felvirágoztattam a birodalmamat. Városokat építettem, házakat adtam nekik, nap mint nap látom gyümölcsöző üzleteiket, de utálnak, mert a szemükben én nem vagyok igazi zsidó, csak egy jöttment idumeus fia. Pilátus meg azért gyűlöl, mert neki így is éppen eléggé zsidó vagyok. És akkor jössz te, ezzel a házassági ügygel. Hát sose legyen nagyobb gondja ennek az országnak!”* Mélyet lélegzett. Érezte, ahogy a friss oxigén szétárad az ereiben, ettől megnyugodott. *„Én nem harcolok próféták ellen! Szerencséd van, hogy velem akadtál össze. Apám, az a veszett állat, már régen eltett volna láb alól. Ő a végső megoldás híve volt. Gyilkolt, az emberek lázadoztak, erre felépítette a templomot, és az emberek ünnepelték. Aztán megint gyilkolt, és újra épített. Hát ezt akarod? Ez tetszene, igaz? Vértanúnak lenni,*

*mint a legnagyobb próféták!” Heródes hangosan felnevetett. „Elszámtottad magad, Keresztelő! Itt az lesz, amit én akarok, én vagyok a Magasságbelinek karja, aki kedve szerint lesújt, vagy felemel. De szerencséd van, mert ma van a születésnapom, magam sem tudom hányadik, és nem is hagyom, hogy bárki is emlékeztessen rá.” Heródes Antipász érezte, amint az oxigénmolekulákhoz kötött isteni erő szétárad a testében. Kezei ökölbe szorultak, olyan erővel, hogy körmei a tenyerébe vág-
tak. „Szabad vagy! Érted? Holnap reggel eltakarodhatsz innen! És nem várom, hogy hálás legyél, nem várom, hogy ésszel felfogd, mit jelent uralkodónak lenni!” Felemelte a hangját, amikor idáig jutott, szinte kiabált. A Keresztelő erre hirtelen megmozdult, Heródes pedig önkéntelenül is hátrált néhány lépésnyit. Ökölbe szorult kezeit ezúttal védekezőn maga elé kapta. De csak egy pillanatig tartott az egész. A fejedelem elszégyellte magát. Körbe sandított, nem látta-e meg valaki, amint csaknem megfutamította egy bilincsbe vert őrült. Szerencsére senki se jött le a zajra. A Keresztelő se ébredt fel, csak átfordult a másik oldalára. Heródes pedig, kettesével szedve a lépcsőket, kiszaladt az udvarra. Odalenn kiverte a víz, és itt fenn a szél jólesően hűsítette átizzadt hátát.*

A délután folyamán megérkeztek a vendégek is. Szidták a fejedelmet, hogy éppen itt, a világ végén óhajtja megünnepelni a születésnapját. Felkapaszkodtak az alsóvárosból felvezető meredek lépcsőkön, és kifulladás, levegő után kapkodva, illedelmes arcot öltve köszöntötték urukat. Heródes, mint aki végre megszabadult egy nyomasztó tehertől, igen nagy kedvvel fogadta őket. Hangosan kacagott rajtuk, és harsány, altesti tréfákat kiáltott feléjük, amire a vendégek kényszeredett mosollyal válaszoltak. Amint felértek, a fejedelem saját kezűleg kínálta őket mindenféle erős italokkal. Mire a meghívottak teljes létszámban megérkeztek, a tetracha maga is erősen leittasodott. De jól bírta az italt, ebben apjára hasonlított. Táncolt, énekelt és vedelt egész este. Mindenkit az asztal alá ivott, és erre roppant büszke volt. Röhögött, amikor Pilátus küldöttére nézett, aki vörös képével úgy vigyorgott, mint egy túlélrett tök. Leginkább őt kínálgatta, mert látni akarta, amint összehányja magát, esetleg maga alá vizez a részegségtől. Akár Pilátust magát látná! A szomszédos fejedelmek, királyságok legátusai mellett (Aretász kivételével mindenki küldött valakit) itt voltak a hadsereg főparancsnokai, a nagyobb városok vezető emberei, a fejedelem legfőbb hitelezői, és persze a főpapok is. Személyesen jelent meg Fülöp, a másik negyedes fejedelem, Itúrea ura. Nemcsak ünnepelni, de leánykérés ügyében is jött. Heródiás legendás szépségű lányát Salómét kívánta elvenni, és a részletekről kellett tárgyalnia féltestvérével. Teljesen ésszerű dinasztikus házasságnak tűnt, senkinek nem lehetett egy szava sem ellene. A Heródes családban mindenki mindenkinek a rokona volt. Antipász mégis sajnálta Salóme elvesztését, aki a fiatal Heródiásra emlékeztette őt. Titokban gyakran nézte, amint alszik, és sűrűn tévedt, mintegy véletlenül a fürdőbe, amikor a lány éppen

tisztálkodott. Most éppen az ő száma következett. A lány remekül táncolt, és Heródiás gyakran kihasználta ezt, ha örömet akart szerezni urának, vagy ha éppen el akart érni vele valamit. A férfiak veséjébe látó asszonyi tekintetét nem kerülte el férjének különös vonzódása nevelt lányához. Egyáltalán nem volt féltékeny, sőt, örült, hogy ilyen ütőkártya került e kezébe. Lányát már kisgyerekkorában magához hasonlóvá tette, nem tartott tőle, hogy bármiben is ellenkeznék az ő akaratával. Bátran alkalmazta hát nagy ívű elképzeléseihez. De ez a mostani tánc különleges volt. Búcsútánc. Amint rákezdték a zenészek, Heródes szemébe könny szökött, és mindvégig e fátyolon keresztül nézte a lány vékony ruháján áttetsző sudár alakját. Szemtelenül hegyes, kis melleit, férfiasan izmos fenekét, kemény combjait. Kezével fellökte a boros kupát, szolgálk rohantak felitatni a kiömlött italt. Öklével verte őket, mert zavarták Salóme szemlélésében. A római alig bírt ébren maradni, szemei minduntalan lecsukódtak. A főpapok nyalogatták az édes bort, és távolságtartást mímelve lesték a lány produkcióját. Amikor végre elhallgattak a sípok és a dobok, és Salóme ura elé perdült, hatalmas ovációval ünnepelte mindenki. Még Pilátus küldötte is felélénkült. Fülöp leakasztotta a nyakából súlyos arany nyakékét, és a lány lábai elé dobta, általános tetszést aratva ezzel. Heródes egyetlen karmozdulattal csendet parancsolt. Most mindenki azt várta, képes-e túllícitálni a fivérét. Képes volt. Pedig nem akart nagyot mondani, de teljesen megindult, szinte zokogott a gyönyörűségtől. Meg aztán ezen a napon különösen adakozó kedvében volt. *„Kérjél bármit! Bármit! Akár országomat is, mind neked adom!”* — üvöltötte.

Moraj futott végig a társaságon. Akárcsak nagy Heródest hallották volna. A római is elismerően pislogott: *„Nagyotmondásban a Heródesek felülmúlhatatlanok!”* Salóme hirtelen nem tudta, mit tegyen. A nyakékét felvette, az rendben van. De mit kérjen? Az ország, az persze jó volna, de hát tudta, hogy ezúttal be kell érnie kevesebbrel is. Anyjára nézett, aki az ajtó mellett állva figyelte őt, és most bátorítólág biccentett felé. Ő öltöztette személyesen, és mindig arra bízta, hogy legyen esze, és használja ki a pillanatot, mert meglehet, hogy egyhamar nem adódik hasonló. A lány Heródiáshoz lépett. Nem hallották, hogy mit mond az asszony, de látszott, hogy nem sokat tanakodik. Salóme visszatért az ünneplőkhöz, megállt Heródes előtt, és gyermekien tiszta hangján így szólt: *„A Keresztelő fejét kérem ezüsttálcán!”*

Szép, hosszú szempillái meg se rebbentek. Ízléssel kifestett feke szemei vidáman tekintettek Heródesre. Büszke volt magára. Hisz nem kívánt sokat. Kérhetett volna pénzt, aranyat, de ő csak egy halálraítélt fejét akarta, ami a semminél is kevesebb volt. A fejedelem nézte a karcsú testet. Sovány, nyeszlett gyerekest! Lapos mellei fejletlenek, a combjai alig vastagabbak az ő karjánál. Ostoba, tudatlan, elkényeztetett gyerek! Fülöpre nézett. De nem állhatta fivére nyílt tekintetét. Éppen hozzád való, te se tűz, se víz ember!

A római elismeréssel böffentett: micsoda virtus! A főpapok lehajtották fejüket. „Azt hiszik, nem merem megtenni!” A városok vezetői bólogattak: ésszerű kérés, nemcsak szép, de okos is ez a lány! Heródes szemeiből a sós könny egy pillanat alatt elillant. A dühe is elszállt. Egy fejedelemnek nem kell beszélnie, és ez jó. Elég, ha bólint: így, pontosan így. Katonái ebből is megértik a parancsot. Futnak, intézkednek, nem kell fenni a kardot, az háborús időkben mindig készen áll a használatra.

Éjszaka, hosszú idő után nyugodtan alhatott. Végre rend lesz. Minden visszaáll a régi kerékvágásba. A Keresztelő meghalt, Fülöp a maga holdarcával eltakarodik, és hamarosan magával viszi Salómét is, ezt az ostoba tyúkot. Egy csapásra megszabadul tőlük. A butaság, a butaság az, amit soha nem állhatott! Amikor egyesek nem képesek felfogni, hogy fejedelemnek lenni ezekben az időkben igazán embert próbáló feladat.

FÜRJES GABRIELLA

házasok.

*együtt nézik a Holdat
az éjszaka felhői mögött
a fák fekete árnyait az égen
rég elhagyott partján az ismerős
tónak kéz a kézben rejtélyes
összefüggésben, mint a bőrön
szétfutó ráncok fénycsóvái
a Holdnak újra és újra
elindulnak a sötétben
tévelygő vonalai egymáshoz
két bizalmas tenyérnek.*

együtt vele.

azt mondták, hogy itt várákózzanak.
mind a tízen. mert ide fog érkezni.
és vigyázzanak. legyen náluk elegendő.
mert nem lehet tudni. mikor. persze,
ebből lehetett volna a baj. mert ötnek
volt, de ötnek nem. ebből nagy baj
lehetett volna. de még mielőtt
összevesztek ezen. megérkezett.
a mennyasszonyt kereste. ők csak
álltak ott bambán. s nem tudták
merre. sokáig keresték együtt
vele. mert bizony meg van írva,
hogy nem lehet tudni. mikor
jön el az idő. s mégis évről
évre kihajt a fügefafa ága.

képességfejlesztési fókuszok.

kisfiú voltam álomban. talán öt éves.
vagy hat. egy kőkerítés hiányzó tégláinak
nyílásába szorultam. valahonnan. nem.
valahová tartottam. egy vastag husáanggal
verték a hátamat. a derekamat. a lábamat.
a másik oldalon valaki a karomat húzta,
cibálta. azt hittem, kiszakad. lapockáim
összetörték a kerítés téglái alatt. üvöltöttem.
amíg bírtam. most is a mellembe hasít.
ha rá gondolok. mindig így érzek. ha másokat
szenvetdni látok. de a kisfiú álomban én voltam.
ez biztos. vagy most álmodom. vagy. a megértés
érdekében próbálom fejleszteni képességeimet.
hogy fel tudjam tárni és meg tudjam különböztetni.
képes legyek megfogalmazni. kérdéseket és válaszokat.
megismerjek és alkalmazzak. hogy képes legyek.
törekedni. az együttműködésre. annak érdekében. hogy.

Cogito

*mekkora testet metsz ki a térből
a hitté vastagodott emberi
kétely?*

*örvénylik a barna belső szoba
— papirosba merül a mérnök-fej —
az olvadozó méhviasz szaga
bemászik a lázas kárpitokba
— ott hever a sarokban a világ
rég lebontott mindent a józan ész
csak maga a bontó maradt
meg vak bizonyságul a késztetés*

*mint egy hangyaboly nyüzsgő a törvény
a rendet szolgálja minden tétel
— ez gyönyörű — horkan fel hirtelen
s az Urat látja meg a balkonon
figyeli de félig a földre rogy
— szűrt fényár önti el a szőnyeget
az ablakközök állott semmije
szent háromszöget rajzol elébe*

*a lényeg a rojtok között matat
egy tompuló perc a falon kopog
legyintve pirkad meg a február
felizzik a fagyott Mälaren tó
— véreset sóhajt a gyenge tüdő
a párnázott karosszék húsába
csak a lélek markol a test helyett
— a jövő egy kiejthetetlenül hosszú szó marad*

BODNÁR DÁNIEL

Visky Andrással

Visky András (1957) Kolozsváron élő költő, drámaíró, esszéista, a Babes-Bolyai Tudományegyetem Televízió és Színházművészeti Karának docense, a Kolozsvári Állami Magyar Színház dramaturgja. Főbb művei: Írni és (nem) rendezni (esszék, 2002); A szökés (drámák, 2006); A különbözőség vidékén (esszék, 2007); Tiramí sű (Két monológ, 2006).

Egyéves volt, amikor az édesapját, Visky Ferenc református lelkészt huszonkét év fogságra ítélték, az édesanyját pedig, Visky Júliát hét gyermekével kitelepítették a Bihar megyei Partiumból a Duna-deltába. Mi volt a vád édesapja ellen?

Az első titkosszolgálati jelentés meglehetősen hamar, 1948-ban készült apámról. Ebben az Ádám fedőnevet kapja a tulajdonképpen még friss román titkosszolgálat tisztjeitől. Próféta fedőnév ez az első, azt hiszem, utána még igen sokszor sokféleképpen elkeresztelték őt. A dolgozósobámban tárolt, mintegy hatezer oldalt kitevő titkosszolgálati irathegy erről tanúskodik. Nagy hatású igehirdető volt, félelem nélküli, rendkívül szelíd, finom evangéliumi humorral megáldott ember. Az ötvenes évek elején egy nyilvános papi gyűlésen például azt ajánlotta egyháza vezetőinek és a papságnak, ne kollaboráljanak semmilyen módon a fennálló hatalommal, ne fogadják el az államtól jövő anyagi támogatást, mert nagy megkönnyebbülést jelentene mindkét félnek, az államnak is és az egyháznak is, ha elválnának útjaik, s az egyház a földalatti létformát választaná, szabadon, elhívásához híven... Huszonketted magával ítélték el, azt találták ki, egy földalatti összeesküvést irányít. Alig úszta meg a halálos ítéletet.

Édesapja hat év után szabadult. Szülei életének ezt a tragikumában is gyönyörű történetét dolgozta fel Júlia című monodrá-májában. Édesapja és édesanyja hogyan értékelték ezt a művét?

Szüleim a kolozsvári bemutatót látták, 2002 novemberében. Rettenetes pillanat volt ez nekem, hiszen az írásmű, tulajdonképpen a fikció került szemtől szembe a realitással. A kettő ugyan különböző anyagokból áll össze, mégis felfokozottan valóságosak önmagukban, tehát egymással szembe is tudnak helyezkedni. Anyám azt mondta, jól emlékszem: „Minden szava hazugság és minden szava igaz.” Nagy humorral ragadta meg az irodalom valósága és a történelmi realitás közötti mindig problematikus viszonyt, és emlékezetem szerint megrendülve nézett szembe a Szilágyi Enikő megformálta, egyszerű bonyolult és finom színpadi önmagával. Apám meg azt mondta: „Nem jó, ha a színház beköltözik a templomba; csoda történik, ha a templom beköltözik a színházba.” A színházra mint liturgiára gondolhatott, és a liturgia olykor üres, tét nélküli teatralitására, gondolom. Ő eufórikus megrendültséggel fogadta be az előadást, mélyen átélte a mi életünket a román Gulágon, mialatt a szamosújvári börtön rácsai mögött mindhiába várta rólunk a híreket, ahogyan mi is felőle. Nincs kizárva, hogy a megjelent könyveim ellenére csak a Júlia óta tekintettek rám mint íróra, megbocsátó nagyvonalúsággal.

A Júliában benne van a különböző nemzetségek egymásra utaltsága, s ez rögtön a legelején kitűnik, amikor az örök agyonlövik a család kutyáját: „Egy elrománosodott német juhász kutya, aki végül elmagyarosodott.”

A kiszolgáltatottság, a fogság másodlagossá teszi az etnikai hovatarozást. A szenvedők, perifériára szorultak, kitaszítottak közel kerülnek egymáshoz, mert hirtelen szertefoszlik mindaz, ami az emberi mivolt mély közösségét megbontja, ami elválaszt, szembefordít, a másik ellenében határoz meg. Megtaláljuk persze ennek a sötét hasonmását is: apám titkosszolgálati iratai a diktatúrában szenvedő magyar kisebbség, vagy még inkább egyház másik történetét, másik képét is felmutatják. A tartótisztek között, beleértve a magasrangúakat, sokan vannak magyarok, az informátorok némelyike pedig lelkes, sőt főpap. Olyan örökség ez, amivel nem néztünk szembe a szeretet radikalitásával. Ezeknek a történeteknek az elfedése a reménytelenség evangéliumát hirdeti a világban, és egy olyan egyház képét mutatja, amelyik valójában nem hisz a megbocsátás, megtisztulás és újjászületés valóságosságában. Mi magunk is, magyar kisebbségként, hajlamosak vagyunk fenntartások nélkül áldozatnak tekinteni magunkat, holott a kép ennél jóval bonyolultabb. Történetekre, arcok és sorsok megmutatkozására volna szükségünk ahhoz, hogy a társadalom egészét valamiféle katarzisz, de legalább ennek az igénye hassa át. A politikai változások utáni irodalomban a legjelentősebb, a leghívőbb tettet Eszterházy Péter *Javított kiadás* című iszonyatos regénye, augustinusi confessiója hajtotta végre. Magányos tett, mondom fájdalommal. És hát tulajdonképpen visszautasított is. Amikor megjelent, naivan azt hittem, olyan írásmű született, ami összehozza egy közös történetbe a kultúra, a közélet és hát a mindennapi élet szereplőit. Nem ez történt. Jobbára elhárító méltatások és elutasító, borzalmas bírálatok születtek, mindegyik oldal foggal-körömmel védte a maga besúgóit, beleértve az egyházat is, addig elmenően, hogy nyilvános szolidaritási nyilatkozatok születtek leleplezett informátorok mellett.

A Júlia egyik alapmotívuma az Istenhez való ambivalens viszony. Júlia személyesen szól Istenhez, el-elfogja a kétség, kérdezzeti: „Itt vagy?” Lázadozik is Isten akarata ellen: „Te hoztál ide, nem magamtól jöttem.” Végül is a Teremtőnek vagyunk kiszolgáltatva, vagy az emberek gonoszságának, öntörvényűségének? Sorunk eleve elrendelt, vagy is-is, a szabad

A Júlia számomra a hiányzó, el-eltűnő, hallgatásba burkolódzó Isten drámája. Isten cselekvő jelenlétét nem áll módunkban folyamatosanként megélni, sőt gyakran azt tapasztaljuk, hogy a legfőbb létező nem kíván beavatkozni a világ folyásába, mintha bizony magára hagyta volna a teremtést, benne az embert, az erőszak felnőtt férfijátszmáit játszó emberek között, meg a gyermekeket, a nőket, az öregeket, a szellemi fogyatékosokat, általában a gyöngéket és kiszolgáltatottakat. Van, hogy éveken át nem szól a népéhez, ezt látjuk az Ószövetségben, Jézusról meg azt olvassuk, hogy megtagadja a miatta összegyűlt sokaság előtti megjelenést, vagy akár negyven napon át el is tűnik, majd pedig az Isten-űrök betetőzéseként a világ magára marad a saját sötétségével Nagypéntek délutánjától a fel-támadás hajnaláig. Iszonyú időszak ez. Engem, a színházban legkivált, a világnak ez a végletes magára maradottsága izgat a leginkább. Ebből az állapotból, az időnek ebből a pusztító megtorpanásából rakta össze a maga dramaturgiáját Samuel Beckett, aki maga is, az én olvasatom szerint legalábbis, valamiféle emberen túli beavatkozásra játszik rá, sőt számít, amikor a sakkjátékból vett végjáték-dra-

akarat révén van lehetőségünk a választásra? Még ha erősen korlátozottak, behatároltak is a cselekvési lehetőségeink? Júlia dacosan mondja: „Én nem vagyok Jób”, de sorsa mégis sokban hasonló Jóbéhoz. Miként vélekedik erről a kérdésről, egyáltalán Jób sorsának az örökös ismétlődéséről, egyetemességről a történelemben?

maturgiát alkotja meg. Nevezhetjük nyugodtan nagypéntek-dramaturgiának, nem hiszem, hogy sokat tévednénk. Ami viszont tapasztalatom szerint megrázza a *Júlia*-előadások nézőit Romániában, Magyarországon vagy Amerikában, az az, hogy Júlia nem adja fel Isten rábírását a cselekvésre, számon kéri rajta a kinyilatkoztatás édeskés közhellyé puhult nyelvi fordulatait, Isten elé állítja a saját gyermekeit, miként a Hegyi beszédben emlegetett verebcskéket, s a szentek bátorságával szó szerint értelmezi a Szentírást, mintegy összeköti saját sorsát Isten sorsával. Nem szeretném, ha nem lennél, mondja. Júlia nem kívánja kiiktatni a világból az Isten-történetet, számára így szép és egész, így élhető és elfogadható a világ, csak ezen az úton fogadható be, sőt, *horribile dictu*, szerethető az ellenség. Mindenütt és mindenkinen angyalokat lát, még a börtönben levő férjétől való elválás és ennek folytán az ő és gyermekei kiszabadulási esélyét felkínáló titkosrendőrrel végbemenő egyik legsúlyosabb „agonját” is megajándékozottságnak éli meg végül. Ebből a nézőpontból a *Júlia* görög történetként is olvasható, amennyiben a görög tragédiát az isteni beavatkozás kikényszerítése és a kizökkent idő helyreállítása eszközeként olvassuk. A Teremtőnek mindenképpen ki vagyunk szolgáltatva, de talán akkor járunk a legjobban, ha valóban neki. Júlia akkor tiltakozik a Jób-történet megismétlődése ellen, amikor valóban felismeri, hogy ő maga is Jób életét éli újra, a maga módján. A történelem olykor dévaj isteni packázásnak tűnik előttünk, személytelen sors-játéknak (jó példa erre a *Jób könyve* iszonyatos prológa a Sátánnal fogadást kötő Isten jelenetével), mi magunk meg túlon túl gyöngék vagyunk elhordozására, főként, amikor tehetetlenül kell szemlélnünk a mellettünk élő, reánk bízott, belőlünk való gyermekek szenvedését. Márpedig saját összetéveszthetetlen sorsunkért meg kell küzdenünk — erre a küzdelemre vagyunk eleve elrendelve, azt hiszem, nem pedig valamiféle rajtunk kívüli, fölöttünk és nélkülünk elhatározott fátum beteljesítésére. Anyám emlékiratából tudom, hogy számára sokáig elfogadhatatlannak és feldolgozhatatlannak mutatkozott saját gyermekei szenvedése és evvel együtt az ő mérhetetlen tehetetlensége, mert sehogyan sem tudott segíteni rajtunk, nem tudott enni adni nekünk, vagy gyógyszereket szerezni Péter testvéremnek, aki többször is megállt a halál küszöbén fogságunk idején. Anyám egy budapesti polgári családból származott, románul egyáltalán nem tudott, törekeny, gyönyörű nő, aki egyik pillanatról a másikra a Gulágon találta magát gyermekeivel együtt. Ön-emésztődése egy végzetesnek mutatózó anginás szívrohamba torkolt. A helyzetével való megbékélés és visszatérése az életbe akkor következett be, amikor fölismerte, hogy még a gyermek szenvedését is el kell tudnia fogadni, meg a maga tehetetlenségét, meg kell elégednie azzal, hogy a szenvedő mellett marad, maga is szenvedőként, nem fürkészve a következő, mindig homályban, de talán a mindegyre érkező Isten kezében levő napot.

*Jób mellett egyértelműek az utalások a drámában Krisztusra: amikor Júlia férje az állambiztonság embe-
reivel szemben szelíden, de szigorúan beszélt, úgy, mint aki hatalommal bír.*

A Júliában az édesapja figyelmezteti feleségét: nem szereted őket — vagyis az elnyomó hatalom embereit —, pedig úgy könnyebb. Jézusnak az ellenségre is kiterjedő szeretetparancsa ennyire áthatotta édesapja egész személyiségét, vagy tudatosan törekedett arra, hogy így érezzen?

A Júliában a gonosz egyetemessége is egyértelmű, hiszen az édesapja perénél kiderül, a magyar anyalok semmivel sem jobbak, mint a románok...

*A Tirami sú kötet Megöltem az anyámat című monodrá-
mája viszont egy árva lány megrázó története. Hogyan bukkan-
t rá erre a témára?*

Mózesről olvassuk, sokszor eszembe jut, hogy ő volt a legszelídebb ember Isten előtt. A szelídek öröklék a földet, és ráadásul boldogok is. Nem azért boldogok, mert a föld örökösei, hanem azért örökösök, mert boldogok. Ez a jelenete a *Júliának* valós történeten alapszik, ezt nem lehet kitalálni, szoktam mondani. Apám nagy téteken játszott, olyan volt, mint egy fordított III. Richárd, aki maga is nagy téteken játszik mindegyre, de ő a totális uralomra tör. Apám a totális hatalom nélküliségre tett, tökéletesen szabad ember volt, ebben volt az ereje, amelyet viszont soha sem tulajdonított önmagának.

Nem hiszem, hogy tudatosan törekedett volna arra, hogy érzéseit kontrollálja, sokkal inkább valamiféle megajándékozottságban élt. A hetvenes években, emlékszem, amikor nemcsak megfigyelték, hiszen az folyamatos volt, hanem nyíltan üldözni is kezdték, sőt pert akartak indítani ellene ismét, akkor ő ezt isteni látogatásnak fogta fel, folyamatos önvizsgálatot tartott, bűnbánó zsoltárokat imádkoztunk közösen, most is gyakran az ő hangján hallok a 130. zsoltárt: „A mélységből kiáltok hozzád, Uram! Uram, halld meg szavam, füled legyen figyelmes könyörgő szavamra! Ha a bűnöket számon tartod, Uram, Uram, ki marad meg akkor? De nálad van a bocsánat, ezért félnek téged. Várom az Urat, várja a lelkem, és bízom ígéretében. Lelkem várja az Urat, jobban, mint az örök a reggelt, mint az örök a reggelt. Bízál, Izráel, az Úrban, mert az Úrnál van a kegyelem, és gazdag ő, meg tud váltani. Meg is váltja Izráelt minden bűnéből.” Nálad van a bocsánat, mozdulj meg, tégy valamit: Istent okolni, alternatíva nélküli hozzátartozással, a világ állapotáért csak a legigazabbak ajándéka...

A gonosz egyetemessége mindazonáltal mintha nem állna párban a szeretet szabadságával. A román meg a magyar belügyesek odaadó ténykedése ténykérdés, Júlia történetét nem lehetne elmondani a román hatóságoknak kiszolgáltatott magyar anya történeteként, mert csak felszíni igazságot érintene. Talán ezért is fogadták be a román színházak és a román nézők a darabot, Kolozsváron és Iasi-ban is a Nemzeti Színház tartotta műsorán, Szilágyi Enikő Bukarestben is előadta, ősztől pedig ismét Bukarestben játsszák a román nyelvű kolozsvári Júliát, a bukaresti széria után visszakerül Kolozsvárra, és műsorán tartják, amíg lehet. A román kritika a közös múltunkkal való megbékélés esélyeként értékelte a darabot.

Az elbeszélés módjából talán kiérezhető, hogy talált történetről van szó valóban. A véletlen, vagy mi úgy hozta, hogy megismerkedtem egy fiatal lánnyal, aki különböző romániai árvaházakban nőtt fel, még a rendszerváltozás előtt. Magam is félárván és tulajdonképpen fogolyként éltem sokáig, érdekelt hát, hogyan látja a világot, ő meg kötélnek állt, és magnóra mondta nekem a monológban részben fölhasznált történeteket.

A Tirami sában Bernadett identitását keresi, de kérdéses, megtalálja-e. Régi bűneiket nem tehetjük jóvá?

A Tirami sában le-sújtó véleményt fo-galmaz meg a családot pótolni hivatott állami gyermeknevelő intézetekről, melyeket gyermekmegsem-misítő intézményeknek nevez, az ott dolgozókat pedig termináto-roknak és likvidáto-roknak, akik csak arra képesek, hogy tönkre-tegyék a rájuk bízott kiskorúak életét...

A Júliában központi szerepe van az Istenbe vetett, időnként ambivalens hitnek, míg a Tirami sában Griguca Irén el akar ugyan jutni Istenhez, de álmában — noha nincsenek megne-vezve, nem ismeri őket — Isten, Jézus és Mária megölik őt...

Dramáiban gyakran él az elidegenítő tech-nikával, avantgarde-, performance-elemek-kel. A Tanítványok alcíme például: „Játék az Írással és a Szín-házzal.” Részleteket emel át Beckett Go-dot-ra várva című művéből, közismert

Igen, valóban vannak jóvátehetetlen játszmáink, ezek közül a leg-súlyosabbak a másik emberen véghezvitt önszerető kísérleteink. Bernadett a saját életéért küzd, el kell fogadnia valamiképpen azt, hogy nem kezdheti újra a maga életét, egyszerűen nem áll módjában beépíteni a saját identitásába a saját édesanyját.

Tulajdonképpen nem én, hanem a főhősöm ítélkezik ekkora ke-gyetlenséggel a nevelésről mint a gyermek megsemmisítésének in-tézményéről. A szöveg megírása idején egy árvaház is megláto-gattam, több alkalommal is, beszélgettem a gyermekekkel meg a nevelőkkel, megmutattam nekik az írást is, amivé szinte akarato-mon kívüli lett. A szeretet nagyon közel tud állni a megsemmisítő gyűlölethez, mintha valóban nem volna elegendő az odaadó, sőt önfeláldozó jó szándék. Csak nagy félelemmel tudok beszélni erről, négy gyermek apja vagyok... A legnagyobb szeretetben is meg tud lapulni a gyermekemet a saját képemre és hasonlatosságomra tor-zító nevelés kísértése. Bernadett története koncentráltan mutatja fel ezt, a másik ember jóakarátú megszüntetésének, eltörlésének a ret-tenetét. Ketész Imre a *Kaddis a meg nem született gyermekért* című óriási, időről időre hangos szóval újraolvasandó regényében éles képet rajzol meg a foglyokat gyártó iskolaüzemekről...

Kérdéseivel szembesülve azt tapasztalom, nehezemre esik a *Tirami* sűt elemezni, hiszen nem láttam még színpadon. Talán többet tudnék a szövegről, ha már átesett volna a színház tisztítóüzén. Ebben az évben persze ez is bekövetkezik, Sepsiszentgyörgyön mutatják be a monodramát, a két színészre írt változatot pedig Chicagóban, a jelek szerint még az ősszel. A kérdésbe foglalt jelenetről én talán mást gondolok, azt tudniillik, hogy Bernadett álomi halála immúnissá teszi őt a valóságos, nem egyszer ő maga által kikényszerített halállal szem-ben. Öngyilkossági kísérletei rendre kudarcot vallanak, valaki min-dig megakadályozza abban, hogy jelentés nélkül kilépjen a saját éle-téből. Ez a látomása a Szentháromság alakjairól inkább arról beszél, hogy élete nyomon van követve, hogy számon van tartva, tehát hogy valamire jutnia kell, föl kell szabadulnia saját múltja terhe alól.

A *Tanítványokról* magam is azt gondolom, hogy nehezen megköze-líthető, meglehetősen zárt mű, színpadi formáját csak hosszú kísér-lekezés után lehet megtalálni. A debreceni ősbemutatót követően félre is tettem a darabot, de aztán mégis egészen váratlan módon föléledt. Amerikában kétszer mutatták be, a kolozsvári színház három éva-don át műsoron tartotta, és nincs kizárva, hogy a következő évad-ban is felújítja. A játékoság relativizáló hatásától pedig nem félek, sőt azt hiszem, ha a játékot komolyan vesszük, akkor átélhetjük ennek a börtönszínháznak az egzisztenciális tétjeit. A darabot a *Godot-ra várva* folytatásaként írtam, a beckett-i 50–50 százalékos üd-vözülési esélyünk feloldásaként. Arra jutottam, hogy a másik életé-

idézeteket használ, a bibliai idő, a közel-múlt és abszurd dráma keveredik a darabban. Ám annak veszélye is fennállhat, hogy ez a mondani-való csak a beavatottak szűk köre számára érthető, illetve hogy a túlzott játékoság relativizálja a témát.

Az, hogy a Tanítványok záróképében az utolsó vacsora ismert freskóján Jézus helye üresen marad, azt jelképezi, hogy ő láthatatlanul is mindig velünk van? S ahogy Tamásnak mondta János evangéliumában: „Mivel láttál engem, hittél. Boldogok, akik nem láttak, és mégis hittek” (20,29).

Egyik írásában úgy fogalmazott, hogy még nem született meg a magyar Beckett, a magyar Ionesco, a magyar Grotowski. Vannak viszont olyan vélemények is, hogy az idő túllépett például Becketten, darabjai ma már megközelítőleg sem váltanak ki olyan elementáris hatást, mint akárcsak tíz-húsz évvel ezelőtt.

ért vállalt áldozat feloldja az üdvözülési esélyek mozdulatlan kiegyenlítetttségét, és az ebből fakadó véletlenszerűséget. Az áldozat-vállalásnak a pátoszát azonban nem tudom átélni, sokkal inkább a bohóci komolyságban állt módomban megragadni ennek a lehetőségét. Az áldozat-lét hamis, önszerető pátosza sokáig nagy üzlete lett az erdélyi kisebbségi kultúrának, ezt mindenképpen meg kellett tagadni egy másfajta dramaturgiai javaslattal. Az én latorjaim, miként Beckettnél, bohócok, akik az egymásrataltság legmélyebb emberi ajándékában részesültek, arra teszik fel tehát az életüket, hogy ne a maguk, hanem a másik életének a megtartásán dolgozzanak, mert így, ha nem maradhatnak életben akár, „megmenekülhetnek”, ahhoz hasonlóan, ahogyan Maximilian Kolbe atya tette Auschwitzban.

A szerzői javaslat szerint Jézus helye az utolsó képben valóban üres, ám mégsem az, mert a kulturális látásunk belelátja őt a képbe, ha akarjuk, ha nem. A hely egyszerre üres és egyszerre foglalt, az isteni jelenlétet a hiány drámai módon reprezentálja. Egy időben van itt és várunk rá, ő az, aki van, aki volt és aki eljövendő, amiképpen a Szentírás egyik legteátrálisabb könyvében, a Jelenésekben mondja önmagáról a Megváltó. Az üresen maradt hely összevonja a múlt-, a jelen- és a jövőidőt, mozgásban tartja a nézői ott-létet, és átnyújt neki egy képet, amit magával vihet és a szemlélődése tárgyává tehet. És talán azt a kérdést is, hol van Jézus? A szerzői javaslat persze nem kötelező érvényű, a kolozsvári előadás utolsó képét például a vasfüggöny hasítékán a térbe kívülről beáradó, az önismétlő történelem folyamatába beavatkozó éles fény képezi, amely megakadályozza a tanítványokat Péter meggyilkolásában.

Nos, attól tartok, radikálisan nem értek egyet ezekkel a vélekedésekkel. A *Godot-ra várva* vagy *A játszma vége*, de még olyan rádiójáték is, mint a tüneményes *Minden elesendők*, sőt a csak a színészi szájjal eljátszandó *Nem én* olyan remekművei a világirodalomnak, amelyek a *Hamlethez* vagy a *Mizantróphoz* hasonlóan újra és újra fölrázzák a nézőket, csak hát értő színház és az operetten, valamint üres történeteken kívül egyébbel is etetett közönség kell hozzá. A világszínház legjobb helyszínein állandóan műsoron tartják Beckettet, és nem valamiféle, a Nobel-díjas szerzőnek kijáró kegyeletről... A magyar színházi kultúrában a legjobb tudomásom szerint soha nem hatott revelatív módon Beckett, az egész abszurd vonulata a drámairodalomnak a perifériára került még mielőtt a centrumban lehetett volna, mert talán abszurditáson a nem emberit, a nem valót gondolják általában, holott nem Beckett vagy Beckett színháza abszurd, hanem a történelem, a mindennapi életünk, önmagunkban való vallásos színezetű reménykedésünk. Beckett egyenesen liturgikus kompozíciókat alkotott, olyan színházi textust, amit nem érthetünk meg a maga mélységében és gazdagságában, ha nem ismerjük az abszurd partitúra végletes pontosságát. Beckett szín-

háza ismerete nélkül rettentően nehéz például akár *Lear királyt* színpadra vinni ma, olyan kikerülhetetlenül mély dialógust folytat a két műalkotás egymással. Átgondolandónak tartom azt a kérdést is, és éppen a színház liturgikus karaktere felől, hogy Pilinszky János elképesztő dramaturgiai javaslatai miért nem törték át, de hát meg sem érintették a magyar színházi *mainstreamet*. Pilinszkynek létezik egy kortárs francia párja, Valère Novarina, aki az övéhez kísértetiesen hasonlatos színházat hozott létre szerzőként és a maga darabjai rendezőjeként, avval a különbséggel, hogy Novarina előadásait Avignonban kétezren nézik végig az egykori pápai palota udvarán felállított szabadtéri színpadon, mint például tavaly az *L'Act inconnu* című nagyszabású, egyszerre bohócos, abszurd és kifinomult teológiai látást közvetítő misztériumát. Nálunk kísérletinek, „stilizáltaknak”, elvontnak, okoskodónak bélyegeznék, és elmeszakorvosi vizsgálatot követelnének, ha ekkora nyári, szabadtéri nézőtérén kívánná valaki bemutatni a művet. Mi az úgynevezett tömegeknek, akiket érthetetlen fölényrel a színházban valamiféle közelebből meg nem határozott tömegízlésre hivatkozva mindegyre megvetünk, a legborzalmasabb minőségű nyári, és hát persze őszi, téli meg tavaszi előadásokkal „önfeledtnek” mondott szórakozást javasolunk, tehát az önfeledtésre hívjuk meg őket, nehogy egyetlen rövid pillanatra is elgondolkozzunk azon, akik vagyunk...

Egyes vélemények szerint a katarzisnak ma már nincsen létjogosultsága a színházban. Hogyan vélekedik erről?

A kérdés az, mit is értünk a — mondjuk — görög értelemben vett katarzison, hosszú, jelentős beszélgetés ez a színháztörténetben. Ha a szó primér értelmezését vesszük (megtisztulás), akkor valóban nehezen tudjuk elgondolni a színházat, mint a megtisztulás közös vagy egyéni eseményében részesítő, kitüntetett teret. Amikor darabot írok, vagy előadásokban dolgozom dramaturgként, akkor megelégszem a megtisztulás kérdésének a fölvetésével, ami persze klasszikus értelemben, meglehet, nem katarzis, de mindenképpen a katarzishoz közel eső színészi-nézői állapot. Amikor azt mondom, megelégszem, azt is állítom, nem szeretnék kevesebbel megelégedni...

Mi a véleménye: a színházi élmény hogyan segíthet az Istenhez fordulásban?

Az Isten-kérdés a kortárs színházban ma mintha sokkal élesebben, valóságosabban és átélhetőbben fölvethető volna, mint akár a templomban. Ennek fő oka érzésem szerint az, hogy a színház nyelve maga a színész, az ember. A színész, az ember, az Arc megjelenése a színház terében eleve religiózus esemény. Számomra a színház a másik léte elismerésének a tere, a másiban pedig a tőlünk legkülönbözőbb és hozzánk legközelebb álló Másik eredendően benne van.

Önt foglalkoztatja az egyház közéleti szerepe is. Milyen területeken lehet az egyháznak szerepe a

Nem hiszem, hogy az egyháznak nem kellene politizálnia, sőt inkább azt gondolom, el kellene kezdenie a saját elhívásának megfelelő közéleti jelenlétet, végre, mondanám, csakhogy éles különbséget volna érdemes tennie a fölhasznált eszközök között. A valóságos és különböző politizálásban az egyházat önnön hatalmi megkísértése gá-

társadalomban, s hogyan lehet elkerülni azt, hogy ne legyen ebből direkt politizálás?

tolja. Iszonyatos, amikor választási kampányokban vesznek részt egyházam főpapjai, amikor az egyházi intézmény életét is a négyéves ciklusok reménytelen eszkatológiájába kényszerítik; amikor a klérus a hatalmi elit sápadt fényében sütkérezik és rövid távú ideológiai megfontolások alapján fölfüggeszti kritikai magatartását, amire pedig a mindenkori hatalommal szemben elhívást nyert, ha még egyáltalán számít prófétai küldetése. A történelmi egyházak mintha nem volnának szabadok a szó legtisztább értelmében, függenek a politikumtól, talán mert a saját múlttal való elszámolás sem ment végre a szeretet és a megbocsátás élességével.

Egyszer azt írta, hogy a brutalizált polisz keresztény polgárai a Hegyi beszédet tekintethetnék a saját életvitelükre érvényes alkotmánynak. Kérem, fejtse ki, hogy mire gondolt?

A Hegyi beszéd mintha egy kipusztult emberi faj leírása volna, amennyiben az ember boldogságát egészen másként határozza meg, mint a köznap gondolkodás... De félretéve a félig-meddig komoly tréfát, a Hegyi beszédből különösebb intellektuális erőfeszítés nélkül például azt olvashatjuk ki, hogy Isten Jézust követő népének, valamint Krisztus egyházának nem volna szabad megsértődnie és kikérnie magának, ha például gyalazzák, sőt inkább a boldogsága forrását ebben kellene megtalálnia, ugyanúgy a mindennapi esetleges üldöztetésében vagy hátrátételében. Evvel a boldog és szabad magatartásával ítéli meg krisztusi módon a világot, ami alatt azt értem, hogy a világot feltétel nélkül magához öelve ítélné meg a legmélyebben. Csakhogy persze érdemes megfontolnunk, hogy valóban, Jézus szavai szerint, „énmiattam” részesül-e gyalázatban a keresztény ember és egyháza, vajon például nem a legutóbbi világháborúban tanúsított gyávasága és önfeladása miatt, vajon nem némely papjai és egyháztagjai kommunista hatalmat kiszolgáló magatartása miatt, vajon nem a hatalom azóta is történő odaadó kiszolgálása miatt...

A Szentírásról egyszer azt állította, hogy szép, vagy legszebb, de mindenekelőtt szent. A szent nem szép. Ezt hogyan értette?

A szent túl van a szépen, ha jól értem, amit leírtam akkor, sőt mintha kizárólag nem szépként jelenne meg előttünk, legtöbbször visszataszítónak és visszautasítandónak érzékeljük. „Megvetett volt, és emberektől elhagyatott, fájdalmak férfja, betegség ismerője. Eltakartuk arcunkat előle, megvetett volt, nem törődünk vele” — olvassuk a próféták között egyik legnagyobb költőtől. Amikor meg persze törődünk vele, megöljük... Ebben az értelemben gondolom, hogy a Szentírásnak elsődleges karaktere nem a szépsége, hanem a félelmetes élessége. Kétélű éles kard, olvassuk a Szóról, apám tanítása szerint ez meg azt jelenti, hogy senki nem emelheti fel ezt a kardot a másik ellen anélkül, hogy előbb ne önmagát sebezze halálra vele. A szent azért sem szép, mert félelem nélkül való, tehát a legmélyebb szennybe is bátran lehajol — íme miért övezi olyannyira érthetetlen elfogadás Teréz anyát. Szentsége nem saját, hanem mindig odaadott, megosztott, odahagyott, saját maga által eltaszított. Ő a legkiszolgáltatottabbak közötti eltűnésében lett naggyá...

Az interjú 2008 júliusában készült.

sárkányeregetés és faállapot. Avagy az egyensúly keresése

JÁSZ ATTILA

Nyitóbeszéd

„A fában lakozó, erős és gyors sárkány társam a részletek között vezető utamon. A sárkány nem a fa, hanem az azt lakó mozgás. A fát keresztüljáró tekintet társa. A tekintet gyenge és gyors; a fa belső ereje (a sárkány) erősebb, de lassabb is, különösen akkor, amikor abbamarad a ritmus, amikor valamilyen erő emészt fel az energiát, megszakítva ezzel az addigi haladását és új irányt jelöl.”

(Hollán Sándor)

1966-ban született Szőnyben. Költő, esszéista, szerkesztő. Legutóbbi írását 2007. 12. számunkban közzöltük. Az alábbi írása elhangzott a Bakonyi Zenei Napok megnyitójaként, 2008. július 3-án.

(a sárkány eregetése) Nevem Csendes Toll. Senkit ne tévesszen meg, hogy nincs hosszú hajam, nincsenek tollaim, és verbális lótusz ülésben feszítek itt. Zen tanuló vagyok, de a Nagy Szellem és Jézus Krisztus üzenete is fontos számomra. Jól megférnek együtt. Lélektestvéreink pár faluval odébb már jó ideje tudják. Az utóbbi időben valamit elvesztettünk. Ám ami a nagyobb baj, nem vettük észre. Néhány faluval odébb, már jó ideje keresik a bakonybéli erdőben. Az ottani indiánokról beszélek? Vagy a világ elől az Árpád-kor elején alapított kolostorukba vonult, templomkertjükben gyógynövényeket természet bencés szerzetesekről? Mindegy. Ugyanazt a valamit keressük...

Miről is beszélek?

Egyik, könyvbéli mesterem (Taisen Deshimaru) mondja a papírsárkány eregetéséről: „...ha helyesen akarod reptetni, nem szabad sem túl hirtelen lefékezned, sem pedig túl lazára engedned a zsinórt.”

Nyugodtan meg lehet kérdezni, mire is utal konkrétan a zen mester?

A gyerekevelésre? Lévén 3 gyerekem, állíthatom, arra is. Tapasztalatból tudom, hogy „néha húznod kell a zsinóron, néha hagynod kell, hogy az húzzon téged. Ha túl erősen húzod, leesik; ha nem húzod elég erősen, akkor is leesik.” A gyerekeim viszont azt is tapasztalatból tudják, nem lehet egyedül mérleghintázni.

Próbálom körüljárni, lassan, amit mondani szeretnék.

(*egyensúlyozó művészet*) Írom ezt a szöveget egy laptopba, így gondolkodom, és elakadva a szemmagasságba lévő falat bámulom. Eltelik egy kis idő, míg megértem az üzenetet. Ugyanis nem a fal van előttem, hanem egyik kedvenc költőm kézírásos verse. Így kezdődik Pilinszky János *A hóhér naplójából* című verse:

*„Egyszer történt, hogy meginogtam,
s elvesztve egyensúlyomat
a feneketlen és királyi csöndben
meg is történt, hogy meginogtam.”*

Van egy másik szöveg is kitűzve, egy olyan naplóból, amit az írója soha nem jelentetett meg. Egy időben, a háború után, amikor nem kaphatott szelleméhez méltó állást, a Bakony másik oldalán dolgozott raktárosként egy ipari létesítményben. (A harmincas években, amikor a hátizsákos turistákat még gyanakodva figyelték a falubeliek, bejárta a Bakony zezzugos vidékét, és gyönyörű esszét írt róla. „Oly fák nőnek itt, amelyek mintha ma is kényszerítenék az embereket arra, hogy őket mint természetfölötti lényeket tiszteljék, és áldozatokat mutassanak be nekik.”) A parafatáblámra kitűzött naplórészlete tömondatokat tartalmaz, valószínűleg önvizsgáló szándékkal, íme egy idepasszoló részlet, melyet Hamvas maga húzott alá: „még nincs egyensúly”. Pár sorral lejjebb: „Még! De a méghez fokozott tisztaság kell. Ezt kell megszerezni. S ha nem megy másként, mint így? Szenvedéssel? Uram! Látod, hogy reszketek — félek — féltem magamat, mert nem bízom benned. Adj, adj erőt, hogy bízzak. Az legyen, amit Te akarsz, és ne az, amit én. A Te kezedet érezzem!” Pilinszky ugyanezen kéz hiányától inog meg. „Különben csak az órák ketyegnek / egyre pontosabban, / egyre hangosabban.”

Aztán elkalandozik a tekintetem. Az íróasztalom fölött, vagyis a legfelsőbb falamon őrzött képeken. A Franciaországban élő, mára világhírű Hollán Sándor hihetetlen alázattal és kitartással (valójában meditációval) készített fa-rajzának sötét lombkoronájában bolyongok. Képeit és feljegyzéseit nézegetve az az ember benyomása, hogy már-már szenvedélyes szerelmi viszony fűzi őt famodelljeihez. Valamiféle dialógus lenyomatát látjuk az elkészült rajzon, alázatos rögzítését a köztük lévő kapcsolatnak. Ezért más és más minden egyes szénrajza kedvenc és kiválasztott fáiról, akikhez hűségesen visszajár. (Nem is rajzol mást.) Ritmusok fejeződnek ki, lendület, nyugalom és nyugtalanság, erő és egyensúly. „Az vagyok, amit látok.” Mondja a lehető legnemesebb egyszerűséggel.

Másfajta egyszerűség látszik Papp Gergely tanyasi bácsi 1940-es fotóján (mely a Hollán-kép közelében lóg), ahol az isteni kéz helyett két pár emberi láb tart egyensúlyt. A töredezett üveglemezen, egy sufniiban maradt fényképeken a nyolcvanas évek progresszív fotózását előlegezi meg, vagyis a rontott és dekomponált képek posztmodern világát. Ezen a képen egy lepusztult falusi ház

udvara a háttér, melyet a kép előterétől egy patak vág el (kicsit ferde-re komponálva). Az előtérben egy artista mutatványt mutat be két falusi férfi vagy fiú. Az egyik a hátán fekszik, keze széttárva, lába az ég felé nyújtva, az ő talpán áll a másik, kezét a csípőjére téve, csíkos, hosszúujjas pólóban, mindketten klottnadrágban. A felső férfi feje nem fért rá a képre, nem látjuk. A fekvő férfié takarásban van. Ott egyensúlyoznak, mintha a világ végéig bírnák. Nem inognak meg. (De ne feledjük, a fotó a pillanat művészete!)

Elakadok, hogyan tovább?

(*csend, zene, hallgatás*) Felteszek egy cédét. Legfontosabb erőforrás 21. századi indián létmódban a zene. Akkor is, ha csönd van. Néha szól valami bennem. Egy Dukay-lemez 11. tételének tiszta, nyugodt és elnyújtott csellóhangja, egyszerre tudósít az egyensúly hiányáról és keresi azt az időtlen zenei hagyományban, s törekszik annak megvalósítására. Dukay Barnabás kortárs, magyar zeneszerző számára a csend (nevezzük most így az egyensúlyt!) a legfontosabb alkotóeleme — és talán legfontosabb témája is — egy zenének. (Bármennyire paradoxnak tűnjék is.) Azt, hogy egy mű hallgatásból születik nála, jól illusztrálja, hogy lemezén a zenedarabok közti csendek is számozva vannak, sőt, eltérő hosszúságúak.

Hivatkozhatnék Gadó Gábor templomi koncertjének zenén túli sugárzására is. Ezek a művészetén túli történések a kozmikus rend megnyilvánulásai. A zene talán tényleg a legtökéletesebb isteni adomány, a Teremtés utáni nyolcadik nap ajándéka. Ahogy az igazi zene mindig is az isteni tökéletességet szimbolizálja. „Ha zenét hallgatok — bár általában semmi különös nincs a hozzáállásomban — megváltozom a hatására, kicsit más érzéseim, más gondolataim lesznek, mintha valami ragyogást éreznék a fejemben, felszabadulok.” (Mészeli Varga Mátyásnak Valentin Szilvesztrov, ukrán zeneszerző.) Gadó Gábor — többnyire szépirodalmi műveken alapuló — improvizatív zenei meditációinak vagy imáinak irányultságát tömör pontossággal fejezi ki szavakban is: „A fényt keresem, azért nézem a sötétet.”

Arról beszélek, hogy a szisztematikus világ- és önpusztítás korában élünk. És hogy mégis, és hogy éppen ezért meg kell próbálnunk... Egy fesztivál keretien belül. Ki-ki saját magán belül, így a közösségért is tesz valamit. Dukay (mester) erről azt mondja, ittlétünket a megszűnés előtti legmagasabb fokként kezeljük, és a magunk kis életében igyekezzünk a legkisebb bajt okozni. Már ez a minimál-program óriási erőbefektetést kíván tőlünk. Figyelmet, szeretetet.

(*az egyensúly neve*) Az egyensúly neve kötél tánc. De nekünk, szervezőknek, fellépőknek, úgy kell végigmennünk, mint a bohócoknak. Nevettetnünk kell, szórakoztatni a közönséget, ugyanakkor nem szabad leesnünk.

Az egyensúly neve izzadtság. Esti tánc közben. Vagy az indián izzasztókunyhóban. Próbálok egyensúlyban tartani a testemet.

Az egyensúly neve faállapot. Egymás törzsét érintjük, fakérgét simogatjuk. Néha lehántjuk. Lombkoronánk az eget karistolja, legalábbis innen letről nézve. De ne feledjük, gyökerünk ugyanakkora a föld alatt.

Az egyensúly neve zazen-ülés. Taisen Deshimaru szerint a zazen folyamatos gyakorlása által mágikus képességekre teszel szert. Ha alkoholt iszol, ezt megsemmisíted. Ígyál nyugodtan, bíztat a zen mester. (Gyakorlásra van szükséged, nem mágikus képességekre.)

Az egyensúly neve művészet. Például a papírsárkány-eregetése. „...ha helyesen akarod reptetni, nem szabad sem túl hirtelen lefékezned, sem pedig túl lazára engedned a zsinórt. Az egyensúly a fontos.” Legalább keressük, van rá három napunk.

Csendes Toll beszélt.

Papp Gergely fotója (1940-es évek)

AZ ERDÉLYI (GYULAFEHÉRVÁRI) RÓMAI KATOLIKUS EGYHAZMEGYE HELYZETE A KÉT LEGJELENTŐSEBB EGYHAZELLENES TÖRVÉNY KIADÁSAKOR 1948-BAN

Az 1948-as év Romániában a kommunista alkotmány kibocsátásának, a nagy államosításoknak, a konkordátum felrúgásának, az egyházi iskolák elvételének, az új oktatási- és kultusztörvény megjelenésének az esztendeje. Ezek hatálya alól egyetlen egyházközség sem mentesült. A *Historia Domusok*ban elővigyázatosságból ritkultak és rövidültek a bejegyzések, de még ma is élnek olyanok, akik hitelesen tanúskodhatnak a korszakról.

Az oktatási törvény

Romániában 1944 augusztusa és 1948 februárja között számos pozitív esemény történt: 1945. július 1-jén felállították a Bolyai Magyar Tannyelvű Állami Tudományegyetemet, és kezdetben a felekezeti magyar oktatást sem gátolták, hiszen az 1947. szeptember 1-jén kezdődött tanévben a magyar felekezeti óvodák száma 26, az elemi iskoláké 754, a gimnáziumoké 25, a líceumoké 35 és a tanítóképzőké 8 volt.¹ 1947-től kezdődően azonban a magyar kisebbség tagjai zaklatásokra panaszkodtak. Az 1948-as felsőoktatási reform keretében eltávolították a magyar tanszékek professzorait, a magyar újságok többségét pedig cenzúráztak. A 48-as oktatási törvénynek számos áldozata került ki az egyházi iskolák köréből, és több magyar egyházi személy börtönbe került.² A felsőfokú tanintézményekben elkezdtek marxista filozófiát oktatni, s az „Osztályharc” nevű folyóiratban szintén marxista szociológiai és filozófiai tanulmányokat közöltek, így oktatva a tömeget is a kor tanaira.³

Az 1948 márciusában megszavazott alkotmány értelmében „egyetlen vallásfelekezet sem tarthat fenn általános jellegű tanintézetet”.⁴ A tanügyi reform ezt alkalmazta a gyakorlatban. Abból indult ki, hogy a vallásgyakorlás helyszíne a templom, nem az iskola, ezért az iskolai oktatásban beszüntette a vallásórákat. A templom a hívők imádságos helye, ahol — az alkotmány értelmében — szabadon gyakorolhatják hitüket. A kommunisták szerint az iskola nem töltheti be az egyház szerepét, az egyháznak pedig nem szabad betöltenie az iskola hivatását. Azt vallották, hogy a népi demokrácia szétválasztva az iskola és egyház szerepét, semmiben

sem csorbítja az állampolgárok vallásszabadságát. Hiszen — ugyancsak az alkotmány szerint —: „a lelkiismereti és vallásszabadságot az állam biztosítja. A vallásfelekezetek szabadon szervezkedhetnek és működhetnek, ha szertartásuk és gyakorlatuk az alkotmánnyal, a közbiztonsággal vagy a jó erkölccsel nem ellentétes.”⁵

Jóval az államosítás előtt, március 23-án a „Világosság” folyóiratban a kommunista pártnak behódolt Magyar Népi Szövetség elnöke a hitvallásos iskolák megszüntetése mellett foglalt állást egész szövetsége nevében. Márton Aron az elnökhöz címzett levelében határozottan tiltakozott: „Felelősségünk tudatában nyíltan és ünnepélyesen bejelentjük határozott tiltakozásunkat a Magyar Népi Szövetség állásfoglalása ellen. A hitvallásos iskolák államosítását és a közoktatás államosítását az elnök úr cikkében a történelmi fejlődés egyenes vonalához való visszatérésnek látja, s azt mondja, hogy a nyugati országokban ez a vita már régebben és általánosan az emberi haladás irányát jelző államosítás javára dőlt el. Ha valóban így volna, akkor a totális állam-képletben, melyet a hitleri fasizmus vallott és tűzzel-vassal épített, az emberi haladás csúcsteljesítményét kellett volna üdvözlőnie az emberiségnek. Az 1920-as évi új iskolai törvény kötelezően elrendeli, hogy minden község tartozik hitvallásos iskolát létesíteni és fenntartani, ha van 40 gyermek, akiket szülei hitvallásos iskolába akarnak járattatni. A dologi kiadásokat a község, a személyi kiadásokat, pedig az állam viseli. Nyugaton az államosítást, legalábbis a közoktatásban nem tartják az emberi haladás szükségszerű követelményének, ellenkezőleg: az állampolgári jogok olyan korlátozását látják benne, amely nem egyeztethető össze sem a lelkiismereti, sem a demokratikus szabadságjogokkal.”⁶ Nem véletlen, hogy Erdélyben a templom mellett szinte mindenütt ott van a hitvallásos iskola.

Július 27-én megkezdődött az egyházi iskolák, intézmények államosítása. Augusztus 2-án dekretumot adott ki a román kormány, melyben elközbásra ítélt minden egyházi iskolát és intézményt, a szerzetesházakat államosították, ingó és ingatlan vagyonát elkobozták. Augusztus 3-án a nagy nemzetgyűlés megszavazta és a Romániai Hivatalos Közlönyben („Monitorul Oficial”) megjelent a 176. számú „tanügyi reform”-törvényt, amellyel megreformálták az egész ország közoktatását. Együttal egységes, laicizált oktatás lépett életbe, amivel még inkább korlátozódott a vallásszabadság. Ettől kezdődően minden iskola legfőbb feladata az ateista nevelés lett, az óvodától az oktatás legfelsőbb fokozatáig. Az el-

képzeléssel nem lehetett összeegyeztetni a hitvallásos iskolák fennmaradását, melyek már régóta tövis voltak a kommunista államvezetés szemében, ugyanis az innen kikerülő diákok nemcsak magas képzettségben részesültek, de a materialista világszemlélet ellenségei is voltak. Az állam tulajdonba vett minden iskolát és iskolai célt szolgáló vagyont, legyen az iskolaépület vagy tanszemélyzeti lakás. Nem kegyelmeztek a kántori lakásoknak sem, hiszen a kántor a legtöbb esetben tanító is volt. Az épületekkel együtt természetesen minden berendezés, használati tárgy, ingóság is elveszett.⁷

Minden egyház elvitathatatlan jogaihoz tartozik iskolák és más intézmények fenntartása, amelyek törvényes keretei között olyan műveltséggel vértézheti fel a jövő nemzedéket, amely a keresztény szellemnek megfelel. Az Egyházi Törvénykönyv 797. és 800. kánonjai értelmében az egyháznak joga van ahhoz, hogy bármilyen típusú és fokozatú iskolát alapítson és fenntartsa bármilyen tantárgy oktatására. Ugyanakkor a szülőknek joguk van ahhoz, hogy szabadon válasszák meg gyermekeik számára a legmegfelelőbb iskolát. Ezen jogokat a társadalomnak mindenkor a legnagyobb tisztelettel kell elfogadnia. Az egyháznak ez a törvényhozása az egész világon érvényes, és tiszteletben tartásával kezdődik az államok részéről a vallásszabadság biztosítása. Ezt a jogot csak a vallásellenes kormányok nem tartották tiszteletben a nacionalista, liberális vagy kommunista rendszerek ideológiája szellemében. Bár 1948 előtt törvényekben biztosították a jogot az egyházi iskolák fenntartásához, Erdélyben 1918 után gyakorlatilag minden eszközt felhasználtak arra, hogy az iskolák működését korlátozzák.⁸

Márton Áron rögtön táviratozott a közoktatásügyi miniszternek, és tiltakozott a törvény ellen. Ugyanakkor levelet küldött a plébániának, a kerületi tanfelügyelőségnek, iskolák igazgatóságának.⁹ Tiltakozására semmilyen válasz nem érkezett. Majd újabb tiltakozó emlékiratot intézett a miniszterhez, amelyben a férfi és női szerzetesrendekért harcolt. De nem tudott akadályt gördíteni a kormány elképzeléseinek útjába. Összesen 468 római katolikus, 531 református, 266 evangélikus, 35 unitárius iskolát vettek el. Az addigi 134 magyar elméleti liceumból csak 19 maradt meg. (Szeptemberben hármat visszaadtak.) Sok helyről eltűnt az elméleti középfokú oktatás. Például Máramaroszigetről, Gyulafehérvárról, Nagykárolyból, Nagyszalontáról. A volt humán-gimnáziumok egy részéből szakközépiskolák lettek. A törvény szerint már első osztálytól kötelező volt a román nyelv tanulása.¹⁰

Ugyanakkor a törvény értelmében csak azok az oktatási és egyházi intézmények szűntek meg

addigi minőségükben, és mentek át az állam tulajdonába, amelyek finanszírozása az államot terhelte, és költségvetésük benne volt az állami általános pénzügyi körforgásban. Ennek következtében a Gyulafehérvári Papnevelő Intézet és a püspökség különböző intézményei nem képezhették a későbbiekben sem az állam tulajdonát, mivel annak jövedelme és pénzügyi mozgása nem volt nyilvántartva az állam általános költségvetésében, csak a személyzet kapta fizetését a Kultuszminisztériumtól.¹¹

Szeptember közepére a kommunista kormány teljes győzelmet aratott. 12 római katolikus óvoda, 175 elemi iskola, 10 főgimnázium, 12 gimnázium, 3 felső kereskedelmi iskola, 2 tanítóképző, 1 óvónőképző, 1 ipari iskola, 1 gazdasági iskola, 17 nevelőintézet, 2 árvaház épülete, berendezése, ingó és ingatlan vagyona került állami kézre.¹²

Márton Áron az új oktatási törvényről szeptember 15-i körlevelében tájékoztatta híveit, amelyet azzal az utasítással adott ki, hogy október 3-án minden templomban minden szentmisén olvassák fel, a filiákban pedig a legközelebbi alkalmas napon. „A Román Népköztársaság kormánya az ország közoktatás ügyét új törvénnyel szabályozta, mely folyó év augusztus hó 3-án lépett életbe. E törvény az ország területén működő hitvallásos és magán iskolákat állami iskolának nyilvánítja, a törvényhez csatolt kormányhatósági dekrétum pedig kimondja, hogy az egyházi kerületek valamint a szerzetesrendek és szerzetes társulatok tulajdonából az állam tulajdonába megy át minden ingó és ingatlan vagyon, mely tanügyi célokat szolgált. A törvény leszögezi azt is, hogy a közoktatást a jövőben kizárólag az állam szervezi, továbbá, hogy jelen törvény alapján újjászervezett közoktatás laikus lesz, ami az állami vezető tanügyi személyek nyilatkozata szerint úgy értendő, hogy a vallás tanítását és a vallási nevelést nem engedélyezik az iskolai oktatás keretei között (...) Az egyház isteni Alapítójától, Jézus Krisztustól kapta a jogot és a parancsot, hogy híveit a gyerekkortól kezdve vallás-erkölcsi szellemben nevelje természetfölötti rendeltetésüknek megfelelően. Egyházmegyéink megalapításától kezdve, tehát kilencszáz esztendőn keresztül, megszakítás nélkül tartott fenn iskolákat, amelyekben a nép fiait nevelte (...) A hitvallásos iskolák az állam szempontjából is hasznos munkát végeztek, s népünk művelődését, vallásos és erkölcsi nevelését szolgálták. Nem mondunk le a reményről, hogy a katolikus iskolák népművelő munkájának értékét és hasznosságát a kormányzat is fel fogja ismerni, és az egyházat visszahelyezi jogaiba. (...) Az iskolák államosítása és a vallásoktatásnak az iskolai oktatásban való mellőzése után új feladat hárul a katolikus csa-

ládokra (...) és számítok arra, hogy a katolikus édesanyák Isten előtt való felelősségük tudatában ezt a munkát hitvallói lélekkel vállalják (...) A lelkipásztorokat utasítottam, hogy a gyermekek és a tanuló ifjúság iskolán kívüli hitoktatását megszervezzék. Legyetek ezen feladat megoldásában lelkipásztoraitok segítségére.”¹³

Azokat az iskolákat, amelyeket államosítottak, továbbra is elismerték, mint állami intézményeket. A felekezeti iskolák korábbi nagy előnye és igazi értelme azonban az volt, hogy bennük anyanyelvi oktatás folyhatott.¹⁴

Márton Áron a 48-as törvények után úgy rendelkezett, hogy ha már az iskolákból kitiltották a hitoktatást, minden pap szervezte meg a plébániáján, ahogy tudja. Aki a hitoktatást nem végezte, azt az a veszély fenyegette, hogy a püspök felfüggeszti. Papjait arra kérte, hogy hitoktassanak télen-nyáron, hétfőtől vasárnapig, és azon a helyen, ami erre a legalkalmasabb. Ha bárkit megszólítanak emiatt a rendszer emberei, akkor bátran hivatkozhattak a püspök szavaira. A legtöbb pap a hitoktatást nagyon szívügyének tekintette, akárcsak a püspök, mert ez volt a legfőbb eszköz arra, hogy a híveket az egyház kebelén tartsák. Óriási előnyünk más országokkal szemben, hogy itt soha nem szűnt meg a hitoktatás. Nincs olyan generáció, amelynek az életéből kimaradt volna. Ez pedig az Evangélium hirdetésének elsődleges és leghatékonyabb eszköze. Hitoktatni hivatalosan csak ott lehetett, ahol miszési engedély volt.¹⁵

A hívek vallási igényeinek kielégítését az a tény is nagyban nehezítette, hogy a legfiatalabb nemzedék számos tagja nem tanulhatott meg anyanyelvén írni-olvasni, aminek következtében, még ha lettek volna is vallásos tárgyú kiadványok, azokat nem tudták volna könnyen olvasni. Ez a helyzet azért alakult ki, mert egyre kevesebb osztályban folyatták az anyanyelvű oktatást. Egyes esetekben pedig a szülők az adott lehetőségeket sem vették igénybe gyermekeik anyanyelvi oktatására, attól tartva, hogy a rendelkezések helyi szintű alkalmazása miatt a gyermekek hátrányos helyzetbe kerülnek a tovább haladásban. A felsőfokú végzettséggel rendelkező diplomásoknál általános szokássá alakult, hogy szülőföldjüktől távol eső vidékre kaptak kinevezést, hiszen a távoli környezetben nem találják meg saját vallási és nyelvi közösségüket, így lassan asszimilálódhatnak. Azonban az az aggodalom is megnyilvánult már, hogy hasonló sorsra jutnak a közép- és szakiskolát végzett fiatalok is. Sajnos a későbbiekben sincs sok remény arra, hogy visszakерülhessenek saját anyanyelvi és vallási környezetükbe, hiszen az otthoni munkahelyeket közben betöltik más megyékből

odairányított munkaerővel. A fiatalok rendszeressé váló átirányításával egyre nőtt azoknak a családoknak a száma, akiket a nagy távolság megfosztott a családi közösség megtartó, támogató erejétől. Az elhelyezések módszerében az sem volt ritka gyakorlat, hogy már házas fiatalokat egymástól távoli vidékeken helyeztek el, ami nem kis veszélyt rejtett magában családi életük, gyermekeik jövője szempontjából.¹⁶

A vallásos igazságok elsajátítása egészen az érettségiig sok nehézségbe ütközött. A tanulóknak külön időpontban kellett megjelenniük a plébániákra, ami legtöbbször számára nagy áldozatot jelentett. Az iskolákban nemegyszer a magaviseleti jegy lehúzásával és kicsapással fenyegették azokat, akikről megtudták, hogy hittanórára járnak. Egy-egy túlbuzgó tanár azzal akadályozta a gyerekek hittan órára járását, hogy ellenőrizte őket, merre mennek iskola után. A Szekuritáté részéről az emberek állandó megfigyelés alatt álltak, hogy nem járnak-e templomba és hitoktatásra. A pedagógusokat külön kötelezték arra, hogy gyermekeiket kizárólag az iskolai ateista nevelésben részesítsék.¹⁷ A plébániákat arra próbálták kötelezni, hogy hetente mindössze egy napon tartsanak hittanórákat minden osztálynak. Az erre kijelölt napon az iskolák különféle programokkal lefoglalták a gyerekeket. Viszont amúgy is lehetetlen volt egyetlen napra beosztani a hittanórákat a korban és osztály szerint megosztott tanulók részére. Ezért Márton Áron megtagadta ennek a követelésnek a végrehajtását, ami miatt a plébánosok újabb zaklatásoknak voltak kitéve. A püspökök közül sajnos csak ő vállalta ennek megtagadásáért a felelősséget, a többi egyházmegye mind végrehajtotta, nem beszélve az ortodoxokról, akik egyenesen lemondtak a hitoktatásról. Helyenként azt is megpróbálták elérni, hogy ne a hittantermekben, hanem a templomban tartsanak hittanórát, ami télen a templom fűtetlensége miatt komoly gondot okozott. Még abba is belekötöttek, ha a hittanórákon diavetítés történt. A megfélemlítést szolgálta az a kezdeményezés, hogy a kultuszinspektor vagy más tanügyi ellenőr jelen legyen a hittanórákon. Az egyház tiltakozott ez ellen, arra hivatkozva, hogy egy idegen erő jelenléte nem gyakorolna jó benyomást sem tanárra, sem diákra. Az állami szervek azonban nem törődtek ezzel. Voltak olyan falvak, ahol a gyermekek 100 százalékban bekapcsolódtak a hitoktatásba, máshol kissé alacsonyabb arányban, noha az oktatásnak nem minden lépcsőjén történt ez így, hiszen a magasabb osztályok esetében már nagyobb nehézségbe ütközött a hitoktatáson való részvétel. Szülői értekezleteken megpróbálták meggyőzni a szülőket, hogy gyermekeiket ne te-

gyék ki a kettős nevelés veszélyeinek. Minden pedagógus kénytelen volt lemondani vallása nyílt gyakorlásáról, hiszen állása elvesztésével, áthelyezéssel fenyegették meg. Akik mégis ragaszkodtak vallásukhoz, bujkálásra kényszerültek, és sokan közülük csak idegen helységeben merték átlépni a templom küszöbét. A főiskolai oktatóktól nyílt hittagadást kértek. Csak néhány tiszta katolikus faluban sikerült fenntartani azt a helyzetet, hogy a hívek tömegesen és nyíltan eljártak a templomba.¹⁸

A szülők is nemegyszer szembeszálltak a valástan nevelésre biztató iskolai oktatókkal, mondván, hogy nincs joguk beleszólni, hogy ott-hon hogyan nevelik saját gyermeküket. A hitoktatás korlátozását jelzi az a tény is, hogy egyetlen hittankönyv sem jelent meg egészen a hatvanas évekig, és akkor is csak egy katekizmus olyan alacsony példányszámban, hogy a szükségleteknek mindössze 10 százalékát fedezhette. Imakönyv is csak 1975-től jelent meg, szintén korlátozott példányszámban.¹⁹ A kommunisták hirdették, hogy az országban vallásszabadság van, csak azt nem mondták, hogy az miben van korlátozva. Leginkább helyi konfliktusok voltak az egyház és állam között: például a pap a helységen lévő párttitkárral volt ellentétben.²⁰

Mindezek ellenére az öntudatos és mélyen vallásos hívek mindent megtettek, hogy gyermekeik részesüljenek az elsőáldozásban, és — amennyiben lehet — a bérnálásban is. A felsőbb osztályok tanulói elég nagy százalékban nem mertek tovább hittanórákra járni, miután a keresztény nagykörűség szentségét felvették. Így nem részesültek olyan fokú vallási képzésben, amely tanulmányi képzettségüknek megfelelt. Tehát akadt egy réteg, amely a rendszer elnyomása, a szülők féltelme vagy gyengébb meggyőződése miatt vallásilag elégtelen ismeretekre tett szert, habár meg voltak keresztelve. Ugyanis keresztetlen nálunk kevés akadt. Eszerint van egy csoport, amelyet a rendszer elnyomása megfosztott a kétezres éves kereszténység lelki kincseitől, annak ellenére, hogy az alkotmányban a vallás-és lelkiismereti szabadságot meghirdették.²¹

Indokolt és természetes volna, hogy a vallási félképzettség pótlását fontosnak tartsák az emberek, amire az egyháznaknál megtalálják a lehetőségeket. Leginkább érvényes ez azokra, akik semmiféle vallási oktatásban nem részesültek saját hibájukon kívül. Ezek az emberek lelkileg kifosztottak maradtak, szegényebbek, mint a boldog hit birtokosai. A fél évszázadon át uralkodó vallásos nevelést üldöző rendszernek köszönheti sok mai felnőtt, hogy hiányoznak életéből a hit adományai. Az élet minden területéről lehetne felmérést készíteni arról, hogy az emberi

értékekből mennyit veszítettek azok, akik nem kaptak teljes értékű vallási nevelést.²²

A kultusztörvény

Egy nappal a tanügyi törvény megjelenése után, augusztus 4-én megjelent a 177. számú „vallási kultusz”-törvény. Bár a jogszabály 1. cikkelye kijelentette, hogy „a vallásszabadság biztosítva van” az országban, ezt valójában durván korlátozták, és ígéreteiket sorozatosan megsértették. Célja az volt, hogy az állam minden felekezetet a maga felügyelete és fennhatósága alá vonhasson.²³ A vallási szabadságot, annak gyakorlását alárendelte az állami törvényeknek, s a különböző cikkelyei között nem egy esetben ellentmondást fedezhetünk fel. Egy egyházmegyének legalább 750.000 hívője kell hogy legyen, különben csak főesperesség, így az állam ettől kezdve csak gyulafehérvári püspökséget és a bukaresti érsekséget ismerte el. Tehát a hat római katolikus püspökség helyett csak kettőnek engedélyezte a működését, a magyar püspökségek közül megszüntetve a Szatmáron, Nagyváradon valamint Temesváron székelőket. Az egyházi vezetők csak állami jóváhagyással gyakorolhatták joghatóságukat, ellenőrizték a liturgikus- és hittankönyveket, a képeket, címetek kicserélve a szocializmus nagyságát hirdetőkre.²⁴ A törvény a karitatív intézeteket államosította, a szerzetesrendeket szétesztette. Nekik már az iskolatörvénnyel is rengeteg munkalehetőségük megszűnt, ugyanis a tanító szerzeteseket elküldték, és nem vették fel állami iskolákban. Sokan levetették a rendi ruhát, és úgy vállaltak valami civil munkát, hivatásukról azonban nem mondtak le. A törvény következtében a betegápoló és mindenféle karitatív munkával foglalkozó szerzetesek is kenyér nélkül maradtak.²⁵ A rend működési engedélyének megvonásával meg akarták szüntetni a vajdahunyadi rendi főiskolát is, ami azonban nem történt olyan egyszerűen, mint ahogyan azt az állami hatóság emberei elképzelték. Szándékuk érthető volt, ugyanis egy megszüntetett szerzetesrendnek nincs szüksége hittudományi főiskolára. A szerzetesek szándéka is érthető volt, akik viszont tudták hivatásuk okát. Egy évig tehát még működött a főiskola, mintha mi sem történt volna. Az elkövetkező idők nehézségei már előre sejtethetőek voltak, ezért Pacha Ágoston temesvári püspök 1949-ben felszentelte az V. és VI. évfolyamokat azzal a feltétellel, hogy akinek elmaradt tanulmányai és vizsgái vannak, annak a szentelés után eleget kell tennie kötelezettségeinek. 1949 novemberében azonban az állam meglegelelte a ferencesek kitar-tását, amellyel nem akarták tudomásul venni határozatait, és felbérelt munkásokkal egyetlen éjszaka alatt kiürítették a főiskola épületét.²⁶

A kultusztörvény 1. szakasza biztosította a lelkiismereti- és vallási szabadságot, a 3. szakasz pedig azt mondta ki, hogy vallásos meggyőződése miatt senki sem üldözhető és nem akadályozható abban, hogy jogaiban részesüljön és gyakorolja azokat.²⁷ A valóságban azonban ez a jog egészen másként érvényesült. Utólag derült ki például, hogy öt éves tervet dolgoztak ki a válás és egyház megsemmisítésére. Egy akkori pártaktivista, későbbi kultuszinspektor vallotta, hogy ő személyesen meg volt győződve a terv sikeres kimeneteléről. Az egyház ellenségeinek óriási meglepetést jelentett, hogy képes volt kiállni annak a négy évtizednek a viharát.²⁸

A kultuszminisztérium felállította a Felekezetek Hivatalát („Departamentul Cultelor”), amelyet felhatalmazott arra, hogy minden felekezettel szabályzatot készíttessen, és attól kezdve minden vallási és egyházi ügy ennek a szűrőjén ment át. A Kultusztörvény azt is kimondta, hogy ha egy egyházközség híveinek 75 százaléka áttér egy másik vallásra, akkor annak minden ingó és ingatlan értéke átszáll az új felekezetre. Ez a cikkely nagyban érintette a görög katolikusokat.²⁹ Románia hivatalos lapjában, a „Monitorul Oficial”-ban cikk jelent meg ezzel a címmel: *Általános rendelkezés a vallásos kultusz tárgyában*. Ez kimondta, hogy a különféle „egyház” elnevezés, még az ortodox egyházé is, megszűnik. Valamennyi „jámbor egyesületként” szerepelhet. E vallásügyi rendelkezés megjelenéséig az uralkodó egyház az ortodox volt. Annak ellenére, hogy visszaesett a minősítése, az ortodox egyház helyzete és megítélése nem volt összehasonlítható sem a görög katolikkal, sem az ortodoxia mindenkorai ellenlábásával, a római katolikus egyházzal, melyeket már nem védett a konkordátum. A katolikus püspökök nem akarták tudomásul venni a helyzetet. Statútumtervet dolgoztak ki, amelyet azonban az állam nem hagyott jóvá, hanem ellenjavaslattal válaszolt. A katolikus egyház így törvényen kívüli állapotba került. A kultuszminiszter minden vallási, kulturális, nevelési és humanitárius döntést, rendeletet és parancsot semmissé tehetett, ha azok „az állam rendjét veszélyeztetik”. Hivatalosan egyik felekezet sem tarthatott fenn kapcsolatokat külföldi felekezetekkel, intézményekkel, személyekkel, pásztorlevelet és körlevelet pedig csak a vallásügyi miniszter engedélyével lehetett közzélni.³⁰

A kultusztörvényt az állam úgy értelmezte, mint egy demokratikus törvényt, amely biztosítja minden Romániában működő egyháznak és felekezetnek, hogy tanait, törvényeit, hagyományait szabadon alakíthassa a neki legmegfelelőbb módon.³¹ Benne az állam jóváhagyta a hierarchia

csúcsán álló helyekre történő kinevezéseket, ellenőrizte az egyház ingó és ingatlan vagyonát, jóváhagyta a pásztorleveleket és az összes egyházi közleményt, szabályozta a papi képzés módját és formáit, valamint fenntartotta magának a jogot, hogy ellenőrzése alatt tartsa az egyházaknak a külföldi egyházakkal folytatott kapcsolatait. Az állam emberei jelen voltak az egyházi gyűléseken és szinódusokon. Mindezzel az Egyházügyi Minisztérium foglalkozott.³²

A kultusztörvény előírta a vallásfelekezetek szervezési és működési statútumának megfogalmazását és a kormányhoz való benyújtását is jóváhagyás céljából, ugyanakkor hosszú időre pontot tett az egyház szabadságának végére. November 3-án pedig a kórházakat államosították, ezzel száműzve a szerzetesek megmaradt jelentős hányadát is az otthon- és munkanélküliségbe.³³

A televízió és a rádió sem hazai, sem külföldi vallásos eseményekről nem közvetíthetett. Még kevésbé lehetett szó arról, hogy az egyház felhasználja a hírközlésnek ezeket a modern eszközeit. A katekizmuson és imakönyvön kívül semmiféle vallásos sajtótermék nem jelenhetett meg, sem könyvek, sem folyóiratok. A híveket elszomorította, hogy a Szentírás teljes terjedelmében a háború óta egyszor sem juthatott a kezükbe. A püspökségnek saját nyomdája volt Gyulafehérváron, a ferenceseknek pedig Kolozsváron, de mindkettőt elkobozták. A szerzetesházak könyvtárait elszállították, vagy feldúlták. A híres Bathyanaeumot, melyet Baththyány Ignác püspök (1741–1798) alapított a gyulafehérvári egykori trinitárius templom épületében, és amelyben egyházi múzeum is volt régi kegytárgyakkal, szintén elvették.³⁴ Szentképek, kegytárgyak csak külföldről szízároghattak be, hacsak nem estek a határ menti elkobzás martalékául. A vallásos körmenetek és búcsújárások szigorú tilalom alá estek. A csíksomlyói nagybúcsút valóságos hadművelettel akadályozták minden évben. Kihirdették, hogy hadgyakorlat lesz, katonai egységeket vonultattak fel, a Csíksomlyóra vezető utakat pedig lezárták. A búcsút megelőző két napon a székely körvasúton a mozdony egyetlen kocsival közlekedett, és Csík felé jegyet sem adtak. Rendszeresítették ugyanakkor az útlezárást igénylő kerékpár- és motoros versenyeket kifejezetten pünkösöd szombatján. Nemcsak a nevelőintézetekben, de az üzemekben is megpróbálták megfélemlíteni az ott dolgozókat. Vezető állásra csakis azok tehettek szert, akik vállalták az ateista ideológiát. Sokan abba a csapdába estek, hogy a társadalmi ranglétrán való feljebbjutásuk érdekében vállalták a párttagságot, és csak később jöttek rá arra, hogy tulajdonképpen a lelküket is eladták.³⁵

„Akkoriban minden faluban volt egy »kiskirály« a kommunista párttitkár személyében, aki úgy hatalmaskodott a nép fölött, ahogyan akart, de ilyenek voltak még a rendőrök és a közhivatalnokok is. Ugyanakkor a megyei inspektorok is mindenhol jelen voltak, és mindenről tudtak vagy tudni akartak. Egy egyszerű személyes esemény, ünnepelés is, amennyiben egy pappal történt, máris érdekessé vált a számukra. Mindenhol ott voltak: a búcsún, a bérmláláson, egy-egy temetésen, elsőáldozáson. El sem lehet képzelni azt a sok lehetőséget, amit ők megtaláltak, hogy felhasználhassák a vallásüldözés elemeiként az egyház ellen. Látszott, hogy nyugodt elmék és pihent agyak gondolkodtak, hogy még mivel lehetne lejáratni az egyházat. A papoktól olyan leltárakat kértek a plébánia és templom javairól, értékeiről, hogy elkészítésük borzasztó munkás dolog volt, rengeteg időt és energiát igényelt. Mindezt persze azért kérték, hogy a papot elvegyék a lelkipásztori teendőktől, hogy minél kevesebb időt tudjon igazi munkájának szentelni. Minden szentmisén, temetésen az emberük ott volt. Sokszor már előre látható, felismerhető volt, hogy ki az, aki megfigyeli a prédikációt.”³⁶

Általános elégedetlenséget és visszatetszést váltott ki az emberekben, hogy tudományos, művészi, közéleti pályákon negatív diszkriminációval kellett szembenéznie annak, aki vallását gyakorolja. Ezért nem alacsony azok száma, akik már tanulóéveiktől kezdődően emiatt, és nem meggyőződésből szakadtak el Istentől és az egyháztól, és megfosztották magukat attól az erkölcsi forrástól, amit az egyház nyújtott nekik. Az évtizedek tanúsága szerint ezt semmi másal nem tudják pótolni az eljövendő nemzedékek nevelésénél és formálásánál. A helyzet súlyosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy sokan külföldön keresnek boldogulást, és akár a törvénytelenység kockázatát is vállalva maradnak más országokban, itt hagyva családot, szülőföldet és akár életpályát is.

¹Vö. Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban GyÉL), Gyulafehérvár, 4038–1948, 35. csomó; Balogh László: *Románia története*. Budapest, 1991, 121.

²Vö. Catherine Durandin: *A román nép története*. (Ford.: Saly Noémi, Szántó Judit, Tótfalusi Ágnes.) Budapest, 1998, 359.

³Vö. Dinu Constantin Giurescu: *Istoria ilustrată a românilor*. Bucuresti, 1981, 396. (A románok ábrázolt története)

⁴Vö. A Román Népköztársaság alkotmánya. (Ford. a RMP kiadójának magyar szerkesztőbizottsága.) Bukarest, 1948, 11.

⁵Vö. A RKP harca a népi demokratikus rendszer megszilárdításáért és a szocialista forradalomra való át-

térésért. (Ford. a RMP kiadójának magyar szerkesztőbizottsága.) Bukarest, 1957, 33.

⁶Vö. GyÉL, Gyulafehérvár, 196–1948, 35. csomó

⁷Vö. Vlad Georgescu: *Istoria românilor*. Bucuresti, 1995, 269. (A románok története); Lestyán Ferenc: *Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség a kommunista rendszer első éve alatt* (3). Romániai Magyar Szó, 1992. március 14., 6.

⁸Vö. Lestyán Ferenc: *Erdélyi Szibéria*. Gyulafehérvár, 2003, 47.

⁹Vö. GyÉL, Gyulafehérvár, 201–1948, 35. csomó

¹⁰Vö. Dinu Constantin Giurescu: i. m. 399.; Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Szeged, é. n., 96–97.

¹¹Vö. GyÉL, Gyulafehérvár, 1808–1948, 35. csomó

¹²Vö. Domokos Pál Péter: i. m. 93.; Lestyán Ferenc: *Erdélyi Szibéria*, 39.; Lestyán Ferenc: *Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség a kommunista rendszer első éve alatt* (3), 6.

¹³Vö. GyÉL, Gyulafehérvár, 4708–1948, 2. csomó

¹⁴Vö. Bálint Lajos nyugalmazott gyulafehérvári érsek közlése nyomán.

¹⁵Vö. Bálint Lajos nyugalmazott gyulafehérvári érsek valamint Borbély Gábor nyugalmazott felcsíki főesperes közlései nyomán.

¹⁶Borbély Gábor nyugalmazott felcsíki főesperes közlése nyomán.

¹⁷Vö. Vért László: *Nyitott szívvel*. Budapest, 2005, 33–34.

¹⁸Vö. Lestyán Ferenc: *Erdélyi Szibéria*, 39–40.

¹⁹Vö. Lestyán Ferenc: *Erdélyi Szibéria*, 39.; Lestyán Ferenc: *Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség a kommunista rendszer első éve alatt* (3), 6.

²⁰Borbély Gábor nyugalmazott felcsíki főesperes közlése nyomán.

²¹Vö. Lestyán Ferenc: *Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség a kommunista rendszer első éve alatt* (2). Romániai Magyar Szó, 1992. március 8., 6.

²²Vö. Lestyán Ferenc: *Egy fájdalmas kommunista örökség*. Romániai Magyar Szó, 2002. május 5., 6–7.

²³Vö. Révai Valéria: *Törvénytelen szocializmus*. Budapest, é. n., 87–88.

²⁴Vö. Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966*. Budapest, 2002, 133.; Lestyán Ferenc: *Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség a kommunista rendszer első éve alatt* (1). Romániai Magyar Szó, 1992. február 28., 4.

²⁵Vö. Vlad Georgescu: i. m. 392.; Tempfli Imre: i. m. 116., 126–132.

²⁶Vö. Vért László: *Katolikus kisebbség Erdélyben*. Budapest – Luzern, 1991, 65–66.

²⁷Vö. Lestyán Ferenc: *Erdélyi Szibéria*, 7.

²⁸Vö. Lestyán Ferenc: *Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség a kommunista rendszer első éve alatt* (1), 4.

²⁹Vö. Vlad Georgescu: i. m. 395.

³⁰Vö. Szőke János – Baranyi Mária: *Márton Áron életrajza*. In: Márton Áron. Nyíregyháza, 1990, 149–

150.; Domokos Pál Péter: i. m. 89–90.; Tempfli I.: i. m. 116., 126–135.

³¹Vö. Dinu Constantin Giurescu: i. m. 399.

³²Vö. Catherine Durandin: i. m. 344.

³³Vö. GyÉL, Gyulafehérvár, 2271–1948, 6. csomó

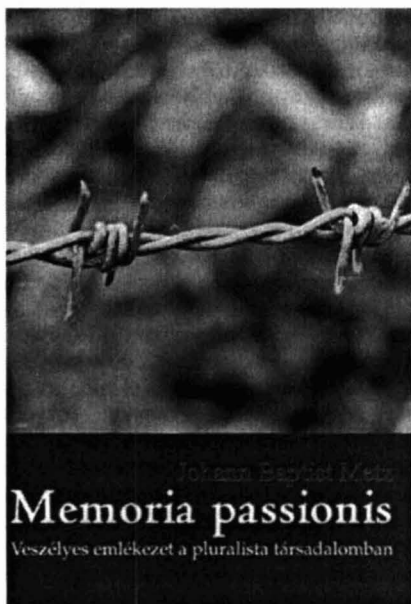
³⁴Vö. Tempfli Imre: i. m. 116., 329–330.

³⁵Vö. Lestyán Ferenc: *Erdélyi Szibéria*, 39.; Lestyán Ferenc: *Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség a kommunista rendszer első éve alatt* (3), 6.

³⁶Borbély Gábor nyugalmazott felcsiki főesperes közlése nyomán.

GAGYI KATINKA

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

A Johann Baptist Metz nevéhez kötődő új politikai teológia annak a meggyőződésnek a talaján alakult ki, miszerint a vallásnak szerves összefüggésben kell állnia a politikummal, az ember történelmi és társadalmi tapasztalataival, függetlennek kell lennie viszont a konkrét cselekvési-politikai programoktól, a politika közvetlen terepétől. Ennek nyomán fokozatosan azt a kérdést helyezte előtérbe, hogy miként szólhat a kereszténység Istenről, ha hagyja, hogy megérintse a világ mélységes szenvedéstörténete, miként lehet jelen a társadalmi valóságban, ha nem hajlandó megfélemezni az emberiség szenvedéséről, s miként tekinthet a jövőbe, ha tudja, hogy határponthoz van rendelve az idő. A *Memoria passionis*ban Metz összegző módon fejti ki a konkrét történelmi szenvedés emlékezetének megőrzésére képes és az idő végpontjának tudatában élő kereszténységről alkotott felfogását.

A kiadvány megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

„ESETTANULMÁNYOK”

A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola katekéta szakán folytatott tanulmányaim lezárásaként szakdolgozatomat a hajléktalanság kérdéséről írtam. Az úgynevezett „esettanulmányok” leírásánál csakis saját megfigyeléseimre és az emlékezetemre támaszkodhattam. Amikor az általam megfigyelt emberek látóteremben voltak, nem szigorú szociológiai nézőpontok alapján, csupán egy keresztény ember szemével figyeltem sorsuk alakulását. Az utólagos felismeréseim azonban találkoznak a szociológiai tanulmányaim során megszerzett hajléktalanokra vonatkozó ismervekkel.

Megfigyeléseim és olvasmányaim alapján azt gondolom, hogy a vidéken vándorló hajléktalanok kiszolgáltatottsága és sorsuk alakulása erőteljes összefüggést mutat a velük kapcsolatba kerülő munkát-szállást kínáló emberek erkölcsi értékeivel. A történetek mindegyike kudarccal végződik, a hajléktalanok különböző okok miatt nem tudtak integrálódni a település, a közösség, a családok életébe, nem tudtak letelepedni, tovább vándoroltak. Több esetben nem a hajléktalan emberek alkalmazkodó készségén vagy akaratán bukott meg az együttélés. Az esettanulmányokban felismerhetőek azok a kritikus pontok, ahol és amikor világozódni válik a keresztény ember felelőssége a hajléktalan ember életútjának alakulásában. Felelőssége megtanulni elfogadni a hajléktalanokat, és bizalmat szavazni nekik. Egyszerűen embernek tekinteni őket. Nekem számtalan örömteli pillanattal volt részem akkor, ha ez sikerült. Tapasztalhattam, milyenek voltak és milyen emberek lehetnének, ha új esélyt kaphatnának. Talán éppen tőlünk.

Balázs

A hajléktalanná válás egyik gyakori oka lehet a szétzilálódott család, illetve a családi háttér teljes hiánya. Az állami gondoskodás rendszeréből kilépő fiatalok potenciális hajléktalanként kezdik felnőtt életüket, még akkor is, ha az elmúlt évtizedekkel ellentétben, a legtöbb esetben némi tőkével lépnek ki az intézet kapuján. Az intézetben töltött évek alatt a számukra számlán összegyűjtött családi pótlék, illetve az árvaellátás akár szép összeg is lehetne, kezdőrészlet egy esetleges lakásvásárláshoz. Mégis a legkritikább esetben tudnak élni a fiatalok ezzel a lehetőséggel.

Az utógondozói nyomon követéses felmérések arra mutatnak rá, hogy a készpénz nagyon rövid

alatt elfogy, a gazdálkodás terén semmilyen tapasztalattal nem rendelkező alig felnőttek fél-egy év alatt felélik a vagyonkájukat. Esetleg a hirtelen s rövid időre felbukkanó „barátok” kicsalják tőlük a pénzt. Az is gyakori jelenség, hogy az intézetet elhagyó fiatalok mellett váratlanul megjelenik az addig passzív, rejtőzködő család. Magukhoz édesgetik a szeretetre éhes fiatal, szállást, ételmet adnak neki, amit persze illik részéről bőségesen honorálni, majd a pénz elfogyása után kiteszik a szűrést. Az élet aztán számtalan variánsát vonulathatja fel az alaphelyzetnek.

Balázs, aki most 43 éves, még a régi rendszer gyermeke, ő még tőke nélkül hagyta el az állami intézményt. Jó eszű fiú volt, tanulni akart, de a szakmunkásképző befejezése után először dolgoznia kellett, hogy albérltet tudjon szerezni, fizetni.

A szülei soha nem látogatták, a testvérei mind kisebbek voltak nála, szanaszét szórva az országban, így egyedül maradt. A szakmájában nem akart elhelyezkedni, mert villanyszerelőként alig keresett, így inkább bányásznak állt. Egy álló évig tolt a csilléket a tizennyolc éves fiú. Addig bírta erővel, lélekkel, és közben rákapott az italra. Nem volt nehéz, az idősebb munkatársak mind ittak. Keményen, minden áldott nap. Balázs elmene-kült, katonai tiszthelyettes képző következett, amit becsülettel el is végzett, bár az ital állandó társául szegődött. Egy iskolatársa időnként meghívta a családjához, a szüleihez, testvéreihez a hétvégéket magányosan töltő fiút. Szerelem lobbant a barát egyik húga és Balázs között.

Házasság, majd gyors egymásután három gyermek. Szépek, egészségesek. A honvédség segítségével egy nagyvárosban gyönyörű lakáshoz jutottak. Igazi otthonhoz. Akár boldogok is lehetek volna, de a korábban begyűjtött sebek és az ital ellenük dolgozott. A feleség változtatni akart, Balázs féltékenyen, részegen, agresszíven örvöngött hetente többször. Pokollá vált az életük. A feleség úgy érezte, a saját családja majd kellő védelmet nyújt, ezért rávette Balázst, adják el a lakást, költözzenek haza a szülőfalujába, a szülei mellé. Azzal bízta a férfit, hogy akkor majd minden rendbe jön. A lakást eladták, leköltöztek, illetve csak a feleség és a gyerekek, hiszen Balázst a munkája a honvédséghez kötötte. Egy ideig, mert kilépett, hogy családjával lehessen. Rosszul döntött. Mire hazaköltözött volna, a feleség közölte vele, hogy van valakije, akire számíthat, és hogy mellette áll az egész család, Balásznak nincs többé helye az életükben. A városba visszatérő férfinak nem volt munkája, nem volt lakása, s az

egykori kollégák türelme, lojalitása is hamar elfogyott. A lakás eladásától számított egy éven belül az utcán találta magát. Piacképes tudás, munka, család és barátok nélkül.

Egyik állattartó telepről a másikra vándorolt, egyre rosszabb és rosszabb körülmények közé, de a szerencse még egyszer rá mosolygott: megismerkedett egy hasonló korú, hányatott sorsú nővel, akivel őszintén megszerették egymást. Két kóbor lélek kapaszkodott össze. Közösén bírtak a feladatokkal. Albérlethez jutottak, majd saját tanyát béreltek, libákat tenyésztettek eladásra. Balázs egyre kevesebbszer nyúlt a pohár után, dolgozott, gyarapodtak. Aztán egyszer csak gyomorfájdalmakról panaszkodott a párja. Két hét múlva halott volt. Gyomorrák, rosszindulatú, gyógyíthatatlan. A következő két évről csak halvány képek maradtak a férfi emlékezetében. Kósza lenyomatok hajléktalanszállókról, üres gyomorról, nagy verésekről, megaláztatásokról. Egyébként folyamatosan ittas volt. Ha dolgozott, csak azért tette, hogy a napi italmennyiséget beszerezze. Már egy pohár pálinkáért is hajlandó volt álló nap gürölni. Szállás, ha akadt is, fűtés, komfort nélküli omladozó lyukak.

Nem evett, nem tisztálkodott, nem gondolkodott két évig. Ráment az idegrendszerre, a veséjére, a májra. Kihullottak a fogai, besárgult a bőre. Ma már csak árnyéka önmagának. 43 éves, de hatvannak látszik. Egyedül a hangja maradt a régi, s a kifejezőmódja: választékos, gazdag, tiszta. Nincs összhang a látvány és a kommunikáció-készség között. Balázs ma már alig dolgozik, egy időre egy nála jóval idősebb asszony befogadta a téli hónapokra, de idén tavasszal onnan is mennie kellett. Továbbra sincs semmije, illetve a feleségével közösen vásárolt ház fél tulajdonjogának nem tud, nem akar érvényt szerezni. Meggyűlt a baja a hatóságokkal is. Egy csődbement, hatalmas járulék és adótartozást felhalmozó céget vásároltattak meg vele, míg a delíriumos két év tartott. Talán azt sem tudta, mit ír alá, talán abban az állapotban a saját halálos ítéletét is aláírta volna. Az APEH rajta mint papír szerinti tulajdonoson szeretné behajtani a járandóságokat, amelyek az évek során csak nőttek, hiszen a papír az papír, s a havi járulékok ketyegtek, akár volt róla tudomása, akár nem.

A jelenlegi, tiszta helyzet a következő immár: adott egy 43 éves, egykor volt állami gondozott, masszív alkoholista férfi, húszmillió tartozással a hátán. Nyomja a lelkét egy le nem zárt házasság, három ártatlan gyermek, akik tíz éve nem látták az édesapjukat. Nincs otthona, nincs családja, nincs munkája. Hajléktalan. Bűnös vagy áldozat? Ember. És a sógorom, a feleségem testvére, akit harminc év után találtunk meg. Iszonyú ál-

lapotban. Tökéletesen kiszolgáltatva az alkoholizmusának és az évtizedek alatt felgyűlt keserűségnek, amit aligha van módunk elűzni belőle.

Attila

Amikor Attila először jelent meg a faluban, felkapták a fejüket az emberek. Mindenki megnézte magának, és volt is rajta mit nézni. Mert Attila — ha lehet ilyet férfira mondani: szép volt. Hatalmas zöld szemek, nemesen metszett orr, szépen ívelt száj, szőke, háta közepéig érő dús haj. És megnézték azért is, mert egy nála jóval idősebb, falubeli roma asszonnyal kötötte össze az életét. Pontosabban az asszony befogadta az amúgy is zsúfolt családi kunyhóba a hajléktalan fiatalembert. És persze beszéltek mindenfélét az emberek, mert a fiú titokzatos volt, megfoghatatlan, idegenségében is vonzó. Azt mondták, gazdag szülei vannak, a nővére modell, vagy légiutasiskísérő, máskor azt, hogy diplomata családból származik és több nyelven beszél, megint máskor úgy tudták, híres zenész az apja, de nem vállalja Attilát.

Évekkel később aztán néhányunk számára kiderült az igazság, vagyis hogy egy teljesen átlagos családból származott, de hogy miért szakította meg a kapcsolatot a szüleivel és a nővérével, s miért vált hajléktalanná, az nem vált nyilvánvalóvá. Attila ivott, sokat és rendszeresen, s ha ivott, agresszívvé vált, de az ital, amíg én ismerhettem, nem hagyott még nyomot az arcán, a szervezetén. Alkalmi munkákból tartották fenn magukat a párjával.

Nálam is dolgoztak sokat. Fiatal volt, ügyes, erős, nem olyan rég lehetett még az utcán, bár erről nem beszélt, a titkait megtartotta magának. Hatalmas tartása volt, szívesen dolgoztam vele. Később szállást is nálam találtak, mert a kunyhó összedőlt, menniük kellett. Akkoriban egy nagy állattartó telepet béreltem, amelyhez tágas, komfortos szolgálati lakás is tartozott.

Rendbe hoztuk, és ők, az asszony tizenhárom éves kislányával együtt beköltöztek, ahogy azon a télen még legalább öt hajléktalan szintén az istállóhoz tartozó kis szobákban húzta meg magát, mert Attilának befogadták őket. Mi nem szoltunk bele, bár láttuk, mennyire szűkössé vált a tér. De fedél volt a fejük felett, tüzelni tudtak, a feleségem főzött rájuk, rendszeres bér is megillette őket, hát jól érezték magukat. De kegyetlenül hideg és hosszú volt 1995/96 tele, a hó december elején leesett és csak április elején olvadt el, s az embereknek nem volt hová menniük, megosztottak hát a szobán, a munkán, az élelmen.

A helyzet nagyon sok szempontból hagyott kívánnivalót maga után, hisz nem volt módjuk intim teret kialakítani maguk számára, folyama-

tosan alkalmazkodni kellett az ott élő többi emberhez, de még mindig jobb volt, mint az utca, vagy egy hajléktalan szálló. Vagy akár az előző kunyhó, ahol szintén kénytelenek voltak osztozni a szálláson, s ahol még nehezebb volt elviselni a szűkösség miatt a másik jelenlétét. A szállás, amit biztosítottunk nekik, nemcsak tágasabb volt, mint addig bármely ház, de komfortot biztosított számukra, hiszen árammal, vezetékes vízzel volt ellátva. Televíziót kaptak, gáztűzhelyt, mosógépet. Az együtt élő emberek közt ugyan nem volt konfliktus, megtanultak alkalmazkodni egymáshoz, de az gondot jelentett, hogy Mari testvére és párja szintén szállás nélkül maradtak, amikor összedőlt a közös családi kunyhó, de Attiláék őket ellenségként kezelték, nem fogadták be.

Aztán egy nap kukoricatarlóra kellett hajtani az állatokat (szarvasmarhákat tartottunk), s a nagy hideg miatt, meg hogy el ne kóboroljanak, mindannyian rész vettek a munkában. De alig értek ki a határba, Mari meglátta, hogy egy ismerős juhász szintén kihajtotta a rábizott állatokat, nagy tüzet is rakott már, hát ott ragadt nála. Attila meg a többiek őrizték a szarvasmarhákat, majd kora délután, a nagy hideg miatt elindultak haza. Hívták az asszonyt is, de az elzavarta őket. Szemlátomást jól érezte magát a másik férfival ott a tűz mellett, jócskán ivott is már. Ráhagyták. Később Attila, bármilyen fáradt is volt, ismét visszament a tarlóra, mert estére hatalmas hóvihár támadt, s aggódni kezdett párja miatt.

Vele tartott a kislány, Csilla is. De hiába könyörögtek neki, hiába fenyegették, nem akart velük menni önszántából. Néhány száz méter után feladták, hogy magukkal ráncigálják a magából teljesen kivetkőzött asszonyt. Attila hazaindult, hogy segítséget hozzon, Csilla az édesanyja mellett maradt. Fontos tudni, hogy a tarló, amiről szó esik, minimum 5 kilométerre esett a szállástól, s a terület óriási volt, négyzetkilométerekben mérhető, tájékozódási pontok nélkül. Akinek nem volt még alkalma szembetalálkozni igazi, dühöngő téli viharral nyílt területen, legelőn, szántóföldön, az talán el sem tudja képzelni, milyen gyorsan elveszti a viharral, a hóval küzdő ember az erejét. S a tájékozódó képességét a vak-sötétben, a tomboló, havat csapkodó szélben.

Attila is iszonyatosan kimerült, mire visszaért a szállásra, de hiába, újra útnak kellett indulnia, mutatni kellett a többieknek az utat. Órákig tartott, mire rátaláltak az asszonyra, aki akkor már halott volt, s a kislányra, aki hiába próbálta teste melegével életben tartani az édesanyját. Attiláék látták, hogy a kislány is a kihűlés határán van, így a hátukra vették, s próbálták a szűni nem akaró viharban meleg helyre juttatni a sokkot kapott,

megdermedt kislányt. De eltévedtek, kilométereket meneteltek a viharban ellenkező irányba, mire észrevették, hogy nem jó az irány. Mire újra a szállásra értek, már hajnalra járt. Azonnal mentőt hívtak Csillához, s a rendőrséget, segítségül, hogy az asszonyt megtalálják.

A vihar reggelre elült ugyan, de félméteres hó takarta a tájat. A módszeresen, láncban kutató rendőrök is csak délutánra találták rá a megfagyott asszonyra. És a nő halálával megpecsételődött Attila sorsa is. Nemcsak azért, mert az asszony nővére a háttérben folyamatosan Attilát vádolta testvére halála miatt — hanem mert, kimondva, kimondatlanul is fontos volt számukra, hogy Attila eltűnjön a környékről, abban reménykedtek, hogy így a munka, a szállás kérdése megnyugtatóan rendeződik majd számukra. Mert az asszony halála után Attila már nem maradt nálunk, Csilla állami gondozásba került, ő pedig szabad emberré vált, nem vállalt többé rendszeres munkát. Elköltözött, az állattartó telep egyik szénapajtájában húzta meg magát. De szabályos harc alakult ki, amelynek előzménye még a haláleset előtti időkre nyúlt vissza, hisz az összedőlt kunyhó tulajdonjoga örökös vita volt a két pár között. Már akkor voltak összecsapások, amelyből rendszerint Attila került ki győztesen. Előfordult olyan is, hogy fejszével védte a másiktól a szállást. Azon a nyáron teljesen elmergesedett a viszony, tarthatatlanná vált a helyzet, főleg akkor, ha Attila megjelent a pásztorszálláson. De visszajárt, mert nehezményezte a helyzetet, úgy érezte, neki is joga van a szálláshoz, bár munkát már nem vállalt nálunk.

Egy nap elszakadt a cérna: mindannyian ittások voltak, az indulatok elszabadultak. Ma sem tudjuk, mi volt biztosan a tragédiát kiváltó közvetlen ok, bosszú vagy önző érdek, de Attilát közös erővel, brutális módon meggyilkolták. Majd egy talicskába rakták a szerencsétlen fiút, és kitolták a tanya kapuja elé. Reggel pedig, mintha mi sem történt volna, munkába indultak. Ma is nehéz elfogadni azt, hogy a munka, a biztos szállás birtoklása miatt ölték meg a fiút, de véglegesen nem tudtuk elvetni ennek lehetőségét.

Az asszony, aki tulajdonképpen felelős volt a fiú haláláért, három év börtön után szabadult. Egy nap megjelent a faluban, majd rövid időn belül újra eltűnt. Azóta senki nem látta. Valószínűleg hajléktalan, ha egyáltalán él még.

István

István, vagyis Pista — a „cigánypista”, ahogy mindenki ismerte —, az előző történet másik főszereplője. A kéz, ami lesújtott Attilára. A gyilkos. Hajléktalanként jelent meg ő is a faluban, de

nem keltett feltűnést, bár azt sokan nehezményezték, hogy Ilon élettársa lett.

Ilontól féltek az emberek, kiszámíthatatlan volt és rafinált, s volt hajlama a kegyetlenségre, mint ez többször be is bizonyosodott. (Attila meggyilkolása nem az első büntetése volt, előzőleg egy idős nénit támadott meg, néhány száz forintért bezúrt a koponyáját.) Nos, ez a börtönviselt, sokat tapasztalt asszony úgy csavarta Pistát az ujjá köré, akár egy darab cérnát. Pista, aki álami gondozásban nőtt fel, s nem ismerte a szüleit, ki volt éhezve a szeretetre. Mindent megtett, hogy az élettársa kedvében járjon. Közösen járták az országot is, de végül nálunk húzták meg magukat. Pistát évek óta ismertük, jóindulatú, nagyon tisztességes, jólelkű emberként. És tiszteltük munkabírást, segítőkészségét. A fiaim — különösen a középső, Levente — kifejezetten kedvelték. Dolgos Pistának becézte, és ha nálunk tett-vett, folyamatosan a nyomában járt. Utánozta, segített neki. Bejárása volt a házunkba, az életünkbe.

Pista munkásszállón élt sokáig, amíg erre a rendszerváltást megelőzően lehetősége volt, és többször beszélt nosztalgiával erről a korszakról, hiszen megbecsült tagja volt a munkástársadalomnak. Állása, rendszeres fizetése volt, és fedél a feje felett. Kiváló dolgozó érdemérmét minden-hová magával vitte. Ahogy én láttam, egyetlen kincse volt. A hajléktalanszálló viszonylagos biztonsága után lakott ő nyílászorban és elhagyott pincében is, addig, amíg a hatalom elnézte neki. De a falu vezetői nem nézték jó szemmel, hogy tan-nyát vert a pincelyukban, bár több kilométerre volt a falutól, egy teljesen elhagyott részen, és tulajdonképpen senkit nem zavart, s nem is tett semmi törvénybe ütközőt. Így a rendőrséggel szabályosan kifüstölték őket onnan. Talán a higiénia jegyében történt meg a dolog, mindenesetre erőszakkal eltávolították őket a romos pincéből, majd felgyújtották azt, hogy ne tudjanak visszamenni.

A gyilkosságot követően Pistát 12 év fegyházra ítélték, s le is ültették vele az utolsó napig a rá kiszabott büntetést. Vavaly szabadult, s első útja a faluba, hozzánk vezetett. Az utolsó havi munkabérét kérte, ami valóban járt neki. Odaadtuk. Kérte másától is, hiszen jó néhány ember-nél dolgozott még akkor, de kíméletlenül elzavarták. Egy nagyon hideg, kora tavaszi napon szabadult, éjjelente még erősen fagyott. Pista az első szabadon töltött éjjelét a falu buszmegálló-jában töltötte. Hozzánk már átfagyva, sajgó ve-sével érkezett. Vizes nadrágban, lázasan. Egyet-len műanyag szatyorral. Benne szelet kenyér, kis szalonna. Nem volt hová mennie.

Néhány napot, amíg meg nem gyógyult, nálunk, egy kis lakókocsiban töltött. De nem ma-

radhatott. Állandó céltáblává vált volna a falu-ban. Ahogy minket sem kímélt a falu nyelve, amiért szállást adtunk egy gyilkosnak. Egy reg-gel eltűnt. Patika tisztaságot hagyott maga után a néhány négyzetméteres lakókocsiban, a takarókat milliméter pontosan összehajtogatta, és ra-gyogóra súrolta a teaőző kannát.

A közeli nagyvárosban húzta meg magát, időnként sikerül rábukkannunk, örül nekünk, s nemcsak azért, mert pénzzel támogatjuk, hanem mert talán az egyetlen kötelék vagyunk számára a társadalomhoz. De vissza nem jön a faluba, talán fél, talán nem akar szembenézni az ott élő emberekkel, talán minket akar megkímélni. Félni kellene tőle? Nem tudom. Bennem és a csa-ládomban szemernyi félelem sincs, csak részvét.

Misi

Misi fiatal, jókötésű fiatalemberként érkezett a faluba, a kilencvenes évek közepén. Szüleitől ő és a testvérbátyja egy mindennel felszerelt, jól működő gazdaságot örökölték. De Misinek va-lamiért nem jutott mégse a szülői jussból. Hogy a testvér forgatta-e ki, esetleg Misi volt alkal-matlan arra, hogy gazdálkodjon, az nem derült ki. Az viszont igen, hogy a fiú nagyon jól futbal-lozott, nagy jövőt jósoltak neki, de a remények nem váltak valóra, a siker nem további munkára ösztönözte a fiatalembert, hanem a könnyű életre. Inni kezdett, s rövid időn belül elzúllott. Kiesett a csapatból, a szülői házban kínossá vált a jelenléte, talán szégyellte is a helyzetet, így el-csavargott szülőföldjéről.

Éppen akkor érkezett erre a vidékre, amikor szükség volt minden munkáskézre, mert tornádó söpört végig Somogyon, több faluban megron-gálódtak a házak, a tetők, akadt munka bőven. Kapott ő is egy darabig könnyedén feladatot, s szállást is hozzá, de ahogy csökkent az alkalmi munkák száma, úgy került egyre kiszolgáltatot-tabb helyzetbe. Egy faluban, egy állattartó gaz-dánál kapott végre állandó munkát. Megalázóan csekély jövedelemért emberfeletti munkát köve-teltek tőle. Nem is maradt sokáig, tovább vándorolt, így került a mi falunkba.

Egy roma, férjezett asszony fogadta be a há-zába, a férje és a gyerekei mellé. Bár nem volt szokványos a családi felállás, hosszú időn át működött a dolog. Misinek volt szállása, estén-ként vacsorája, alkalmanként munkát is vállalt, aminek bevételéből támogatta a családot. A szó szoros értelmében — egy ideig — nem volt haj-léktalan. Elvállalt munkát itt is, ott is, dolgozott fakitermelő telepen, építkezésen, gazdaságok-ban. Egyre többször maradt fizetség nélkül, vagy kifizették egy tál levesssel, alkohollal, ciga-

rettával. Végül egy disznótartó telepen kötött ki, ahol nem elég, hogy nem fizették ki a járandóságát, de koholt vádakkal adósságokba keverték. Megvádolták nagy értékű károkozással, amelynek ellenkezőjét nem tudta bizonyítani, s a befogadó asszonyon kívül senki nem állt a pártjára. A disznótartó gazda a pénzét akarta, azt, amivel szerinte Misi tartozik neki.

Ahhoz, hogy a pénzt megkapja, egy más településen élő gazdálkodóval üzletet kötött: a másik gazda megvásárolta Misi tartozását, s ezért cserébe jogot nyert arra, hogy az adósság erejéig rendelkezzen Misi munkaerejével. Az üzlet megkötését követően minden teketória nélkül autóba ültették a tiltakozó fiatalembert, s elhajtottak vele. A másik gazda aztán megpróbálta ledolgoztatni vele a kifizetett összeget, és ha Misi ellenkezett, kegyetlenül megverték. Végül megszökött a fogva tartótól, s autóstoppal visszajött a faluba. A fatelep vezetőjénél kért ismét munkát és védelmet. A gazdaember nem hagyta annyiban a szökést, többször megjelent a faluban, szabályosan vadászott Misi-re, hogy erőszakkal visszavigye a másik településre, a rabszolgaságba. A fatelep vezetőjének kemény fenyegetésére hagyott csak fel Misi üldözésével.

Később Misi egy másik munkaadónál súlyosan megsebesült. Egy magasra tornyozott farakás megsebzte, maga alá temette a fiatalembert. Életben maradt ugyan, de maradandó sérüléseket szerzett, nem volt többé alkalmas a munkára. Végül az önkormányzat az állandó lakóhelye szerinti szociális ellátó gondjaira bízta. Elvitték a faluból és többé nem érkezett hír róla.

Gábor

Gábornak szép családja, egészséges gyermekei, felesége volt. Vendéglátósként sikeres szakmai karriert futott be: nemzetközi vonatokon szakácsként dolgozott. Dőlt hozzá a pénz. Biztos egzisztenciát épített ki családja számára. Szülei is nagy vagyont hagytak rá.

Mégis, amikor Gábor először érkezett hozzánk, egy meggyötört, csak az alkoholnak-alkohollal élő embert láttunk magunk előtt. A napi szakmai sikereket ugyanis — ahogy ő elmondta — a műszak végén rendszeresen éjszakai bárokban ünnepelte meg.

Ugyan drága luxusbárokban kábította magát, de az alkohol ott is ugyanúgy hatott, kikezdte a szervezetét, az állóképességét. Eltűnt a felelősségérzete, egyre több hibát követett el munkája során is, végül elbocsátották. A Balaton partján talált munkát magának, s akkor még lett volna alkalma arra, hogy fordítson életén. Nem élt az új lehetőséggel, hiába tették meg egy nagy szállodavezető

séfjének, s bíztak rá diákokat, az alkohol már fontosabbá vált mindennél. Egyre lejjebb csúszott szakmailag, érzelmileg, erkölcsileg. Elhagyta a családját is. Szakmájában már nem talált munkát, vagy ha igen, néhány nap alatt kitétték a szűrét.

A stabil munka elvesztésével, s a családjával való kapcsolat megszakadása miatt a lakhatás kérdése égető problémává vált számára. Az évek alatt minden olyan munkát elvállalt, amelyhez szállás lehetősége is kapcsolódott, de alkoholizmusa miatt sehol nem tudott gyökeret verni.

Végül egy volt tanítványa fogadta magához, a mi falunkba már együtt költöztek. Gábor legtöbbször nálunk vállalt munkát, az állatok körüli feladatokat bíztuk rá legtöbbször, de örökös kontroll alatt tudtunk csak munkát adni neki, mert a legváratlanabb helyzetekben hagyott cserben minket. Legeltetés közben többször ittasan aludt, máskor nem érkezett meg a megbeszélt időre, vagy munkáját néhány perces erőfeszítés után feladta. Teljesen mélyponton volt fizikailag, lelkileg egyaránt. Fizikai adottságai és egészségi állapota nem tette lehetővé, hogy építkezéseken vállaljon munkát, teljesen ránk volt utalva, illetve arra az asszonyra, akivel együtt élt. Kapcsolata a családjával ritka, rövid találkozásokra korlátozódott.

Bár papíron még mindig vagyonnal, házzal, földdel rendelkezett, valójában a családja kárára nem akart élni tulajdonjogával. Mélységesen szégyellte az állapotát, s jelenlétével a lehető legritkábban terhelte az időközben felnőtt gyerekeit. A gyerekek maguktól soha nem keresték édesapjukat. A párjával jól kijött, és ritka józan pillanataiban egy derűs, jó humorérzékkel rendelkező, alapvetően jóindulatú embert pillanthatunk meg. Élete párja azonban szintén az alkohol rabságában élt, s szervezete gyengébbnek bizonyult Gáborénál. Ideérkezésük után néhány évvel az asszony meghalt.

A házat, amelyben közösen éltek, az asszony gyermekei eladták, Gábornak mennie kellett. Mivel szállást akkor már mi sem tudtunk biztosítani számára, s másnál sem talált olyan munkát, amelyhez hajlék is tartozott volna, Gábor elhagyta a falut. Azóta nem hallottunk róla.

Balogh család

Baloghék egy Somogy megyei városban neveltek fel gyermekeiket, három fiúgyermeket. Roma családról van szó, akik a rendszerváltás előtt teljesen átlagos körülmények között éltek egy lakótelepen. A családfőnek és az anyukának is munkája, tisztességes fizetése volt. Nőttek a gyerekek, szűknek bizonyult a kis lakótelepi lakás, ezért úgy döntöttek, építkezésbe fognak. Kölcsönöket kértek és kaptak, elindult a munka. A hi-

telek azonban csak az építkezés egy részére bizonyultak elegendőnek. Még csak a falak álltak, a házba beköltözni nem lehetett, de a lakótelepi lakást el kellett adni ahhoz, hogy tovább tudjanak lépni. Albérletbe költöztek, ami drága multság-nak bizonyult, s a lakás ára is kevés volt ahhoz, hogy a ház elkészüljön. Az új, építés alatt lévő házat áron alul kellett eladni, hogy élni tudjanak, hiszen bár beköltözni továbbra sem tudtak, a hiteleket törleszteni kellett, ráadásul az albérlet költsége is megterhelte a család pénztárcáját.

A fiúk nagyok voltak már, de tanultak még, egyik sem volt kereső, enniük, élniük kellett. A pénzből, amit kaptak, nem tudtak már a városban lakást vásárolni, egy közeli kis faluban vettek egy lerobbant kis családi házat, amit rendbe kellett hozni. Ahogy elhagyták a várost, úgy szűkültek le a lehetőségek a munkavállalás terén is. A faluban munka nem akadt, a városban a helybélieket részesítették előnyben, hisz akkor nem kellett a munkáltatónak az utazás költségeit állni. Hamarosan munka nélkül maradtak.

A legidősebb fiú a szakmunkásképző elvégzése után elhagyta a családot, hogy ne jelentsen terhet a szülőknek. Munkát vállalt a Balaton-parton egy nagy lovas centrumban. A két kisebb gyerek még maradt, a szülők, hogy nevelésüket, taníttatásukat be tudják fejezni, újabb és újabb kölcsönöket kértek, annak végiggondolása nélkül, hogy lesz-e miből fizetni a törlesztő részleteket. Ráadásul az apa egy kölcsönautóval — amelynek nem volt biztosítása — közúti balesetet okozott. Egy ember a baleset során súlyosan megsérült, s mivel biztosítás nem volt és az apa

vezetett szabálytalanul, az összetört kocsi árát, plusz a sérült férfi gyógykezelésének teljes költségét is rendezniük kellett volna.

A házukat a kölcsönök miatt jelzálog terheli, eladni nem tudják, ha mégis, annak ára már nem őket illeti, hiszen milliós tartozásaik vannak. Az anya idegrendszere kimerült, az édesapa szintén belerokkant az elmúlt évek csapásaiba. Már nem irányítják sorsukat, a bank és a bíróság bármelyik pillanatban úgy dönthet, hogy elárverezik a házat a fejük fölül. Tulajdonképpen hajléktalannak, csak még nem kerültek ki az utcára. Nincs hová menniük, és nincs pénzük albérletre.

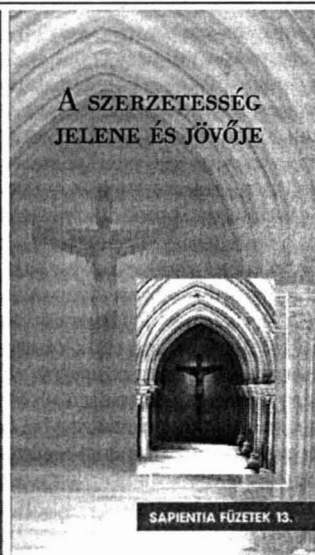
A legnagyobb fiú időközben megnősült, kis házat építettek, amely éppen csak akkora, hogy feleségével és kislányukkal szűkösen elférjenek benne. Oda nem tudják befogadni a szülőket és a testvéreket. Ráadásul a feleség kritikus szemmel figyeli apósa át nem gondolt gazdasági baklövéseit. Jellemző módon, ha pénz áll a házhoz, napokig rántott húson élnek, még akkor is, ha a villanyszámlát nem fizetik be. A beosztással élő, sokat nélkülöző fiatal nő ezt a magatartást nehezményezi, és nem támogatja férjét abban, hogy befogadják a várhatóan nagy terhet jelentő rokonokat a házukba. E miatt mindennapossá váltak a konfliktusok a családban. A legnagyobb fiú retteg attól a pillanattól, amikor szüleinek költöznie kell: két malomkő között őrlődik, mert ha befogadja őket, tönkremegy a házassága, ha pedig nem segít, az súlyos erkölcsi terhet ró rá. Tehetetlen és kétségbeesett, akár a szülei.

PAP SÁNDOR

A Sapientia Füzetek sorozatban megjelent:

A szerzetesség jelene és jövője

Melyek a szerzetesség evangéliumi gyökerei? Hogyan változott a szerzetesi életforma a II. Vatikáni zsinat után? Melyek a szerzetesi életforma kulcskérdései ma? Hogyan alakul azoknak az élete, akik belépnek egy szerzetesközösségbe? Hogyan teljesedhet ki egy szerzetes személyisége napjainkban? — Ezekre a kérdésekre keresett választ a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán rendezett két konferencia. Kötetünk az ott elhangzott előadások szövegét tartalmazza.

FENYŐ MIKSA: JÉZUS IS D. P. VOLT

Fenyő Miksát a köztudat a Gyáriparosok Országos Egyesülete titkáráként, ügyvezető igazgatójaként, a *Nyugat* fenntartásában és „üzemeltetésében” meghatározó személyként őrzi. Azt már kevesebben tudják, hogy kitűnő kritikákat és tanulmányokat is írt, egy napig kereskedelemügyi miniszter volt a Hadik-kormányban, egy cikluson át parlamenti képviselőként dolgozott, meg azt, hogy a német megszállás alatt, 1944 és 1945 fordulóján egy lichoftra nyíló cselédszobában rejtőzött, ahol az első sokk után írni kezdte feljegyzéseit, melyeket utóbb *Az elsodort ország* címmel közre is adott, meg azt, hogy *Önéletrajzom* című kötetét az Argumentum Kiadó 1994-ben megjelentette. Azt azonban már aligha tudják, hogy az 1920-as évek elején ő vezette a magyar küldöttséget a Szovjet-Oroszországgal volt titkos tárgyalásokon és azt, hogy 1948-as emigrációja (kitelepülése?, szökése?) után egy évvel regényírásba kezdett, melyet 1951-ben fejezett be, mely nehezen olvasható gépiratos szövegként előkerült a hagyatékából, 2006-ban pedig *Jézus is D. P. volt* címmel megjelent.

D. P., azaz *displaed person*, vagyis száműzött személy volt Fenyő Miksa is élete második felében. Ez az elnevezés, mely a kívülálló szempontjából lehet *detested person*, tehát emigráns is, nem csak sokszor előforduló önmegnevezése a regény beszélőjének. Használják ezt a rövidített formát a határon 1948 és 1951 között átjutott regénybeli magyarok egymásra vonatkoztatva is („minden magyar ember, röviden D. P.”), meg mondják „minden gyökeret vesztett ember”-re általában, de így hívták „a társadalom alját”, a „pokol körökön hajszolódo” személyeket, „Kína, Korea, Indokína milliói”-t is, a bárhol bevándorlási vízumra várakozókat, az „újkori leprá”-ban, a „D. P.-ség”-ben szenvedőket. A regényben egy öreg költő részletesen is megmagyarázza ezt a jelenséget: „D. P. emberek, kik nincsenek helyükön és mikor odaérnek, ahová vándorolni akartak, megint azt kell látniuk, hogy nincsenek a helyükön. (...) Minden ember D. P. ezen a földön. (...) Jézus is D. P. volt (...) Csak mikor helyet foglalt az Isten jobbján, szűnt meg D. P. lenni. Ez volt az ő megváltása, s így lett Ő a megváltó. Vérért adta, hogy ne legyenek D. P.-k a földön. Hiába adta.”

A sok jelentőségű címmel megírt regénynek több szintje van. A legkülső, az eseménytörténet középpontjában Tisza Gábor archeológus egyetemi tanár és író áll, meg a gyermeke, Tamás, aki kint

rekedt Svájcban és a felesége, Judit, aki hamis papírokkal és baráti segítséggel elhagyta az országot, hogy megkeresse gyermekét. A férfi 1950 késő őszen, vállalva a szökéssel járó veszélyt, családját után indult. Egy határ közeli szanatórium-ból embercsempészek segítették át Ausztriába, Bécsbe, ahol magyar emigránsokkal találkozott, sok régi baráttal, köztük a nagy hírfű nemzetközi jogással és feleségével, s az asszony szeretőivel. Megfordult kávéházakban, templomokban, szállodákban és hangversenyeken, járt a Laxemburg kertben, tanúja és résztvevője volt szerelmi kalandoknak, látta, hogyan gyártják az útleveleket, híreket hallott Zürichből, feleségéről, az asszony valószínű kalandjáról. Egy hónapnyi várakozás és bolyongás után vonatra ült, Innsbruckon át Trentóba utazott, innen Firenzébe, Fiesoléba, Assisibe, Bolognába, Gubbio-ba, Rómába ment, ahol végül találkozott feleségével. A négyhónapnyi regényidő egy gyilkossággal ér véget: egy nyájas ferences szerzetes megfojtja az őt megkísértő feleséget, majd feladja magát a rendőrségen. A minderről tudomást szerző Tisza Gábor is a rendőrségre indul, előbb azonban betért egy templomba, „letérdelt az oltár előtt, lehajtotta fejét a márványpadlóra, de nem imádkozott, mert nagy ürességet érzett lelkében és mindenütt maga körül”.

A szereplők emlékeiben kitágul a regényidő. Egy-egy utalásban felvillan 1848 és Kossuth Lajos alakja, Ferenc József uralkodása és kormányzati módszere, a 20. század elejének vidéki Magyarországa, az első világháború, az 1936-os „eukarisztikus kongresszus”, Eugenio Pacelli bíboros, aki a regényidőben XII. Piusz néven Szent Péter trónján ül, meg az „aszékta kinézésű magyar miniszter”, Imrédy, aki két év múlva miniszterelnök lett, majd „a náci megszállás idején fanatikusan szolgálta Hitler ideáit”. A magyar szereplők beszélgetéseikben és belső monológokban leggyakrabban a németországi hatalomváltást emlegetik, a nürnbergi gyűlések „üvöltői”-t, Hitlert, meg a sztálini diktatúrát, a magyarországi zsidóüldözést. Ezekben a beszélgetésekben szembesülnek egymással a deportáltak emlékei és az 1945 után szerzett tapasztalatok. Egy fiatal lány felemlegeti a Bergen-Belsenbe vezető vonatút rémségeit, a mindig ordító SS-felügyelőt, aki arra kényszerítette az akkor még gyereklányt, hogy közvetlen közelről nézze meg, miként szeretkezik a gabonaraktár dohos pincéjében, a foglyok szemeláltára egy szalmazsákon „egy nagy csontó német szépség”-gel. Egy másik szereplő a határ menti szanatóriumba utazó Tisza Gábornak arról beszélt, miként „vedlett nyilasból (...)

kommunistává” a falu párttitkára, akire „egy jóra való zsidó, Schlesinger”, a vaskereskedő, amúgy a falu jövevénye, rábízta vagyonát, pénzét, üzletét, raktárát, cserébe azt kérve, juttassa át a határon addig, míg a világ újra helyreáll. A párttitkár azonban megölte és elásta a kereskedőt, beült a vagyonba, most pedig „nagyobb szolgáltatást követel”, mint amennyi termelt. Fenyő Miksa beépíti a szövegbe a könyvírás előtti közvetlen időket is. Szó esik „Mindszenty kardinális” peréről és kálváriájáról, Rajk László lefogásáról, Titó szakításáról a szovjetekkel, az akkori politikai közbeszédben gyakran felbukkanó szó szerkezettel: a „Titó kutyák”-ról, az államvédelmi hatóság működéséről és a besugó rendszerről. Ezek az események, az elbeszélt történetelemek felidéznek a főhősben egy-egy bibliai passzust a helytállásról, az emberi gyávaságról, az árulásról és a hűségről. Főként akkor jelennek meg ezek a helyek, amikor Tisza Gábor az egyes ember általános lehetőségeit mérlegeli. A szerző és a főhős intellektusához közel álló emberek a szövegvilágban pontosan látják, a végrehajtott radikális politikai fordulat, minden felesleges és brutális terror ellenére sok ember életlehetőségeit megjavította, nekik „mindez jó”, ők „hajlandók Sztálin istenségét hirdetni”. Aki Kossuth-díjat és vele egy Hortobágyra vagy más kényszerlakhelyre „deportált polgár szép lakását” megkapta, úgy tekinti, „az új világ elismeri az ő képességeit”. Az is nyilvánvaló, hogy „bizonyos társadalmi osztályok (...) pusztán létezésükkel tiltakozást jelentenek az ő dogmáik ellen”, tehát „végezni kell velük”. Ebben a helyzetben jutnak el a beszélgetők az általánosításig. A „realista” megpróbál helyezkedni az új világban, „olyan jól, ahogy lehet”. Van, aki várja a régi visszatérését. A harmadik „a bolsevizmusban a világ fejlődésének új állomását” üdvözlő, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy ami „most” van, „gyerekbetegség”, melyet a rendszer ugyanúgy leküzd, mint ahogyan azt a francia forradalom tette. Van, aki csak a menekülésben hisz, nem hajlandó elfogadni, hogy „Marx őstestamentumi megátalkodottsággal” „traszírozta”, azaz kényszerpályára állította az életet, elképesztőnek minősítette, hogy Sztálin még a nyelvészeti kérdésekben is „parancsolhat” (a nyelvet a „felépítmény” kategóriájába sorolva) „a gazdasági alap”-ból magyarázható fejleménynek minősítve, amely a tulajdonviszonyok megváltozásával maga is megváltozik...). Tisza Gábor egy belső monológban egyik vélekedést sem osztja. Abban bízik, hogy „két éven belül el kell dőlnie a Kelet–Nyugat ellentétének”, s aztán minden folytatódhat ott, ahol abbamaradt Hitler, Mussolini és Sztálin előtt. Reményeiben az sem rendíti meg, hogy Bolognában szembesül az

Olasz Kommunista Párt szemléleti hatása alatt álló egyetemistákkal, a „falakon kiáltó” plakátokkal a „békéről, szabadságról, dollárszabadságról”, meg találkozik szabadegyetemi előadásokat hirdető falragaszokkal, ahol egyszerre kínálják a „Dante és a nagyburzsoázia”, „Vallástalan-e a Szovjet?”, meg a „Hogyan próbálta meg Mindszenty kardinális dollárért szállítani a magyar népet?” című fejtegetéseket. Néhány oldallal később a kizárólagosságokban hívókról elmélkedik. Vannak, gondolja végig, akik Sztálinban hisznek vakon. Mások a „vallástól várják az üdvösséget”. Megint mások nihilisták, és semmibe veszik az eszméket. Szavakba foglalja, magára vonatkoztatva, a végtelenségtől irtózó értelmiségi álláspontját, azt, aki „mindig szkeptikus”, még a maga tételével szemben is.

A regény külön érdekességét adja, hogy a Budapestről elszökö, kalandos utakon Rómaig eljutó archeológus egyetemi tanár kényszerből választott új hazájában is közel akar maradni eredeti hivatásához, s egy új, Rómáról szóló könyv megírására készül. A történet elején utalásokban, kitérésekben, párhuzamokban a magyar–latin–francia–olasz–német irodalomban élő ember emlékei, példái, hősei és irodalmi fordulatai jelennek meg. Az itáliai városokat járva felfedzi magának egy-egy épület történetét, szembesítve a régi eszméket és a friss tapasztalatokat; az építészet és a képzőművészet múltjába viszi magával az olvasót. Mindezen közben gondolkodásában teret kap az írás maga, az irodalmi alkotás minémősége, a teremtés folyamata, a szerző, az alkotás, a valóság és a lehetséges szereplő viszonya. Az írásról való gondolatokat Fenyő Miksa „szétosztja” Tisza Gábor, egy sokszor előforduló író, Tass Dénes, Dörner János művészettörténész akadémikus és mások között. Tisza Gábor szerint „a koncepció által való megkötöttség” nem lényeges a prózában (azaz nem az ok-okozati összefüggés szabja meg a rendet, a szöveg, akárcsak Proustnál, épülhet asszociációkra, egy-egy kitérés lehet önálló történet is, nem olyan mértékben váltogatva az idősíkokat — sugalmazza az írás —, mint ahogy az Sempruntól Závada Pálig megfigyelhető, de nem is így kapcsolva be a történetbe a múltat, mint ahogyan az általában a regényekben megvalósul). Tass Dénes szerint az „Író” ne mindent vegyen bele a szövegbe; nem az élmény válik érdekessé, hanem az a mód, ahogyan elmondjuk; úgy kell elmondani bármit, „hogy az olvasó társszerzőként szegődön” a „szerző mellé”. A művészettörténész szerint a „művészi alkotás (...) a művészetek kozmikus kapcsolatainak megkeresése, a vallás és a filozófiával erős gyökök feltárása”, ehhez pedig „kreatív erő kell”.

A *Jézus is D. P. volt* egy nagyon nagy műveltségű szerző korszak-információkat, történeti-társadalomtörténeti-művészettörténeti fejtegetéseket mozgósító alkotása. Részint elrugaszkodás a megírás hétköznapijaitól. Részint kapcsolódás a Nyugat közvetlen világához Ady- és Babits-sorokra való rájátszással, a folyóiratban volt irodalmi viták érvrendszerének emlékeivel, a Jónástörténet felidézésével és önálló interpretációjával. Az *Ó- és Újszövetség* textusai, Horatius, Vergilius, Ovidius, Cicero, Dante, Rabelais, Machiavelli, Shakespeare, Voltaire, Kant, Schopenhauer, Goethe, Schiller, Flaubert, Baudelaire, Nietzsche, Wagner és mások műveinek megidézése kultúr-

történeti és „emberiségtani” távlatba állítják a regényt.

A nyugodt újraolvasás lehetőségétől megfosztott szerző bizonyára alakított volna még a kéziratot. Feltehetően elhagyott volna nehezen értelmezhető, a főhős karakterével néhol ellentétes erotikus jeleneteket. Talán megváltoztatta volna a regény végét. A Láng József és Hegedős Mária magyarázó jegyzeteivel és idézet-korrekcióival megjelent könyv ebben a formában is jelentős alkotás. Fontos dokumentum ezen kívül a *Nyugat* szellemi környezetéről.

SIPOS LAJOS

A VIGILIA KIADÓ ŐSZI AJÁNLATA

<i>Rónay Tamás: Forgószél a Vatikánban. XXIII. János életútja</i>	2.700,-
<i>Igazságosabb és testvériesebb világot! Tíz év távlatából</i>	1.200,-
<i>A péteri szolgálat a harmadik évezred küszöbén</i>	1.400,-
<i>Találkozások Isten és ember között (Szerk. Bodnár Dániel)</i>	2.500,-
<i>John Powell: Egészen ember, egészen élő</i>	1.800,-
<i>Joseph Ratzinger: Bevezetés a keresztény hit világába</i>	2.700,-
<i>Innen és túl. Versek az Isten-kereső emberről</i>	2.900,-
<i>Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona</i>	3.600,-
<i>Wolfgang Beinert: A kereszténység</i>	2.600,-
<i>Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 1.</i>	2.600,-
<i>Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 2.</i>	2.600,-
<i>Avery Dulles: A kinyilatkoztatás modelljei</i>	2.500,-
<i>Lukács László: Csináld magad</i>	1.150,-
<i>Terri Apter: A magabiztos gyermek</i>	1.600,-
<i>John Powell: Miért félek a szeretettől?</i>	1.800,-
<i>John Powell: A tartós szeretet titka</i>	1.800,-
<i>E. Kübler-Ross – D. Kessler: Élet-leckék</i>	2.200,-

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

„Az ember feljö” címmel több mint húsz éve adta közre Bojtár Endre a közép-kelet-európai irodalmakat a felvilágosodást követő korszakban bemutató könyvét. Most ennek újraírt, lényegesen kibővített változatát jelentette meg, nagyszerű alkalmat adva arra, hogy irodalmunk néhány korszakát ne elszigetelten, hanem korukba ágyazva, a térség történelmi fejlődésének eseményeibe helyezve szemléljük.

A tárgyalt időszakban Európa képe alaposan megváltozott. Fokozatosan nőtt Oroszország hatalma, s a térség legerősebb állama lett. Valóságos demográfiai robbanás történt, a nyugati régióban az ipari forradalom után, a keletiben előtte. A kisállamokban egyre növekedett a feszültség, könynyű volt egymás ellen kijátszani őket, illetve a megoldatlan kérdések bűnbakjává tenni a zsidóságot. A polgári fejlődés gátjának bizonyult a döbbenetes méretű analfabétizmus. Mindezek eredményeként létre jött egy olyan irodalmi típus, amelynek fő jellemzője az ellentéték és kínzó kérdések elkerülése, s az önáltatás volt. (A magyar regényirodalomban Jókai kínálja ennek példáját.)

A térségben lévő államokban a politikai küzdelmek egy része a nemzeti nyelv megteremtését célozta, eredményeképp a nemzetfogalom is egyértelműbbé lett. Bojtár Endre nyomatékosan felhívja a figyelmet, hogy nálunk egészen sajátos helyzet alakult ki: a magyar nyelvet az alsóbb néposztályok beszélték, az uralkodó nyelv a latin, de jelen volt a német is. A nyelvújítás közmegegyezés eredménye lett, hiszen ki kellett választani azt a nyelvjárást, amely az irodalmi nyelvhasználat alapjául szolgált. Általánosan hangoztatott jelszó lett a nyelvében él a nemzet, ennek azonban az öntudatnövelés mellett komoly veszélye, hogy „a kollektív ‘én’, a ‘mi’ köréből bármikor ki lehetett rekeszteni embercsoportokat”. A nemzettudat kifejezőjét, a modern irodalmi nyelvet végül a romantika vitte diadalra. A szerencsésebb államokban ezzel párhuzamosan fejlődött és tágult az irodalom, amely megélte a klasszicizmus, a szentimentalizmus és a romantika fázisait. Más irodalmak (cseh, szlovén, horvát, román, ukrán) átléptek a klasszicizmuson, s a felvilágosodást is késve élték át, végül az észet, lett, litván, belorusz, bolgár és albán irodalmakból a szentimentalizmus is hiányzik, nemzeti újjászületésüket a romantika befolyásolta. A fejlődés bonyolult, kusza volta Bojtár Endre szerint azzal magyarázható, hogy „Közép- és Kelet-Európában a nemzet és

személyiség nem egymást támogatva, harmonikusan formálódott, hanem gyakran egymás ellenében, nemegyszer a megsemmisüléssel fenyegetve egyik a másikat”. A felvilágosodás új normarendszerének középpontjában a polgári személyiség és a liberális polgári társadalom megvalósításának eszméje állt. Hívei a dolgok világának realitását állították szembe a kiábrándító szociális viszonyokat teremtő hazug civilizációval.

A Ráció mérce lett, s a belőle fakadó értelem, érzelem és szabadság eszmekörei kivált a kis népek irodalmában lettek irányjelzők. Petőfi *Az apostolban* így vallott: „Mí célja a világnak? — Boldogság! S erre eszköz? A szabadság!” S ez a célképzet — ahogy Bojtár Endre írja — kultúrataná vált. Azért nem lehetett Közép- és Kelet-Európában nemzetformáló erő, mert a politikai helyzet lehetetlenné tette a nyílt nemzeti törekvéseket, s a szubjektum szabadságvágyának hagyott csak lehetőséget. Ilyesformán került szembe egymással egyén és társadalom, emberi és nemzeti szabadság. A nemzeti eszme uralkodott, s elhomályosította az egyéniséget. Azokat a romantikusokat, akik a kettő egyensúlyának megteremtésére törekedtek, hevesen támadták, gyakran nemzetárulónak bélyegezték őket.

Másként alakult a helyzet Oroszországban, ahol a hazafiság fogalma összekapcsolódott az állam európai helyének megtalálásával. Dosztojevszkijnél — másoknál is — Oroszország megváltozott, mely „Európa nagy feladatát bevégezi”, s az a tény, hogy a cári birodalom közben maga alá gyűrte a kis népeket, mit sem változtatott meggyőződésén. Az azóta sem felülmúlt orosz regény hatalmas társadalmi térben, hosszú történelmi időben, bizonyos fokú ráérősséggel alakult Gogoltól Tolsztojig. Némely remekműben, például az *Oblomov*-ban a kallódó, helyét kereső ember, másutt olyan hősök jelentek meg, akik az egész emberiség ügyét szolgálták, s így küzdöttek ki lelkük egyensúlyát.

A klasszicizmus a valóság lényegét „nem az egyediben, hanem (...) az általánosban kereste. A ‘közjó’, a ‘nemzet ügye’ ezért válhatott egyik központi fogalmává”, s ezek tökéletes megvalósítójának az idealizált nemzeti múltat tekintette, amelyet dicsőítő eposzokban jelenítettek meg a korszak jelentékeny írói (például Vörösmarty a *Zalán futásában*). Emellett jellemzője a világi létértelmezésre való törekvés, amely rokon a sztoa bölceletével. A nagy lírikusok az ábrázolás és a magyarázó közlés egységén alapuló, szinte tökéletes gondolati lírát teremtettek (Berzsenyi), s az írók személyessé tették nemzetük történetét (*Pan*

Tadeusz). Bojtár Endre e vonulatban irányítja a figyelmet a litván Donelaitis (1714–1780) zseniális művére, az *Évszakokra*. (A költővel foglalkozó rész számomra igazi felfedezés!)

A szentimentalizmus tulajdonképpen fellazította a klasszicizmust, annak lekezelt műfajait és műnemeit részesítette előnyben, s ironikusan kezelte a hősi eposzokat. Ezek paródiája például Csokonai *Béka-egérharca*. Az akkoriban alakuló színházak az „alacsonyabb műfajú vígjáték” jegyében fejlődtek, közülük némelyik — átdolgozva — ma is kedvelt (a szlovén Anton Linhart *Az a vidám napja a Figaró házassága* sikeres átdolgozása).

A vegyítiszta szentimentalizmus meddő irányzatnak bizonyult, nem adott módot jelentékeny költészet megteremtésére, a lírikusok rettegtek a jövőtől, s a jelen szörnyűségei miatt szomorkodtak. Mindazonáltal előkészítették a romantikát (ezért is nevezik preromantikának), amely a közép-kelet-európai irodalmak első nagy összefoglalása”. Ezt a fejezetet olyan nagy írók alkotják, mint Puskin, Lermontov, a lengyel Mickiewicz és Slowacki, a cseh Mácha, az ukrán Sevcenko, Vörösmarty, Petőfi és még mások, kiket saját irodalmuk a nagyok közé sorol. A klasszicizmussal szemben elfoglalt álláspontját Mickiewicz találó megfogalmazása jellemzi: „A hit, az érzés becsebb előtttem, / mint száz oktondi pápaszem. / A holt igazság nekem ismeretlen. / Inkább figyeld az egyszerű csodákat, / a csillagot ne lesd a por-szemekben, / ki más szívébe néz, az messze láthat.”

A romantika hatalmas gazdagodást hozott, teljesen átformálta a világszemléletet és természetesen az irodalmat is. Észményének az egyéniséget vallotta, a szónak a tett értékét tulajdonította, a „lázás álom” és a „szent hevülés” az egyik ideálja; a romantikus lírikus nemzete szabadságharcának élére állva a mártíromságot is vállalta, s a szerelmet tekintette világmegváltó erőnek, amely győzelemre viszi az erkölcsi jót a rosszal vívott harcában. A nemzetek kategorizálásában megjelent az életképesség és -képtelenség kettőssége, amely Vörösmarty nemzethalálról alkotott víziójában épp úgy jelen volt, mint azokban a verseiben, amelyek épp ellenkezően, a tavaszi virágzásában ábrázolták nemzetét. A romantikus történetbölcsélet közép- és kelet-európai válfaja a Lengyelországot az egész 19. században átható messianizmus. A műfaji határok megszűntek, uralomra jutott a metafora, s a történelmi fejlődés gondolatával perlekedő irónia. Az irányzat megszűnése nem ment végbe hirtelen, s a közép-kelet-európai realizmus kifejeletlensége miatt magányos nagyságok (Madách, Krasinski) műveiben élt tovább, s megjelent olyan „kiátkozott költőknél” is, mint Cyprian Norwid és Mihail Eminescu, akik olyan korban

alkottak, melyet Schopenhauer pesszimizmusa hatott át.

A hősi eposzokból kiszakadva jelent meg a nemzeti-társadalmi kérdéseket a múltba transzponáló történelmi regény, amely a magyar irodalomban is fontos szerephez jutott. Bojtár Endre kritikával közelít e művekhez, melyek a mai olvasó számára valóban nehezen megközelíthetők, az irodalom fejlődésében mégis fontos a szerepük.

A „Hazát és népet álmodánk...” nagyon fontos mű. Nemcsak ismereteinket bővíti, hanem arra is készíti, hogy kritikusan vessünk számot illúzióinkkal, s próbáljuk józanul, indulatok nélkül szemlélni a múlt — és a jelen! — hazai történeteit, feloldva a politika gerjesztette ellentmondásokat. (Typotex, Budapest, 2008)

RÓNAY LÁSZLÓ

A GONDOLKODÁS GONDOZÁSA Sárkány Péter: Filozófiai lélegzgondozás. Fenomenológia — egzisztenciaanalitikus logoterápia — filozófiai praxis

Sárkány Péternek a Szent István Könyvhéten megjelent tanulmánya űrt tölt be a magyar bölcséleti és pszichológiai irodalomban. Egy „alapító” munkáról van szó, egy régi-új tudomány újramegalapozásáról, melyet a szerző doktori dolgozatának rövidített, átdolgozott formájában adott közre. A kötet hátoldalán a kiadó Csejtei Dezső opponensi véleményének néhány sorát idézi: „A szerző nem kisebb feladatot vállal magára, mint-hogy újból meg kívánja nyitni azt a filozófiai ösvényt, mely a bölcsélet antik kezdeteinél még járható volt, a későbbiek során azonban úgy betömődött, mint Montesinos barlangja a Don Quijotében; ez pedig nem más, mint annak a részben terapeutikus célokat szolgáló, részben pedig annak a közvetlen életpraxisban, a személyes életmegformálásban gyökerező tendenciának az újbóli életre keltése, mely kezdetekkor szervesen kiegészítette a bölcsélet spekulatív teljesítményeit, azonban a filozófia későbbi ‘akademizálódása’ során egyre inkább kikopott belőle.”

Szerintem a szerző vizsgálódásait a bölcsélet vissza-visszatérő kérdése, a *genesis*, az eredet problémája vezeti, annak történeti, valamint lényegi, „forrásként” (*arkhé*) felfogott értelmében. Miért kell a bölcséletet újra a görögöktől, s a gondolkodást annak forrása felől elgondolni? Mert a jelen „akadémiai filozófiái”, eredetüket feledve, vakká lettek, itt és most zajló élet vonatkozásában; a különféle bevett pszichológiai iskolák pedig az önmaguk számára is alig tematizált, redukált emberfelfogásuk révén, világtalanná és emberi önkonstitúció, a gondolkodás irányában.

A könyv első fejezete meggyőzően mutatja be, hogy a lélek gondozása (*psyches therapeia*) kezdetől fogva elválaszthatatlanul összetartozott a bölcsélet valóságával. A történeti áttekintés olvasása során az olvasó kérdése immár nem is az, hogy valóban hozzátartozott-e a lélek gondozás praxisa a filozófiához, hanem az, hogyan is hagyhatta maga mögött ezt, önnön lényegének végérvényes feladása nélkül. Azonban ha valaki a filozófia és a „terápia” közösségét kívánja újra helyreállítani, aligha elégedhetik meg azzal, hogy hajdani történeti egységüket bizonyította. A szerző e ponton találkozni valódi problémákkal, s ellentétek metszéspontjában kell megvetnie lábát. Nem pusztán két, immár elkülönült intézmény (filozófia és pszichoterápia) ellentétét kell gondolnunk, hanem olyan alapvetőbb sarokpontokban ébredő feszültségekre, mint ami a teória és a praxis, a lényegszemlélet és a fakticitás, az univerzalitás és az egyediség, a puszta deskripció és a normativitás között, vagy éppen az „értelemadás” és „értelem-találás” között feszül. Aligha várhatjuk a felsorolt ellentétek maradéktalan feloldását egy alig több mint kétszáz oldalas könyvben. A szerző problématudatát mutatja azonban, hogy minden lényeges ponton megjelenő feszültséget számon tart, s ha minden részletre kiterjedő feloldásukban adós is marad, mindig felmutat egy olyan ösvényt, mely a megoldás felé vezethet.

Megalkotható-e a filozófiai lélek gondozás egysége fogalma, mely képes szerves egységbe fogni a terápia (logoterápia) és a filozófia (fenomenológia) eredményeit, s ezzel hatékony segítséget nyújtani a segítőhivatások elmélete számára? A szerző számomra meggyőzően bizonyítja, hogy igen, feltéve, ha a diszciplínák közti viszonyokat alapvetőbben, eredendőbben fogjuk föl. „Elmélet” és „gyakorlat” valójában nem lehet teljesen más, hisz gyökérükben mindkettő gondolkodás. Az emberben pedig nincs kétféle gondolkodás; egy, melyet saját élete megvalósítására s egy, amelyet saját gondolkodása (a gondolkodás tapasztalata) számára tart fenn. Egyetlen gondolkodás létezik, amely az „önfelülmúlás” karakterével bír: képes egyszer a „külvilágnál”, másszor „önmagánál” lenni, s e kettős mozgása egymást feltételezve konstituálja az ember létét. A filozófiai lélek gondozás így végső elemzésben a gondolkodás gondozásának bizonyul. Ezért Sárkány úgy véli, hogy a gondolkodás, sőt a gondviselés jelensége is hozzátartozna a gond fenomenójának Heidegger által rögzített formáihoz (gondoskodás és gondozás), a magyar nyelvhasználat által is alátámasztott módon (60–71.).

A gondolkodás gondozásának gyakorlata a gondolkodás fenomenológiai tapasztalatán alapul. Ám a praxisban (hétköznapi beállítódás-

ban) azt tapasztaljuk, hogy az élet situációk elé állít, melyekben értelmet *találunk*, s a fellelt értelm-összefüggéseket felelősen megvalósítjuk. Nem így a fenomenológus, a maga teoretikus beállítódásában! Az *epokhé* (a külvilág zárójelzése) ugyanis értelemadó aktusok szemléletét nyújtja. Praxis és teória különbsége e ponton még alapvetőbb ellentétben tér vissza: az „értelem-találás” és az „értelemadás” különbségében. Miután a szerző elegánsan és meggyőzően igazolta a filozófiai lélek gondozás lehetőségét, a negyedik fejezetben újra egy alapvető ellentétbe kell belehelyezkednie. Noha egy egész alpontot szentel a kérdés vizsgálatának, a dilemma valójában nem dől el. Amit sugall, az a viszonyok komplementer felfogása. A Frankl-féle értelem-tapasztalat dimenzióit a husserli értelemadás fogalmával kívánja kiegészíteni. E kiegészítés kétségtelen előnye, hogy védettséget nyújthat a világunkon elhatalmasodó, a szerző által „manipulatív értelem-összefüggéseknek” nevezett jelenségekkel szemben. E ponton azonban a magam részéről éppen a viszonyoknak azt a „radikálisabb” megragadását hiányolom, amit a tanulmány oly meggyőzően tanúsított filozófia és pszichoterápia viszonyának elemzésekor.

Noha ennek szisztematikus kifejtése elmarad, mégis az egész tanulmány szellemét (ezt mutatja a mottóul választott Goethe-i idézet is) áthatja a gondolkodás *eredetének* tapasztalata. A szerző erre utal, mikor a kései Heideggert idézve arról ír, hogy gondolatainkat nem uraljuk, hanem azok „jönnek el hozzánk” (205.). Ha a gondolkodást valóban fenomenológiai módon tapasztaljuk, akkor — véleményem szerint — aligha beszélhetünk „értelemadásról”. Gondolataink „események” (*Ereignis*), „adományok” (*donation*). Gondolataink — azok eredetét tapasztalva — egyszer csak „megjelennek”, majd mintegy önmaguktól kibomlanak. A megértésnek ezt a sajátos aktivitással vegyült passzivitását hangsúlyozta már Platón szikra hasonlata a *Hetedik levél*ben, s ez az *alaptapasztalat* ihlette a középkor illuminációs tanát is. Ez az a hamisítatlan fenomenológiai dimenzió, ami felől a gondolkodásban megalapozódó „felelősség” alkalmasint magyarázható, s ez az, ami felől a filozófiai lélek gondozás akár a teológiai lelki gondozás felé is utat találhat.

A tanulmány a felvetett problémák igényes körbejárása során rangos szerzők gondolataival is megismertet minket, s ezek bemutatása önmagában is önértékkel bír. Mégsem reked meg a puszta értelmezéseknél: továbblép egy egyedi, genuin koncepció felé. Ami azonban a vállalkozást számomra igazán tiszteletreméltóvá teszi, az az egészét átható etikai indíttatás. Az „értelem-találáshoz” szorosan hozzátartozó „felelősség” jelensége

(126.) ugyanis az etikai dimenzióját közvetlenül a gondolkodás tapasztalatában képes megnyitni.

Sárkány Péter tanulmánya az „Értelmes élet” sorozat nyolcadik köteteként jelent meg. A sorozat az értelemkérdést tematizálva, Frankl több művének fordítását is közölte már. A vázlatosan bemutatott tanulmányt mindazok figyelmébe ajánlom, akik a gondolkodás, a bölcsélet, az egzisztenciaanalitikus logoterápia és a segítőhívások kapcsolata iránt érdeklődnek. (Jel Kiadó, Budapest, 2008)

SEILER ZSOLT

ZSOK OTTO: A JÓ ÉS ROSSZ EMBERRŐL

A kötet a 2001. szeptember 11-én történt terrorista támadással kapcsolatosan, egy el nem készült riport apropóján íródott. A New York-i eseményeken kívül Zsok több tragikus kimenetelű iskolai lövöldözést is megemlít, amelyeknek az okait ma is kutatják. Ezek a szomorú események Zsok vizsgálódásainak egzisztenciális tétjére mutatnak rá. A kis kötet ugyanis átfogó, az emberiséget mindenkor izgató témákat feszeget: mi a jó, mi a rossz gyökere?; hogyan válik egy ember jóvá vagy rosszá? A választ ezekre a kérdésekre a könyv hátlapján közölt szöveg is sommázza: „A szabadság legmélyebb átélése vezet el az egyes embert szellemi felelősségtudata felébredéséhez és szellemi eredetének megtapasztalásához. Ebből fakadhat a jót és az értelmességet igénylő magatartás.”

A szerző három alapvető tézist kíván alátámasztani: 1. „az egyes ember az, aki képes a rosszat a Földön létrehozni”; 2. „az egyes ember az, aki a rosszat messzemenően legyőzheti és visszaszoríthatja.” 3. „az ember azon képessége, hogy a rosszat legyőzheti és visszaszoríthatja, felelősséget is ró az egyénre, mert amit ebben a tekintetben tehet, meg is *kell* tennie” (7.). A kötet évrendszere a jól megválasztott fejezetcímeknek köszönhetően kiválóan követhető. Néhány cím: A rossz a gondolkodásban fogamzik és születik meg; Az értelemre irányuló gondolkodás gyógyító ereje; A vétek és a bűn a sátáni rossz első lépése; A lelkiismeret a jóra utasít; A gyűlöletből a szeretetig, stb. A felsorolt címek jól jelzik, hogy a szerző a téma filozófiai, spirituális és terapeutikus vonatkozásait egyszerre próbálja érvényesíteni. Fontos belátás, hogy a fizikai természet nem ismeri a gyűlöletet. A gyűlölet ugyanis, akárcsak a szeretet, szellemi természetű. A keresztény felfogással összhangban az ember Isten képmásaként, a gondolkodást és az akarást megelőzően, mindenekelőtt *ens amans*. Vagyis az ember egy

„olyan lény, akinek eredendően a szeretethez van köze”, fogalmaz a rosszból kivezető utat kereső szerző (73.). Ezenközben Zsok azoknak a filozófusoknak a felfogásához csatlakozik, akik az embert vonatkozó-létként határozzák meg, egy olyan létezőnek, aki mindig a vonatkozott tartalomból érti meg önmagát.

A gyűlöletből a szeretetig bejárt gondolati út két legtöbbet hivatkozott autoritása az osztrák orvos-filozófus Viktor Frankl (1905–1997) és a kötet számos helyén „életmesternek” nevezett, német festőművész és tanítómester, Joseph Anton Schneiderfranken / Bő Yin Rá (1876–1943). Frankl inkább az értelemkérdés és a lelkiismeret jelenségének elemzése során kerül előtérbe, míg Bő Yin Rá művei a felvetett problémák spirituális vonatkozásaiban hivatottak eligazítást nyújtani. A gondolkodás átalakítását célzó törekvés és a „megváltáshoz vezető út” vázolója után, a kötet utolsó fejezete a rossz legyőzésre hét irányvonalat vázol, melyek jól kidomborítják ennek a vállalkozásnak az életbölcseleti jellegét, és a könyv egyik legfontosabb erényét képezik.

Zsok Otto elgondolkodtató könyvét egyetlen szubjektív megjegyzéssel ajánlom az olvasók figyelmébe: Megítélésem szerint miközben a kötet érvelése a filozófia, teológia, metafizika és ezoterika Szküllái és Kharübdiszzei között, legtöbbször utat talál, a hivatkozott életmester tanításainak helyenként kinyilatkoztatott közlésként történő értelmezése miatt (57., 64.), a gondolkodás könnyen zsákutcába kerülhet. Ez az érzésem akkor is, ha azt feltételezem, hogy a szerző ezzel csak az életmester önértelmezésének kívánt helyt adni. (Ford. Bruncsák István; Tarsoly Kiadó, Budapest, 2007)

SÁRKÁNY PÉTER

RICHARD ROHR: JÓB ÉS A SZENVEDÉS MISZTERIUMA

„Küzdünk azért, hogy összebékítsünk egy jó Istent egy látszólag gonosz világgal. De sohasem vagyunk képesek olyan válaszokat adni, melyek mindent megoldanak” — állítja Richard Rohr. És valóban tapasztaljuk, hogy a rossz, a szenvedés miértjeire, az igazságtalanság, a nyomor, az elnyomás, a betegség és a magány egzisztenciális kérdéseire képtelenek vagyunk kielégítő, megnyugtató választ adni.

Richard Rohr (magyarul megjelent könyvei: *A férfi útja I–II, Reménység a sötétben, Minden egybe tartozik*) nem kívánja további oldalakkal gyarapítani az *Unde malum?* polémiaját, a rossz oka helyett a szenvedés értelmére keresi a választ, a ható-ok helyett a cél-okra helyezi a hangsúlyt.

Jób könyve kapcsán megfogalmazott spirituális töprengései az autentikus keresztény hitet és viszonyulást tárják elénk, miközben rámutatnak napjaink hitéleti és társadalmi problémáira is. Történetei és életből vett példái aktualizálják Jób történetét, gondolatai pozitív értelemben provokatívak, szentenciaszerű mondatai pedig megragadnak emlékezetünkben.

Rohr tisztában van vele, hogy a szenvedő ember számára legtöbbször üresen konganak a vallásosság szövegei, az élet nagy bölcsességei, és nem használnak a konvencionális teológia magasztos megoldási kísérletei, miként Jób is elkerülük igen vallásos barátainak válaszai. Válaszok helyett viszont rámutat Jób történetére, erre a „mindent megoldó megoldatlanságra”, mely elővételezi Jézus életét. Végre egy igaz történet, mely nem hazudja a rosszat jónak, a rútat szépnek, mely nem tagadja le a felhőket az égről.

A *Jób és a szenvedés* misztériuma Jób spirituális útjának zárandoklatára hívja meg az olvasókat. Míg barátai hibátlan teológiájukkal folyamatosan Istentől beszélnek, Jób az egyetlen, aki Istenhez beszél. Jób nem fojtja magába fájdalmát, sebzettségét, értetlenségét és haragját, Istennel való kapcsolata biztosabb alapokon áll annál, minthogy megrendüljön a leplezetlen őszinteségtől. Felülvizsgálatra szorulnak az imádsággal kapcsolatos vallásos sztereotípiáink. Nem kell elnyomnunk magunkban fájdalmainkat, megbántottságunkat, sebzettségünket, magányunkat, értetlenségünket, haragunkat. Nem kell félnünk tisztelettel elnémulnunk Isten előtt, aki mindig megszólítható; az érzelmek, a kérdések és a szólás szabadságát megadó Isten — ez már önmagában felszabadító.

Jób könyve ki meri mondani az életünk tapasztalatát: úgy tűnik, Isten nem gondoskodik a szegényekről, az elnyomottakról, a kicsinyekről. A szenvedésre nincs megoldás. Kemény igazság ez, de el kell fogadnunk, mert éppen ezáltal kerülünk közelebb Istenhez és az evangéliumok helyes olvasatához is. Az Evangéliumnak a siker vagy a boldogulás útjaként való értelmezése veszélyes és hibás félremagyarázás. „Ha nem igazán boldogulunk Jóbbal, akkor valószínűleg Jézus Krisztussal sem fogunk zöld ágra vergődni. Annak rejtélye, hogy miért van tövis a rózsán, végül azzá a kérdéssé lesz, hogy kicsoda Isten.” Csak akik üresnek érzik magukat, akik beavatást nyertek a szenvedésbe, a lemondásba, az elnyomottságba, a megvetettségbe, csak azok tudják helyesen értelmezni az Evangéliumot. A szenvedésnek megoldása nincs, de értelme van. Richard Rohr rámutat a szenvedés pozitív értelmére, a szenvedésben megmutatkozó lehetőségre (lásd a fejlődési krízisek példáját), sőt a szenvedés kegyelmére. „Isten minden csapással közelebb kerül

hozzánk”, hiszen mikor a szenvedésben az Úr „szétzilálja rendszerünket”, akkor mintegy kihullik a kezünkől a gyeplő, szükségszerűen másra kell támaszkodnunk. „Istentől való távolságunk valamiképpen az a távolság is, amelyet a fájdalomtól tartunk.” Jób útja az énközpontúságból az istenközpontúságig, a látszat-autonómiától az igazi szabadságig vezető zárandoklat.

Jób ontológiailag Istenben van lehorgonyozva, nem válik barátai visszatükrözésének áldozatává; „ők a teológiájukban hisznek, Jób pedig a teológiájuk Istenében”. Más nem adhat helyettünk választ a szenvedés kérdésére. Richard Rohr kifejezetten óv minket a pusztán külső tekintélyekre való támaszkodás veszélyétől. A Szentlélek ígérete a belső tekintély, a belső erő ígérete. Merjünk megküzdeni kérdéseinkkel, kételyeinkkel, ahelyett, hogy könnyű vallásos válaszok maszkját öltöznünk magunkra! „A hit nem azt jelenti, hogy megvannak a válaszaink, hanem azt, hogy hajlandók vagyunk válaszok nélkül élni.”

Jóbnak át kell mennie a gyász és a haldoklás szakaszain, a fájdalom megtisztító fürdőjén, hogy eljusson az igazi elfogadásig, a teljes szabadságig. Vehemenssen kutatja az igazságot, de rá kell jönnie, hogy az igazság inkább személy, mintsem elmélet. Jób szenvedéstörténetének végén nincs teátrális *deus ex machina*, nem érkeznek válaszok Jób kérdéseire, de Isten csendesen megjelenik, és Ő maga válik megnyugtató válasszá. Jób könyve szakít a megtorlás-tannal: nincs összefüggés bűn és szenvedés, erény és jutalom között, nincs közvetlen kapcsolat az életminőség és a morál között. Isten nem bíró vagy szigorú környelő. Jób története a „megérdemli” / „nem érdemli meg” rendszer dekonstrukcióját hajtja végre: ez a számolgatás nem fér össze Isten szeretetével.

Jób története rehabilitálja az emberi lét sötétét festett oldalát. A világ, de gyakran a vallás is torzulásnak látja a tökéletlenséget, a fogyatékoságot, a sebzettséget, és hibáink tagadására, rejtgetésére buzdít. Jób könyve ezzel szemben azt hirdeti, hogy merjünk szabadon megélni emberi voltunkat, merjünk szembenézni a valósággal, a tökéletlenségeinkkel, fogyatékoságainkkal, sebeinkkel, merjünk ezekről beszélni, egyszerűen merjünk emberek lenni: tökéletlenek, sebzettek és sebezhetőek, egyszóval: szeretethetőek. Tökéletlenségünk szent tökéletlenség, sebeink szent sebek, hiszen megnyitják az utat Isten és a szeretet előtt. Richard Rohr bemutatja a szenvedés pozicionális szakralitását: Isten csak az ürességet tudja teljesen betölteni. (Ford. Malik Tóth István; *L'Harmattan*, Budapest, 2007)

BORBÁS PÉTER

HALMAI TAMÁS: KÖZELÍTÉSEK, TAVLATOK. ESSZÉK, KRITIKÁK 1998–2006

Halmi Tamás 2005-ben megjelent *Amsterdam blue* című verseket és prózai írásokat tartalmazó kötetét után az idei könyvhét alkalmából főként kritikai és irodalomtörténeti tárgyú írásait gyűjtötte össze. A *Közelítések, távlatok* tömör, de a szövegekhez való viszonyulás módjáról, vagy más szóval az értelmezések „hermeneutikai igényéről” már önmagában is sokat sejtető címet viselő könyv 4+1 nagyfejezetbe csoportosítva közli az írásokat. Az első csoport a szintén tömör és szerény (*esszék*) címet viseli. Talán túl szerény, s némileg félrevezető is ez a címadás, mivel az itt olvasható szövegek nagy többsége nyelvezeténél, hivatkozási apparátusánál, s általában az alaposág tudományos igényénél fogva inkább a tanulmány műfajába tartozik. Az írások megközelítési módja, irodalomelméleti igénye, kérdésiránya is inkább a mai irodalomtudományi diskurzushoz illeszkedik. A dolgozatok problémafelvetése egyébként minden esetben roppant izgalmas, a Kosztolányi-életmű versnyelvet és világképet elemző újravizsgálásától kezdve az öko-hermeneutikai kísérleten és Illyés költészetének korszerűségén át Kavafisz magyar hatástörténetének vizsgálatáig a mai irodalomtudomány szempontjából fontos és érdekes kérdéseket feszegetnek. Emellett két dolgozat is foglalkozik az irodalomtörténet szintén égető problémáival: Babits Jónás könyvének szakmodszertani elemzésével és az új típusú érettségi „Az irodalom határterületei” tételkövetelménye kapcsán kortárs magyar könnyűzenei dalok szövegének elemzésével. A *(líra)kritikák* és *(próza)kritikák* címmel ellátott nagyfejezetek az utóbbi tíz év lírai és prózai műveiről, köteteiről tartalmazzanak kritikákat, ezt követi *(előadás-kritikák)* címen két színpadi produkcióról, Pilinszky megzenésített verseinek komlói előadásáról, illetve Vallai Péter és Darvas Ferenc Petri-estjéről írt értékelő beszámoló. A könyvet az *(epilógus)* zárja, mely egyetlen szöveget tartalmaz, a Prae című folyóirat körkérdésére („...volt-e bármiféle forradalom a magyar irodalomban 1989 óta?”) adott rövid nemleges válasz, mely retrospektíve új kontextusba helyezi a korábban elemzett szövegeket is.

Halmi Tamás szövegelemzéseiből, kritikáiból világos és alapos irodalomelméleti képzettség és érdeklődés olvasható ki, melynek köszönhetően az egyes művekben — szemben a hagyományos életrajzi szerző elvére épülő műalkotás eszményével — a szubjektum szövegekben való megképződését és a nyelvhez való viszonyt vizsgálja. Nem véletlen tehát, hogy a könyv legtöbbet hi-

vatkozott szerzője a *Névmutató* szerint (Kosztolányi megelőzve) Kulcsár Szabó Ernő. Azzal együtt, hogy nehéz lenne vitatni Kulcsár Szabó hermeneutikai és recepcióesztétikai alapokra épülő, újabban a hazai irodalomtudomány horizontját a medialitás, a kultúratudományok felé szélesítő irodalomtudósi tevékenységének iskolateremtő jelentőségét, annyit mégis érdemes megjegyezni, hogy Halmi kötetének írásaira, különösen az első rész tanulmányaira nemcsak a jelzett irodalomelméleti iskola szemlélete tett nagy hatást, de a nyelvezete is. S itt nemcsak az idegen szakkifejezések tudományos munka számára nélkülözhetetlen sokaságát értem, mely a kevésbé képzett olvasó számára a szövegek megértése szempontjából komoly kihívást jelentenek, hanem a mondat szerkesztés sokszor felesleges túlbonyolítására, a helyenként 13–14 soros, többszörösen összetett mondatokra is. A líra- és prózakritikák nyelvezete viszont — megtartva a fentebb röviden leírt irodalomelméleti nézőpontot — sokkal letisztultabb, világosabb. Számomra a kritikus Halmi Tamás sokkal meggyőzőbb alaposágával, széles körű figyelemével, mely a vizsgált művek esztétikai értékének a mérlegelésétől, irodalomtörténeti hagyományokba való ágyazottságától a könyvborítók kivitelezéséig terjed.

Egy-egy tanulmány esetében ennek (s talán általában minden) értelmezői nyelvnek a korlátaira is fény (vagy inkább árnyék) vetül. Mert amíg a *Vakfoltok a horizonton* című írás igen szellemesen kísérli meg a kialakult kánonokkal, értelmezői normákkal szemben egy Kosztolányi-vers (*Őszi reggeli*) és Szittyá Attila Bendegúz nagyjából a Kosztolányi-művel egy időben keletkező versének elemzésén keresztül bemutatni az esztétikai tapasztalat összetettségét, addig a kortárs dalszövegek elemzése mintha elfeledkezne a korábbi elemzések lehetséges konklúziójáról. Így amennyire érdekes is a kiválasztott szövegek poétikai igényű elemzése, a legtöbbször épp az irodalmiság szempontjából nézve gyenge „költői” megoldások, s — különösen a Tankcsapda-dal esetén — az elhasznált toposzok megértésére fordított túlzott elemzői energia, inkább annak a tanulságnak a levonására készítetnek, hogy ezeket a szövegeket jobb hallgatni, mint elemezgetni.

Ha ebben az esetben tehát nem is a hermeneutikai igénynek arról az „örvendetes esendőségéről” van szó, melyről a hátsó borító ajánlása szól, Halmi Tamás könyve mégis figyelemre méltó kísérlet, s remélhetően minden olvasójában újabb várakozásokat kelt a szerző hamarosan megjelenő verseskönete, esszéket és kritikákat tartalmazó könyve iránt is. (*Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2008*)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

SOMMAIRE

Confiance

- ÁRPÁD SKRABSKI
— MÁRIA KOPP: La confiance comme caractéristique centrale du capital social.
Les changements du capital social en Hongrie
- ZOLTÁN BALÁZS: Confiance et méfiance
- TIBOR GÖRFÖL: La confiance et les limites
- Essais de Tamás Halmai, Attila Jász et Zsuzsa Takács
 - Poèmes de Zoltán Danyi, Gabriella Fürjes, Vince Sulyok et György Zsolnai
 - Entretien avec le poète et dramaturge András Visky

INHALT

Vertrauen

- ÁRPÁD SKRABSKI
— MÁRIA KOPP: Das Vertrauen als zentraler Charakterzug des Gesellschaftlichen Kapitals. Die Veränderungen des gesellschaftlichen Kapitals in Ungarn
- ZOLTÁN BALÁZS: Vertrauen und Misstrauen
- TIBOR GÖRFÖL: Das Vertrauen und die Grenzen
- Essays von Tamás Halmai, Attila Jász und Zsuzsa Takács
 - Gedichte von Zoltán Danyi, Gabriella Fürjes, Vince Sulyok und György Zsolnai
 - Gespräch mit dem Dichter und Dramaturgen András Visky

CONTENTS

Trust

- ÁRPÁD SKRABSKI
— MÁRIA KOPP: Trust: The Main Attribute of Social Capital. Changes of Social Capital in Hungary
- ZOLTÁN BALÁZS: Trust and Mistrust
- TIBOR GÖRFÖL: Trust and its Boundaries
- Essays by Tamás Halmai, Attila Jász and Zsuzsa Takács
 - Poems by Zoltán Danyi, Gabriella Fürjes, Vince Sulyok and György Zsolnai
 - Interview with Poet and Dramaturg András Visky

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdas: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP.

VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 2008. évre 3.600,- Ft, fél évre 1.800,- Ft, negyed évre 900,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 60,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KEZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 380 Ft

VIGILIA

SZEMLÉ

- SÁRKÁNY PÉTER Hónapról hónapra
Filozófiai lélegzondozás. Fenomenológia –
egzisztenciaanalitikus logoterápia – filozófiai
praxis
- ZSÓK OTTÓ A jó és rossz emberről
- RICHARD ROHR Jób és a szenvedés misztériuma
- HALMAI TAMÁS Közelítések, távlatok. Esszék, kritikák
1998–2006

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Borbás Péter, Rónay László, Sárkány Péter,
Szeiler Zsolt és Szénási Zoltán

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A Vigilia karácsonyi körkérdése a bizalomról
- Krupp József, Pomogáts Béla,
Rónay László és Szénási Zoltán tanulmánya
- Halmai Tamás, Mile Zsigmond, Oláh András,
Tandori Dezső és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

